

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XIII-LEA
CONGRES AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE PARTIDUL COMUNIST ROMÂN ÎN
ETAPA ACTUALĂ PENTRU DEZVOLTAREA CONȘTIINȚEI SOCIALISTE
A MASELOR ȘI FORMAREA OMULUI NOU

GHEORGHE TUDOR

200 DE ANI DE LA RĂSCOALA LUI HOREA

RĂSCOALA ȚĂRĂNEASCĂ DIN 1784 – EXPRESIE A CONTRADICȚIILOR
SOCIAL-ECONOMICE DIN TRANSILVANIA

NICOLAE EDROIU

SEMNIFICAȚIA NAȚIONALĂ A RĂSCOALEI LUI HOREA, CLOȘCA ȘI
CRIȘAN

POMPILIU TEODOR

RĂSCOALA DE LA 1784 A ȚĂRANILOR DIN TRANSILVANIA; CON-
TEXT POLITICO-DIPLOMATIC ȘI ECU EUROPEAN

MARIAN STROIA

ACADEMICIAN PROFESOR ȘTEFAN PASCU LA 70 DE ANI

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

DEZBATERI

CARTEA ROMĂNEASCĂ

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

10

TOMUL 37

1984

OCTOMBRIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente.

Cititorii din străinătate se pot abona prin ROMPRESFILATELIA
Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 12 — 201,
Telex 10376, prsfi — r — București, Calea Griviței Nr 64 — 66

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
www.dacoromanica.ro
B-dul Aviatorilor nr. 1

71247 — București, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 10
octombrie 1984

SUMAR

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XIII-LEA CONGRES AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

GHEORGHE TUDOR, Activitatea desfășurată de Partidul Comunist Român în etapa actuală pentru dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor și formarea omului nou 941

200 DE ANI DE LA RĂSCOALA LUI HOREA

NICOLAE EDROIU, Răscoala țărănească din 1784 — expresie a contradicțiilor social-economice din Transilvania 954
POMPILIU TEODOR, Semnificația națională a răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan . . . 964
MARIAN STROIA, Răscoala de la 1784 a țăranilor din Transilvania; context politico-diplomatic și ecou european 979

★

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Academician profesor Ștefan Pascu la 70 de ani 995

DEZBATERI

Răscoale și războaie țărănești în Europa feudală (tipologie, programe, forțe motrice) 1004

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

„Tribuna” și aniversarea în 1884 a centenarului răscoalei lui Horea (*Visarion Bealcovschi*); Reuniune pregătitoare în vederea celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice (*Dan Berindei*) 1023

„Revista de istorie”, Tom 37, Nr. 10, P. 937—1040, 1984

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- * * * *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, Seria A. Diplomataria, vol. I, Premisele răscoalei 1773 — 1784; vol. II, octombrie—decembrie 1784; seria B. Izvoare narative, vol. I, 1773 — 1785; vol. II, 1780 — 1860, Edit. Academiei, București, 1982 — 1983, 549 + 339 + 489 + 472 p. (*Constantin Șerban*) 1027
- DOINA NÄGLER, *Catalogul transilvanicelor*, vol. II (sec. XVIII), Sibiu, 1982, 325 p. (*Iacob Mârza*) 1031
- FRANÇOIS FEJTÖ, *Joseph II. un Habsbourg révolutionnaire*, Edition corrigée et complétée, Librairie Académique Perrin, Paris, 1982, 383 p.+25 il.+1 h. (*Mihai Manea*) 1033
- MILAN PODRIMAVSKÝ, *Slovenska narodná Strana v druhej polovici XIX storočia* (Partidul național slovac în a doua jumătate a sec. al XIX-lea), Veda, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1983, 241 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 1037
- CONSTANTIN BUȘE, ZORIN ZAMFIR, ALEXANDRU VIANU, GHEORGHE BĂDESCU, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. III (1945—1982), Edit. didactică și pedagogică, București, 1983, 357 p. (*Nicolae Dascălu*) 1038

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, N° 10

octobre 1984

S O M M A I R E

EN L'HONNEUR DU XIIIe CONGRÈS DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN

- GHEORGHE TUDOR, L'activité déployée par le Parti Communiste Roumain à l'étape actuelle pour le développement de la conscience socialiste des masses et la formation de l'homme nouveau 941

200 ANS DEPUIS LA RÉVOLTE DE HOREA

- NICOLAE EDROIU, La révolte paysanne de 1784 — expression des contradictions socio-économiques de la Transylvanie 954
POMPILIU TEODOR, La signification nationale de la révolte de Horea, Cloșca et Crișan 964
MARIAN STROIA, La révolte de 1784 des paysans de Transylvanie; contexte politico-diplomatique et écho européen 979

★

- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, 70e anniversaire de l'Académicien professeur Ștefan Pascu 995

DÉBATS

- Révoltes et guerres paysannes en Europe féodale (typologie, programmes, forces motrices) 1004

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- „Tribuna” et l'anniversaire en 1884 du centenaire de la révolte de Horea (*Visarion Bealcovschi*); Réunion préparatoire en vue du XVIe Congrès international des sciences historiques (*Dan Berindei*). 1023

„Revista de istorie”, Tom 37, nr. 10, p. 937—1040, 1984

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- * * * *Izvoarele răscoalei lui Horea* (Les sources de la révolte de Horea), édition l'acad. prof. Ștefan Pascu, Série A. Diplomataria, vol. I. Les prémisses de la révolte 1773 — 1784; vol. II; octobre — décembre 1784; série B. Sources narratives, vol. I, 1773—1785; vol. II, 1780 — 1860, Edit. Academiei, București, 1982—1983, 549+339+489+472 p. (*Constantin Șerban*) 1027
- DOINA NÄGLER, *Catalogul transilvanicelor* (Le catalogue des publications transylvaines), vol. II (XVIIIe siècle), Sibiu, 1982, 325 p. (*Iacob Mârza*) 1031
- FRANÇOIS FEJTÖ, *Joseph II, un Habsbourg révolutionnaire*, Edition corrigée et complétée, Librairie Académique Perrin, Paris, 1982, 383 p.+ 25 il.+1 C. (*Mihai Manea*) 1033
- MILAN PODRIMAVSKÝ, *Slovenska národná Strana v druhej polovici XIX storočia* (Le parti national slovaque pendant la seconde moitié du XIXe siècle), Veda, Vydava telstvo slovenskej akademie vied, Bratislava, 1983, 241 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 1037
- CONSTANTIN BUȘE, ZORIN ZAMFIR, ALEXANDRU VIANU, GHEORGHE BĂDESCU, *Relații internaționale în acte și documente* (Relations internationales reflétées en actes et documents), vol. III (1945—1982), Edit. didactică și pedagogică, București, 1983, 357 p. (*Nicolae Dascălu*) 1038

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XIII-LEA CONGRES AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE PARTIDUL COMUNIST ROMÂN ÎN ETAPA ACTUALĂ PENTRU DEZVOLTAREA CONȘTIINȚEI SOCIALISTE A MASELOR ȘI FORMAREA OMULUI NOU

DE

GHEORGHE TUDOR

În actuala etapă a edificării societății socialiste multilateral dezvoltate în România — caracterizată printr-o creștere a complexității vieții economico-sociale, prin amplificarea obiectivelor și sarcinilor în toate domeniile de activitate — munca ideologică și politico-educativă pentru formarea omului nou, el însuși multilateral pregătit, cu o gândire avansată despre lume și societate, educat în spiritul patriotismului socialist, reprezintă o necesitate obiectivă, o cerință a înaintării societății noastre socialiste pe făgașul progresului social. Așa cum sublinia secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, caracterul obiectiv și necesar al acestui proces decurge din faptul că partidul a considerat și consideră că „menirea istorică a socialismului este nu numai a elibera omul de așuprire și exploatare, de a asigura bunăstarea lui materială, ci de a făuri o civilizație spirituală superioară, care nu se poate realiza decât prin formarea unui om nou, cu o înaltă conștiință și pregătire culturală și profesională, cu un profil moral-politic înaintat”¹.

Pornind de la acest comandament, P.C.R. a formulat în documentele sale programatice și unele principii fundamentale pe baza cărora se desfășoară întreaga muncă de dezvoltare a conștiinței socialiste a maselor, de formare a omului nou. Pe primul plan se apreciază că activitatea ideologică-educativă trebuie să fie pătrunsă de spiritul umanist al concepției noastre revoluționare, să pună în centrul ei omul. Se consideră că având un nivel politic și ideologic ridicat fiecare cetățean va acționa în mod conștient pentru a contribui la progresul general al societății socialiste și comuniste, în cadrul căreia se vor asigura adevărata libertate și adevărul umanism.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, Edit. politică, București, 1972, p. 628—629.

De asemenea, P.C.R. indică că întreaga activitate politico-ideologică să fie străbătută de spiritul noilor realități, să pornească de la condițiile actuale ale dezvoltării societății românești din care au dispărut clasele sociale antagoniste, punindu-se astfel capăt exploatării, inegalităților de clasă, sociale și naționale. Din această perspectivă, activitatea ideologico-educativă, trebuie să promoveze ferm umanismul societății noastre, umanismul socialist, diametral opus așa-zisului umanism burghez bazat pe asuprire și exploatare, pe inegalitate și nedreptate socială.

Contribuții importante a adus P.C.R., secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu și în ceea ce privește definirea rolului de forță motrice pe care îl îndeplinește conștiința socialistă în asigurarea progresului societății românești, în făurirea omului nou, constructor conștient al socialismului și comunismului pe pământul țării noastre. Astfel, abordând în mod creator raportul dintre existența socială și conștiința socială, P.C.R. a criticat în documentele sale interpretarea fatalistă a tezei materialismului istoric potrivit căreia conștiința socială rămâne în urma existenței sociale în orice condiții și în orice orînduire socială. Evoluția reală a întregii noastre societăți a demonstrat caracterul anacronic al acestei interpretări dogmatice care nu ține seama de natura și esența socialismului, de specificul raportului dintre existența socială și conștiința socială.

În acest sens, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia : „Adeseori deficiențele existente în activitatea noastră ideologică, politică și cultural-educativă, fenomenele negative care apar în viața socială, în comportamentul unor oameni se încearcă a fi justificate prin teza despre rămînerea în urmă a conștiinței față de dezvoltarea vieții materiale. A accepta asemenea justificare pentru lipsurile noastre înseamnă a încuraja o atitudine pasivă, defetistă cu profunde repercusiuni negative asupra dezvoltării societății”².

Complexitatea întregii activități politico-ideologice, profundele sale implicații în întregul mecanism economico-social, în toate structurile societății fac necesară, mai mult ca în oricare alt domeniu, ca în activitatea ideologică și de educație politică pentru dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor de oameni ai muncii și formarea omului nou, să se asigure o concepție clară, o îndrumare unitară și în același timp, o susținută activitate practică de zi cu zi. Principalul rol în a se asigura conducerea și îndrumarea nemijlocită a întregii activități ideologice, teoretice, a întregii munci politice și cultural-educative îi revine Partidului Comunist Român. În acest sens, linia politică generală a partidului cuprinde nu numai obiectivele dezvoltării economico-sociale a țării, ci și sarcinile întregului front ideologic.

În îndeplinirea sarcinilor în domeniul politico-ideologic și cultural-educativ își aduc contribuția, sub conducerea P.C.R., organizațiile de masă și obștești — sindicatele, organizațiile de tineret, de femei, uniunile de creație, Frontul Democrației și Unității Socialiste — școala de toate gradele, precum și o serie de instituții și organisme specializate cum sînt : Consiliul Culturii și Educației Socialiste, cabinetele pentru activitatea ideologică și politico-educativă, punctele de documentare politico-ideologică,

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, p. 663 — 664.

radio-ul și televiziunea, presa și publicațiile, teatrul și cinematograful, casele de cultură, căminele culturale, cluburile, bibliotecile ș.a.

Consecvența cu care partidul nostru acționează pentru continua perfecționare a activității politico-ideologice și cultural-educative în vederea dezvoltării conștiinței socialiste a maselor de oameni ai muncii, a făuririi omului nou este viu ilustrată de faptul că aceasta a format obiectul unor analize și dezbateri în cadrul unor înalte foruri de partid și de stat. Un exemplu concludent în această direcție ni-l oferă și lucrările plenarei lărgite a C.C. al P.C.R. din iunie 1982 și al Conferinței Naționale a partidului din decembrie același an precum și al Consfătuirii pe problemele muncii organizatorice și politico-educative de la Mangalia din august 1983, în cadrul cărora s-a întreprins o amplă analiză asupra stadiului actual al edificării socialismului, a realizării Planului național unic de dezvoltare economico-socială, a programelor speciale și a măsurilor pentru îndeplinirea cu succes a cincinalului, a hotărârilor Congresului al XII-lea al partidului. Pornindu-se de la profunde transformări revoluționare care s-au produs în societatea românească, precum și de la marile schimbări sociale și naționale, ale raportului de forțe din viața internațională cu același prilej s-au dezbătut, pe larg și problemele teoretice, ideologice și ale muncii politice, educative de formare a omului nou, făuritor conștient al socialismului și comunismului. În același timp, constatându-se o anumită rămânere în urmă a activității teoretice, ideologice, politico-educative față de nivelul atins de forțele de producție, de schimbările în structura socială și în relațiile de producție a fost adoptat și un amplu program de activitate, menit să ridice pe noi trepte calitative munca din acest important domeniu de activitate. În lumina acestui program un obiectiv fundamental al activității partidului nostru îl constituie desfășurarea pe baza materialismului dialectic și istoric a unei susținute activități pentru clarificarea diferitelor probleme teoretice în raport cu stadiul de dezvoltare a societății noastre, precum și cu situația mondială, cu transformările revoluționare ce au loc în lume, cu problemele noi care apar în epoca noastră.

Pornind de la faptul că lupta dintre nou și vechi constituie și va constitui o legitate dialectică a dezvoltării, partidul se preocupă, în etapa actuală de înlăturarea pe calea activității ideologice a acelor teze și noțiuni care nu mai corespund noilor condiții istorice și sociale, pe baza studierii și înțelegerii fenomenelor noi, a noilor descoperiri ale științei și cunoașterii umane în general, promovind consecvent tot ceea ce se impune ca o necesitate obiectivă, pentru progresul societății.

Dezvăluind esența dialectică a acestui proces revoluționar, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că : „nu de înnoire trebuie să ne temem, ci de stagnare în gândire, de păstrarea formelor învechite ! Pericolul pentru socialism nu constă în căutarea noului, ci păstrarea vechiului !”³.

Analiza pe aceste principii a fenomenelor și schimbărilor din societatea socialistă românească, din lumea contemporană a permis abordarea novatoare de către partid, de către secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a unor importante probleme teoretice și practice. Astfel, teme majore cum sînt : dialectica relației general-particular, obiec-

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 22, 1982, p. 199.

tiv-subiectiv în viața socială, făurirea și dezvoltarea bazei tehnico-materiale a noii orinduirii, fizionomia structurii sociale și de clasă a României, amplificarea democrației socialiste; înlocuirea noțiunii de dictatură a proletariatului cu noțiunea de democrație muncitorească sau de stat al democrației muncitorești revoluționare, funcțiile națiunii în epoca actuală și soluționarea problemei naționale în România, geneza și mecanismul contradicțiilor în socialism, dinamica și complexitatea constituirii conștiinței înaintate, procesele economico-sociale specifice contemporaneității și cerințele aplicării unor noi principii în relațiile dintre state ș.a. reprezintă contribuții de seamă la generalizarea teoretică a practicii sociale.

În vederea accelerării mersului înainte a societății noastre cit și pentru a se putea studia, înțelege și sesiza la timp apariția contradicțiilor ce apar și a se acționa neîntârziat pentru înlăturarea lor, în documentele partidului nostru se subliniază necesitatea de a se trece la elaborarea unui program amplu de activitate teoretică, ideologică, de analiză în spiritul concepției materialist dialectice a tuturor fenomenelor interne și internaționale. În acest scop se impune o preocupare mai sporită pentru studierea temeinică a schimburilor ce au loc în domeniul forțelor de producție și a relațiilor sociale, în fizionomia și structura claselor sociale, în raporturile dintre ele, în viața statului, a organizațiilor de masă și obștești, a structurilor democratice, cit și pentru aprofundarea fenomenelor care au loc pe plan internațional, a modificărilor în raportul de forțe pe plan mondial, a evoluției diferitelor curente politice, ideologice, a modificărilor în economia mondială.

Caracterul de proces istoric conștient al dezvoltării noii orinduirii face ca amploarea și ritmul progresului social să depindă într-o mare măsură de nivelul de cunoștințe politico-ideologice, științifice și culturale al maselor. În aceste condiții, apare cu atât mai firească stăruința cu care P.C.R. situează la loc de frunte îndatorirea fundamentală a fiecărui membru de partid, a tuturor cetățenilor țării de a-și ridica neconținut nivelul politic și ideologic, de a-și însuși concepția ideologică a partidului, materialismul dialectic și istoric, linia politică generală internă și externă, directivele și hotărârile partidului.

Pornind de la modul cum partidul concepe conducerea societății, nu de deasupra ei, prin simpla emitere de directive sau stabilirea de sarcini, ci prin integrarea organică în societate, prin contactul cit mai strâns cu masele, a apărut ca necesitate, în etapa actuală, ca și domeniul activității de propagandă, de educare revoluționară, patriotică a maselor, de însușire a politicii partidului să se înregistreze o nouă calitate. Îndeplinirea acestui obiectiv a însemnat, înainte de toate, sporirea forței de convingere și de îniriure, transformarea ideologiei noastre revoluționare într-un puternic instrument de mobilizare și dinamizare ale energiilor creatoare ale celor ce muncesc. Corespunzător acestei orientări învățămîntul politico-ideologic, celelalte mijloace din sistemul de propagandă au urmărit ca însușirea aprofundată a politicii partidului să nu se mai limiteze la o simplă prezentare a documentelor de partid, la reproducerea mecanică a prevederilor acestora, ci s-a căutat să se explice, să se facă mai clar înțelese determinările diferitelor orientări, esența proceselor și fenomenelor ce au loc în etapa actuală, iar pe această bază să pună în lumină modalitățile practice de acțiune, încit comuniștii, oamenii muncii să înțeleagă mai bine cum trebuie

să muncească, ce au de făcut la locul lor de muncă, cum să participe activ la întreaga viață socială a țării.

Educarea oamenilor muncii în spiritul patriotismului, al devotamentului față de partid, patrie, față de cauza socialismului constituie un alt mijloc prin care P.C.R. acționează în vederea dezvoltării conștiinței socialiste a maselor, a formării omului nou. În concepția partidului nostru, dragostea și devotamentul față de patrie sînt o expresie a conștiinței revoluționare, comuniste ce caracterizează pe fiecare membru al partidului, pe fiecare om al muncii, expresia îndatoririi de onoare a fiecărui cetățean față de glia strămoșească și față de noua societate. Sintetizînd creator sensurile profunde ale patriotismului socialist în noile condiții istorice, tovarășul Nicolae Ceaușescu evidențiază faptul că: „A fi patriot înseamnă a fi oricînd gata să faci totul, mergînd pînă la supremul sacrificiu, pentru a apăra libertatea, independența și integritatea țării, pentru a salvagarda mărețele cuceriri revoluționare ale poporului.

Patriotismul, dragostea și devotamentul față de țară sînt o expresie a conștiinței revoluționare, comuniste, expresia îndatoririi de onoare a fiecărui comunist, a fiecărui om al muncii față de glia strămoșească și față de noua societate”⁴.

Acționînd în spiritul acestor comandamente, organele și organizațiile de partid, factorii educaționali au pus un accent deosebit în activitatea lor pe cunoașterea de către masele largi de oameni ai muncii a trecutului istoric, a luptelor și jertfelor pentru libertatea patriei, de cinstirea pildelor de înflăcărat patriotism pe care le-au dat înaintașii. În acest context se cuvin relevate puternicele influențe pe care le exercită asupra conștiinței patriotice a maselor populare evidențierea în întreaga ei amploare a marii epopei naționale a poporului român, a luptelor purtate și jertfelor date timp de milenii pentru apărarea ființei sale naționale, pentru libertatea și neatîrnarea țării, împotriva dominației și asupririi străine, pentru conservarea limbii și civilizației spirituale proprii, pentru dezvoltarea națiunii noastre într-un stat unitar, a cărui înfăptuire a avut un rol hotărîtor în accelerarea progresului economic, social și cultural al țării, a luptei eroice a clasei muncitoare, a partidului comunist pentru eliberarea socială și națională, pentru edificarea noii orînduiri pe pămîntul patriei noastre. Prețuindu-se la cote înalte trecutul și istoria patriei, comuniștii și ceilalți oameni ai muncii sînt în aceeași măsură educați în spiritul dragostei față de socialism, de realizările remarcabile obținute de poporul nostru sub conducerea partidului în toate domeniile de activitate, față de umanismul nou, revoluționar al orînduirii noastre în centrul căruia se află omul, demnitatea, bunăstarea și fericirea lui.

Politica națională, consecventă, revoluționară a Partidului Comunist Român, parte integrantă a revoluției și construcției societății socialiste constituie un alt domeniu important al activității P.C.R. de educare patriotică a maselor de oameni ai muncii și prin aceasta, de dezvoltare a conștiinței lor socialiste. Argumente convingătoare în sprijinul acestei politici

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, 1977, p. 67—68

consecvente a partidului și statului nostru cu puternice rezonanțe asupra maselor de oameni ai muncii le constituie realizările obținute de poporul nostru în dezvoltarea impetuoasă a forțelor de producție pe întreg teritoriul țării, înfăptuirea industrializării, transformarea socialistă și modernizarea agriculturii, crearea unei puternice baze economice în toate regiunile, participarea oamenilor muncii la activitatea productivă, social-politică. Influențe puternice exercită și succesele deosebite obținute de patria noastră în dezvoltarea culturii, învățămîntului, pregătirii profesionale și științifice a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, avîndu-se în vedere faptul că toți sint cetățeni ai Republicii Socialiste România, cu drepturi și obligații egale.

Concomitent cu educarea oamenilor muncii din țara noastră în lumina generoaselor principii ale patriotismului P.C.R. se preocupă în aceeași măsură de a cultiva în rîndul oamenilor muncii spiritul solidarității internaționale cu toate țările socialiste, partidele comuniste și muncitorești, cu popoarele care luptă pentru dezvoltarea lor independentă, cu forțele progresiste, antiimperialiste de pretutindeni, pentru colaborarea cu toate statele lumii fără deosebire de orînduirea socială.

În concepția P.C.R. principiile solidarității internaționale presupun participarea activă la soluționarea democratică, coresponszător intereselor fiecărui popor, a tuturor problemelor complexe ale lumii de astăzi, precum și întărirea solidarității militante cu toate forțele progresiste, antiimperialiste. Un exemplu elocvent cu puternice rezonanțe în rîndul oamenilor muncii au reprezentat amplele acțiuni de masă pentru apărarea păcii, organizate la noi în țară, începînd cu anul 1981. Răspunzînd unanim și cu însuflețire inițiativelor de pace lansate de tovarășul Nicolae Ceaușescu, oamenii muncii de pe tot întinsul țării, întregul nostru popor și-au afirmat în cadrul unor mari mitinguri, demonstrații, adunări populare, marșuri, voința și hotărîrea de a acționa fer n, împreună cu toate popoarele, pentru oprirea cursei în armîrilor, pentru trecerea la măsuri efective de dezarmare. Pe bună dreptate, cercuri largi ale opiniei publice mondiale, presa din numeroase țări au apreciat că amplele manifestări pentru pace constituie un factor mobilizator pe plan internațional un exemplu și un îndemn la acțiune și pentru alte state și popoare. Un alt obiectiv important al activității de educare al oamenilor muncii în spiritul patriotismului revoluționar și al solidarității internaționale îl constituie ampla activitate desfășurată de partidul nostru, în vederea combaterii ideologiei burgheze, a mentalităților retrograde, idealiste. Ținînd seama că în etapa actuală, pe plan internațional se manifestă contradicții complexe, că omenirea are de rezolvat sarcini vitale, în documentele partidului nostru se subliniază necesitatea sporirii combativității și intransigenței ideologice față de orice manifestări ce vin în contradicție cu cerințele dezvoltării lumii contemporane. „Este necesar — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul la Conferința Națională din decembrie 1982 — să combatem cu hotărîre și să demascăm, toate mentalitățile retrograde, mistice, să desfășurăm o luptă ascuțită împotriva influențelor burgheze în conștiința și viața oamenilor, să luăm atitudine hotărîtă împotriva naționalismului, șovinismului, rasismului, antisemitismului, a oricăror încercări de învrăjpire și înjosire a omului, ca manifestări ale forțelor reacționare care, în actuala împrejurări internaționale,

apelează din nou la metodele și practicile vechi pentru a slăbi coeziunea și unitatea forțelor progresiste, a maselor populare¹⁵.

Generalizarea în viața socială a principiilor eticii și echității socialiste, pentru dezvoltarea relațiilor umane noi, de respect, stimă și întruajutorare între oameni, caracteristice societății socialiste și comuniste reprezintă o altă direcție fundamentală a activității P.C.R. de dezvoltare a conștiinței socialiste, de făurire a omului nou.

În spiritul acestei orientări a fost elaborat Codul principiilor și normelor muncii și vieții comunistilor, ale eticii și echității socialiste, care după ampla lui dezbateră, cu participarea întregului popor a fost adoptat de Congresul al XI-lea al P.C.R. ca parte integrantă a Programului partidului, îndrumar de conduită în activitatea politică și profesională, în viața de fiecare zi, pentru membrii de partid, pentru tineretul revoluționar, pentru toți oamenii muncii din patria noastră. Codul etic preia cele mai înalte trăsături morale, virtuțile dezvoltate de poporul nostru în decursul evoluției sale istorice, îmbogățindu-le potrivit condițiilor și necesităților noi ale construirii socialismului și comunismului.

De aceea, generalizarea principiilor eticii și echității socialiste nu reprezintă în etapa actuală un simplu deziderat, ci o necesitate obiectivă, o cerință logică a dezvoltării societății socialiste românești. Transpunerea în viață a principiilor eticii și echității socialiste — se arată în Codul etic — „va exercita o puternică influență asupra tuturor membrilor societății noastre, va duce la crearea unui nou umanism, care pune pe primul plan omul și, totodată, îmbină interesele particulare cu cele ale întregii societăți, asigură bunăstarea și fericirea fiecăruia, odată cu a întregului popor. Prin aceasta, omul se va ridica pe o treaptă superioară de cunoaștere, va putea participa cu adevărat conștient la activitatea poporului de făurire a propriului său viitor liber¹⁶.

Înrădăcinarea în viața întregii societăți a eticii noi socialiste, este strins determinată, în primul rând, de ridicarea nivelului de conștiință al celor ce muncesc, prin cultivarea trăsăturilor morale înaintate, a atitudinii noi față de muncă, a responsabilității atât pentru propria muncă, cât și pentru munca celor din jur. Acționind pe baza acestor considerente, partidul, statul nostru se îngrijesc să înconjoare cu toată stima și onorurile de care dispune societatea noastră pe cei ce se disting în muncă și constituie exemple de atitudine socialistă față de muncă. Fruntașii în producție, în muncă, se bucură, în general, de cinstea de-a face parte din forța politică conducătoare a societății noastre — Partidul Comunist Român, ei sînt reprezentanții de seamă ai societății în organele supreme și locale ale puterii de stat — ca deputați în Marea Adunare Națională, în consiliile populare — precum și în alte organisme ale vieții economice, sociale, culturale. Din rîndul fruntașilor în muncă, cei mai buni dintre cei mai buni sînt decorați cu ordine și medalii, în semn de prețuire din partea societății, iar colectivele care se evidențiază în muncă primesc, pentru rezultatele pe care le obțin, recompense materiale și morale, gratificații, premii, ordine

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 25, 1984, p. 49—50.

⁶ *Codul principiilor și normelor muncii și vieții comunistilor, ale eticii și echității socialiste*, Edit. politică, București, www.dacoromanica.ro

și medalii și alte stimulente. Concomitent au fost adoptate măsuri — inclusiv de ordin legislativ — ca fiecare cetățean să depună o muncă socială utilă în domeniul producției materiale, în domeniul științei, culturii, în alte domenii de activitate necesare societății noastre combătându-se, în același timp tendințele de parazitism social și căpătuială, orice încercare de însușire prin necinste sau înșelăciune a roadelor muncii altora.

În condițiile exigențelor impuse de actualul cincinal — al calității și eficienței — activitatea de educare a maselor în spiritul cultului muncii s-a concentrat spre antrenarea tuturor oamenilor muncii la creșterea producției și productivității muncii, la ridicarea eficienței economice și a calității produselor, gospodărirea și valorificarea superioară a combustibililor, folosirea integrală a timpului de lucru și capacităților de producție, reducerea cheltuielilor materiale și de producție, a consumurilor de materii prime și materiale, promovarea și aplicarea noului, a cuceririlor științei și tehnicii contemporane, lărgirea orizontului profesional și politic al oamenilor muncii. O puternică forță mobilizatoare în rindul maselor de oameni ai muncii o exercită și teza de o mare valoare practică cuprinsă în documentele de partid a efortului propriu, ca factor care stă la baza tuturor succeselor obținute în opera de edificare a noii societăți, a progresului neîntrerupt al societății noastre pe multiple planuri. În acest sens, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu afirma: „Nimic nu am primit din afară în mod gratuit, nimic nu a căzut din cer! Stadiul la care am ajuns este expresia muncii eroice a poporului nostru, a hotărârii și încredării cu care toți oamenii muncii urmează și îndeplinesc neabătut politica partidului, a tăriei și forței socialismului, a capacității noi orînduiri de a asigura întregii națiuni un nivel de civilizație materială și spirituală”⁷.

În arțiunea sa de dezvoltare a conștiinței socialiste a maselor și formare a omului nou, P.C.R. acordă o atenție majoră activității de mobilizare a oamenilor muncii în vederea dezvoltării și apărării proprietății socialiste — temelia orînduirii noastre noi, a bunăstării și fericirii poporului. Măsurile ce au fost adoptate pentru constituirea organelor de conducere colectivă, instituționalizarea adunării generale a oamenilor muncii și perfecționarea conducerii și planificării economico-financiare, aplicarea principiilor autoconducerii și autogestionii urmăresc, printre altele și gospodărirea cu maximum de eficiență a avuției naționale. Un rol important în direcția formării unei atitudini înaintate a oamenilor muncii în vederea întăririi și apărării proprietății socialiste revine adunărilor generale de partid, președ și ale organizațiilor de sindicat, U.T.C. ale membrilor cooperativelor agricole, adunărilor cetățenești pe comune și cartiere, în cadrul cărora sînt popularizate faptele de dăruire și, uneori, chiar de eroism pe care le săvîrșesc numeroși oameni ai muncii în procesul de producție, în apărarea bunurilor obștești și personale și se ia atitudine fermă împotriva unor aspecte negative care lovesc în proprietatea socialistă.

Un mare interes teoretic și practic în munca de educare a maselor în spiritul principiilor eticii și echității socialiste, a griei pentru necontenita sporire a avuției naționale este determinat de ideile originale formulate de secretarul general al partidului privind perfecționarea relațiilor

⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, Edit. politică, București, 1980, p. 185.

de producție socialiste, în ansamblu, a relațiilor de proprietate, în particular. În acest context, se arată că în etapa actuală și la nivelul de dezvoltare atins de societatea noastră este greșit să se mai identifice proprietatea socială a întregului popor, cu proprietatea de stat, tot astfel cum este greșit a se atribui statului socialist rolul de proprietar, în sensul juridic al cuvîntului, în locul rolului său autentic de instrument al clasei muncitoare, al oamenilor muncii în desfășurarea organizată a procesului de dezvoltare economico-socială a țării. „Statul, ca reprezentant al întregului popor, trebuie să exercite controlul și să vegheze ca proprietatea întregului popor să fie mai bine gospodărită, să nu fie risipită și să se dezvolte continuu, să asigure ca în toate unitățile să se înfăptuiască neabătut, în condiții cât mai bune, autoconducerea și autogestiunea, creșterea continuă a eficienței economice”⁸.

În contextul preocupărilor pentru perfecționarea relațiilor și principiilor de proprietate, pentru conștientizarea poziției oamenilor muncii ca proprietari ai mijloacelor de producție din anul 1983 s-a creat posibilitatea ca toți cei ce muncesc să poată să participe direct, nemijlocit, cu o anumită sumă bănească la dezvoltarea mijloacelor de bază, a mijloacelor de producție și a primi, în mod corespunzător, un beneficiu suplimentar, în afara drepturilor generale în cadrul retribuției și participării la beneficiu. Așa cum arăta secretarul general al partidului, o asemenea reglementare întărește răspunderea oamenilor muncii, în calitate de proprietari, preocuparea pentru buna desfășurare a activității economice, pentru autoconducere și autogestiune.

Cultivarea în gîndirea și comportarea oamenilor a unor convingeri materialist-științifice, educarea maselor în spiritul ateismului militant reprezintă un alt obiectiv important al activității politico-ideologice desfășurate de partid, pentru dezvoltarea conștiinței socialiste, afirmarea poporului ca principalul făuritor al tuturor valorilor materiale și spirituale.

În concepția P.C.R., procesul făuririi conștiinței socialiste și, implicit, eliberarea omului de influențele mistico-religioase se desfășoară treptat și pe măsură ce sînt create atît premisele obiective cît și cele subiective. În acest sens, un rol deosebit de important au măsurile de dezvoltare accelerată a forțelor de producție, de perfecționare a relațiilor de producție și a relațiilor sociale în totalitatea lor, de înlăturare treptată a deosebirilor esențiale dintre sat și oraș, dintre munca fizică și intelectuală, de generalizare a principiilor eticii și echității societății socialiste, de răspîndire largă a științei și culturii în mase ș.a.

În spiritul concepției noastre revoluționare, P.C.R. a dat o soluție profund democratică problemei religioase în R.S.România. Apreciind că libertatea de a practica o credință religioasă sau alta, ca și libertatea de a fi ateu reprezintă un drept inalienabil al fiecărui cetățean, drept înscris în Constituție, partidul și statul nostru au creat cadrul adecvat de manifestare a libertății de conștiință. Ca atare cultele religioase se bucură în țara noastră de deplină libertate, au asigurată funcționarea lor în cadrul respectării prevederii Constituției, a legilor statului și a normelor de conviețuire socialistă.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, 1983, p. 31.

Opunindu-se oricăror discriminări juridice și administrative față de concepțiile religioase, partidul nostru subliniază, totodată, că aceasta nu presupune coexistența ideologică dintre concepția sa revoluționară și concepțiile religioase. Dimpotrivă, așa cum sublinia secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu „Este necesar să fie combătute cu mai multă fermitate concepțiile mistice, înapoiate. Problema combaterii misticismului trebuie să facă parte din întreaga activitate politico-educativă a partidului, U.T.C.-ului, a organizațiilor noastre. În lupta împotriva concepțiilor înapoiate, a influențelor modului de viață burghez, a tot felul de manifestări retrograde, trebuie să acționeze munca politică, organizațiile obștești, opinia publică. Problema educației ateiste este o problemă de lungă durată, care cere o activitate continuă, permanentă”⁹.

Răspunzînd acestor cerințe, sub directa îndrumare a organelor și organizațiilor de partid s-au întreprins o serie de măsuri importante menite să contribuie la formarea conștiinței materialist-științifice a maselor, să le dezvolte convingeri ateiste ferme. În acest scop, ca urmare a hotărîrilor primului Congres al educației politice și a culturii socialiste, din 1976, în fiecare comună, municipiu și oraș au luat ființă comisii pentru răspîndirea cunoștințelor științifice, care asigură coordonarea unitară a organismelor obștești și de stat cu atribuții în acest domeniu. Din inițiativa acestor comisii în întreaga țară se desfășoară, atît în cadrul căminelor culturale la sate, cit și al caselor de cultură la orașe o intensă activitate de combatere a misticismului, sub forma unor conferințe, simpozioane, expuneri, mese rotunde. De asemenea o puternică influență ateistă exercită asupra maselor de oameni ai muncii și diferitele genuri artistice și cultural-educative abordate în cadrul Festivalului național „Cîntarea României” ca și operele de cultură și artă făurite de scriitori, pictori, sculptori și alți artiști profesioniști prin care se combat feluritele manifestări ale misticismului.

Un rol important în dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor, în formarea omului nou, îl îndeplinesc învățămîntul, știința și cultura — factori primordiali pentru progresul întregii țări, pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate. Astfel, datorită importantelor măsuri adoptate de Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968, precum și a Legii educației și învățămîntului din decembrie 1978, școala românească a înregistrat pași însemnați în dezvoltarea largă a instrucției publice, în pregătirea la un înalt nivel științific a întregului tineret. Este elocvent în acest sens faptul că România a generalizat, începînd cu anul școlar 1974—1975, învățămîntul obligatoriu de 10 ani. S-a dezvoltat și perfecționat învățămîntul liceal și tehnic profesional. O puternică extindere a înregistrat și învățămîntul superior. În prezent, funcționează institute de învățămînt superior în 19 orașe ale țării, față de numai patru în perioada antebelică fapt ce asigură nevoile de cadre pentru toate domeniile de activitate, pregătindu-se în același timp, un număr de studenți străini, îndeosebi din țările în curs de dezvoltare. Datorită preocupărilor permanente manifestate de partid, învățămîntul a fost legat mai strîns cu practica. În același timp, a crescut preocuparea școlii pentru formarea concepției noi despre viață și lume a tinerei generații, în educația comunistă a tineretului. Prin mij-

⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, 1972, p. 244. www.dacoromanica.ro

loacele specifice pe care le are la îndemână școala a asigurat cunoașterea de către tînăra generație a strădaniilor poporului nostru pentru emancipare politică și economică, înțelegerea idealurilor și aspirațiilor sale, a luptei progresiste și revoluționare pentru eliberarea națională și socială, aprofundarea politicii P.C.R., a direcțiilor de dezvoltare a societății contemporane. De asemenea, ea pregătește tineretul pentru a participa activ la munca eroică desfășurată de întregul popor pentru edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate și totodată, pentru a duce mai departe această operă, pentru făurirea societății comuniste în România.

O contribuție tot mai activă la întărirea continuă a forței economice a patriei, la dezvoltarea conștiinței socialiste o aduce și știința. Partidul Comunist Român conține rolul științei ca parte componentă indisolubilă a procesului de edificare socialistă și comunistă a țării. În perioada de după Congresul al IX-lea cercetarea științifică s-a desfășurat planificat și a cunoscut un proces continuu de instituționalizare. Caracteristica activității științifice din țara noastră este strinsa legătură cu practica, cu cerințele vieții sociale și ale progresului cunoașterii umane, evoluind în două direcții principale: fundamentală urmărind progresul intrinsec al diferitelor domenii științifice și aplicative, avînd drept scop rezolvarea practică a unor probleme de producție. Desfășurarea cu succes a cercetării științifice este indisolubil legată și de intensă preocupare a partidului de a stimula și în acest sector important de activitate schimbul larg de opinii, confruntarea deschisă a punctelor de vedere, animată de spirit constructiv și de deplină obiectivitate științifică. Merită, de asemenea, relevată și însemnătatea relațiilor care s-au statornicit între oamenii de știință din țara noastră și cei de peste hotare, a colaborării cu savanții din țările socialiste și din alte țări.

Alături de științele pozitive care sporesc potențialul de creație al omului modern, o dezvoltare însemnată au cunoscut și științele sociale, care așa cum afirmă tovarășul Nicolae Ceaușescu „îi ajută pe oameni în cunoașterea și interpretarea lumii, în înțelegerea interdependenței dintre diferitele legi obiective care guvernează societatea, oferă răspuns întrebărilor cu privire la marile schimbări care au loc în dezvoltarea vieții sociale, atît în țara noastră, cît și în întreaga lume”¹⁰.

De mare importanță în dezvoltarea științelor sociale, în sporirea influenței acestora asupra dezvoltării conștiinței oamenilor muncii, reprezintă hotărîrea Congresului al XI-lea potrivit căreia Comitetul Central, organismele sale de specialitate conduc și îndrumă nemijlocit întreaga activitate ideologică, teoretică, munca politică și cultural-educativă, precizîndu-se că științele sociale constituie parte integrantă a acestei activități. „Trebuie să lichidăm cu desăvîrșire — se arată în Raportul la Congres — mentalitatea anarhică, mic-burgheză, că problemele istoriei, ale diferitelor științe sociale sînt doar probleme de strictă specialitate. Acestea sînt probleme ale teoriei și ideologiei comuniste și de ele nu se pot ocupa decît acei care își însușesc și aplică ideologia și concepția comunistă despre lume”¹¹.

¹⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, 1972, p. 191.

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, 1975, p. 95.

Stimulate de activitatea teoretică a partidului, științele sociale și-au adus aportul la îmbogățirea teoriei și practicii revoluționare supunând unei profunde examinări principalele probleme ale activității interne și internaționale, corectându-se erori, înlăturându-se teze și aprecieri ce s-au dovedit neconforme cu adevărurile societății noastre, depășite de viață, așezându-se pe principii științifice procesul de valorificare a moștenirii filozofice și culturale a trecutului. S-au elaborat soluții noi, adecvate noilor realități, care au deschis largi orizonturi și au generat ample perfecționări în viața politică, economică, socială, au contribuit la dezvoltarea conștiinței socialiste și oamenilor muncii, înțelegerea mai justă de către aceștia a politicii P.C.R., la combaterea unor mentalități învechite, retrograde, la depistarea mai rapidă a noului și sporirea spiritului revoluționar în toate domeniile de activitate.

În activitatea de dezvoltare a conștiinței socialiste a maselor, de formare a omului nou răspunderi deosebite au revenit literaturii și artei, chemate să contribuie la afirmare, în forme specifice a concepției înaintate despre lume și viață. Manifestându-și liber talentul, folosind stiluri și maniere de creație variate, creatorii din domeniul literaturii, muzicii, artelor plastice, teatrului, cinematografului au reușit să înfățișeze, cât mai fidel, în limbajul propriu, realizările, preocupările, aspirațiile, gândirea și simțirea maselor largi populare, i-au ajutat pe oameni să privească mereu înainte, le-au oferit o imagine înflăcărată a perspectivei istorice, au prefigurat schimbările viitoare ale societății. Literatura și arta au militat, de asemenea, pentru solidaritatea între toate forțele revoluționare, progresiste din lume, pentru idealurile de libertate socială și națională ale poporului, pentru colaborare și prietenie între toate națiunile. Concomitent cu preocuparea sa pentru dezvoltarea creației literar-artistice profesionale, partidul a depus o activitate intensă pentru a asigura condiții cât mai bune pentru ca și masele populare să-și aducă aportul la dezvoltarea culturii naționale, la creația de artă, la sporirea valorilor spirituale ale societății socialiste, astfel încât civilizația comunistă să exprime plener geniul artistic creator al poporului nostru. Mijlocul principal prin care se înfăptuiește acest obiectiv îl constituie Festivalul național „Cântarea României”, care împletește în mod organic activitatea artistică, tehnico-științifică și interpretativă cu munca creatoare în producție pentru realizarea marilor obiective ale dezvoltării patriei.

Un rol de mare importanță în activitatea ideologică și politico-educativă desfășurată de P.C.R. în vederea dezvoltării conștiinței socialiste a maselor, a formării omului nou l-au adus și îl aduc presa și radioteleviziunea precum și celelalte mijloace de informare și comunicare în masă. Ele au contribuit într-o mare măsură la promovarea în rîndul maselor de oameni ai muncii a concepției înaintate despre lume și viață, la combaterea concepțiilor străine, idealiste, retrograde, la răspîndirea cunoștințelor științifice despre natură și societate, militînd consecvent pentru cunoașterea, înțelegerea și înfăptuirea politicii interne și externe a partidului și statului.

Firește că o operă de asemenea amploare cum este dezvoltarea conștiinței socialiste, formarea omului nou nu este concepută de a fi înfăptuită numai de activiștii care lucrează în domeniul propagandei. Așa după cum se subliniază în documentele partidului, activitatea politico-ideolo-

gică este o componentă esențială a conducerii ce către partid a societății și, prin urmare, trebuie să preocupe în cel mai înalt grad întregul partid, activul și cadrele de bază ale partidului, în primul rînd organele conducătoare, atît centrale, cît și locale.

Pornind de la aceste comandamente întărirea rolului conducător al organelor și organizațiilor de partid în acest domeniu s-a concretizat în : conducerea nemijlocită a acestei activități sub multiplele sale forme ; în orientarea ei spre sarcinile majore ale etapei actuale și preocuparea permanentă de a o lega strîns de viață, de realitățile fiecărui loc de muncă, în imprimarea unui puternic spirit militant, combativ, în stimularea inițiativei tuturor factorilor investiți cu răspundere în munca educativă și antrenarea lor, prin intermediul consiliilor de educație politică și de cultură socialistă, la o activitate tot mai bogată, mai diversă și mai convingătoare în rîndul tuturor păturilor și categoriilor sociale. De asemenea, o contribuție însemnată au adus-o și comuniștii care au participat nemijlocit la activitatea politico-educativă, contribuind la cunoașterea, însușirea și aplicarea politicii partidului de către masele largi de oameni ai muncii. În acest fel, munca politico-educativă și-a sporit tot mai mult forța de influențare și mobilizare a maselor în marea operă de edificare a socialismului și comunismului în România.

L'ACTIVITÉ DÉPLOYÉE PAR LE PARTI COMMUNISTE ROUMAIN À L'ÉTAPE ACTUELLE POUR LE DÉVELOPPEMENT DE LA CONSCIENCE SOCIALISTE DES MASSES ET LA FORMATION DE L'HOMME NOUVEAU

RÉSUMÉ

Au début de l'article on présente l'attention accordée par le P.C.R. à l'activité idéologique, théorique et politico-éducative en vue du développement de la conscience socialiste des masses et à la formation de l'homme nouveau — en tant que partie intégrante du processus d'édification de la société socialiste multilatéralement développée et de marche en avant de la Roumanie vers le communisme.

On présente ensuite les objectifs fondamentaux de l'activité politico-idéologique à l'étape actuelle ainsi que les voies et les méthodes utilisées en vue de leur accomplissement découlant des tâches fixées par le XIIe Congrès du P.C.R. et la Conférence Nationale du parti de décembre 1982, des décisions du plénum élargi du C.C. du P.C.R. du mois de juin de la même année et de la Conférence sur les problèmes du travail organisationnel et politico-éducatif d'août 1983.

On examine également les profondes mutations survenues à l'échelon de la conscience sociale et politique de toutes les catégories de citoyens de la patrie ainsi que les résultats obtenus en ce qui concerne la compréhension scientifique des réalités de la société socialiste roumaine, l'élévation du niveau de connaissances, l'extension de l'horizon culturel, en tant qu'éléments fondamentaux de la formation de l'homme nouveau, bâtisseur conscient de la nouvelle société.

RĂSCOALA ȚĂRĂNEASCĂ DIN 1784 —
 EXPRESIE A CONTRADICȚIILOR SOCIAL-ECONOMICE
 DIN TRANSILVANIA

DE

NICOLAE EDROIU

Cînd în urmă cu mai bine de un secol George Barițiu reflecta asupra „cauzelor pentru care au răsculat românii la an. 1784” și demonstra originea răscoalei lui Horea în sistemul iobăgiei și în abuzurile nobilimii maghiare din Transilvania¹, istoriografia evenimentului realiza un însemnat pas înainte. Răspunzînd în acest fel unei istoriografii legată de interesele nobilimii maghiare din Transilvania, lucrării contelui Teleki Domokos în speță², studiul lui G. Barițiu îndrepta cercetările asupra problematicii răscoalei țărănești înspre raporturile sociale existente în Principat, zugrăvind starea țărănimii române din acest timp, relevînd totodată profundele contradicții social-economice care au generat marea răscoală. Cu puțin timp înainte își încheiase Alexandru Șterca-Șuluțiu lucrarea sa asupra răscoalei, intitulată *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, rămasă pînă de curînd în manuscris, în care de la început se făcea aprecierea de față: „cauzele cele grozave și crude și nelegiuirile cele ce strigau — ca singele lui Avel — răsplătire în cer și nu să puteau mai mult suferi și prin care au silit și au provocat aristocrația maghiară și domni pămîntești pe români a să răscula asupra tiranilor săi asupritori, ca să scuture jugul servituiții sale, cel tiran și nedrept” au stat la baza mișcării³.

A urmat ampla demonstrație a lui Nicolae Densușianu în monografia istorică a răscoalei publicată la centenarul ei⁴, răscoala țărănească din 1784 fiind așezată acum în șirul marilor ridicări sociale și naționale din trecutul nostru istoric, întreaga documentație istorică pe care se sprijinea lucrarea argumentînd cauzele și sensurile sociale și naționale ale mișcării.

¹ George Barițiu, *Cauzele pentru care au răsculat românii la an. 1784*, în „Transilvania”, V, 1872, nr. 7, p. 73—75.

² Teleki Domokos, *A Hora támadás története*, Pest, 1865, XI + 184 p.

³ Alexandru Șterca-Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, în *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative. Vol. II. 1786—1860*, Edit. Academiei, București, 1983, p. 333.

⁴ Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*, București, 1884, VI+523 p.

O abordare materialist-istorică avea să consolideze asemenea încheieri și să afirme rolul maselor țărănești în istoria românească. David Prodan cobora pînă la mentalul țărănesc din vreme de răscoală atunci cînd își cantona cercetarea, cu jumătate de veac în urmă, la dimensiunea comitatelor Cluj și Turda⁵. Pentru ca același istoric român să ofere, în preajma bicentenarului răscoalei, o restituire *ad integrum* a unuia dintre cele mai pline de importanță momente din istoria națională, stăruind în deschidere asupra relativității iobăgiei ardelenene⁶.

Înțelegerea răscoalei — a demonstrat fără posibilitate de tăgadă cercetarea istorică — nu mai poate fi satisfăcătoare fără cuprinderea dimensiunilor iobăgiei transilvănene. O zugrăvire a acesteia, chiar și în linii foarte generale, conduce la concluzia firească asupra originilor răscoalei țaranilor români din Transilvania, la explicarea contradicțiilor sociale ale societății transilvănene și modalităților de acțiune a răsculaților pe teatrul evenimentelor, la pătrunderea punctelor celui ultim at adresat nobilimii comitatului Hunedoara, în numele lui Horea, notificat la 11 noiembrie 1784, adevărat program al răscoalei, de un radicalism debordant⁷.

Iobăgia atinsese în Transilvania către mijlocul secolului al XVIII-lea dimensiuni greu de imaginat. Mai întii legislația feudală, așa cum ea a fost impusă de nobilimea maghiară în vremea Principatului după mijlocul secolului anterior, disprețuia țăranul aservit și îndeosebi pe cel român. Despuiat de drepturi, de libertați, socotit doar „tolerat”, țăranul iobag român din Transilvania era „apreciat” doar pentru brațele lui de muncă⁸, prin care de fapt punca în valoare pămîntul, susținea nobilimea și edificiul statului.

Cucerirea habsburgică la sfîrșitul secolului al XVII-lea și consolidarea regimului austriac în Transilvania după înfrîngerea mișcării racoșiene n-a contrazis sistemul feudal-juridic al Principatului; preluîndu-l pentru a-și atrage colaborarea nobilimii, i-a adăugat elemente noi, care să concorde cu interesele noului regim și pe care să le sprijine. Politica reformistă promovată de Curtea din Viena după mijlocul secolului al XVIII-lea, de împăratul Iosif al II-lea mai ales, urmărea consolidarea regimului austriac, centralizarea imperiului, asigurarea capacității de contribuabil producătorului direct, țăranului îndeosebi. Întreținerea aparatului birocratic austriac și mai ales a armatei imperiale a solicitat Transilvaniei noi contribuții bănești în natură și în muncă, agravînd și mai mult situația țărănimii.

⁵ D. Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București—Cluj, 1938, 205 p.

⁶ Idem, *Răscoala lui Horea*, Vol. I—II, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 602+766 p.; ediție nouă, revăzută, 1984, 622+774 p.

⁷ Idem, *L'Ultimatum des paysans adressé à la noblesse dans l'insurrection de Horea*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII, 1979, nr. 4, p. 687—698.

⁸ *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ediția a III-a, Edit. Academiei, București, 1963, p. 197—198.

În spatele legislației oficiale, apărată de nobilimea maghiară și recunoscută în cadrele ei generale de habsburgi, stătea realitatea apăsătoare a iobăgiei transilvănene, agravată mult în secolul al XVIII-lea. Din punct de vedere juridic, țărănimea aservită din Transilvania era legată de glie (*glebae adscripti*), măsură luată de nobilime după înfrângerea războiului țărănesc din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja⁹. Într-un răstimp istoric cum era cel al secolului al XVIII-lea, cu deschiderile spre lumea modernă, în statele și provinciile din centrul Europei legătura de glie (*Leibeigenschaft*) se desființează, țăranul aservit reprimind dreptul de strămutare de pe un domeniu feudal pe altul, de a-și testa bunurile etc¹⁰. Numai în Transilvania o asemenea măsură nu se poate aplica datorită conservatorismului nobilimii maghiare, care se opune măsurilor de ușurare a regimului șerbiei încercate de Curtea din Viena, de împăratul Iosif al II-lea îndeosebi. Reformismul iozefin urmărea, din rațiuni de stat, să înlăture abuzurile regimului nobiliar, să ușureze situația țăranului aservit, pentru ca acesta să poată deveni un bun contribuabil al statului. Interesele statului austriac se ciocneau aici de interesele și opoziția nobilimii maghiare, ceea ce duce nu la ușurarea situației țărănimii iobage, alcătuită în cea mai mare parte din români, ci la agravarea ei. Juridic, țărănimea iobagă din Transilvania se găsea într-o stare foarte apăsătoare. Încă în cursul celei de a doua călătorii, întreprinse în 1783 în Transilvania, convingându-se o dată mai mult de starea mizerabilă în care se găseau supușii iobagi, este decis să insiste asupra publicării măsurii de desființare a șerbiei, adresându-se încă de la Sibiu cancelariei aulice pentru întocmirea textului patentei prin care să se înlăture „această înjosire la servitute și sclavie a omenirii”¹¹.

Răspunsul nobilimii maghiare din Transilvania prin intermediul chiar a menționatei cancelarii, în fruntea căreia se află contele Pálffy, a fost prompt: asemenea măsură nu e necesară, în Transilvania fiind multe particularități, unde se găseau iobagi ereditari și iobagi de liberă migrație (jeleri), unde în baza *Tripartitum*-ului din 1517, „lege fundamentală a țării” argumenta nobilimea, cei care nu sînt nobili nu au drept de proprietate etc.¹² Drept urmare, s-a dat ordinul imperial din iulie 1783, reținut de patenta imprimată la Sibiu în limba latină, cu data de 9 septembrie același an, prin care se încerca limitarea abuzurilor nobilimii, fără a desființa șerbia (legarea de glie).

Abia după înfrîngerea răscoalei lui Horea, în vara anului 1785, împăratul Iosif al II-lea va impune patenta imperială în acest sens¹³, sub impresia produsă de ampla mișcare țărănească, ca urmare directă a acesteia.

Obligațiile țărănimii iobage față de stăpînul de pămînt au înregistrat și ele o curbă ascendentă pînă la mijlocul veacului al XVIII-lea. Obligația în *muncă*, *robota*, ajunge acum la spectaculoasa dimensiune

⁹ *Ibidem*, p. 156.

¹⁰ Acad. D. Prodan, *Desființarea șerbiei în Transilvania*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974, p. 9–68.

¹¹ Idem, *Răscoala lui Horea*, Vol. I, ediția 1984, p. 78.

¹² Idem, *Desființarea șerbiei în Transilvania*, p. 33.

¹³ *Ibidem*, p. 36 și urm. www.dacoromanica.ro

de 4 zile pe săptămână cu brațele și 3 zile cu vitele, documente istorice din epocă edificându-ne asupra condițiilor deosebit de grele în care țărânul iobag era silit să presteze stăpînului feudal această obligație¹⁴.

Creșterea dimensiunii rentei în muncă a fost în Transilvania, ca în întregul răsărit al Europei de altfel, rezultatul proceselor economico-sociale din această parte a continentului în cursul evului mediu. Atrasă mai tîrziu în producția pentru piață, în angrenajul relațiilor marfă-bani, economia agricolă de la noi, domeniul feudal în primul rînd, au fost solicitate să producă mai mult. Cerința de bani a nobilimii a sporit și ea, cheltuielile stăpînului de pămînt fiind mai mari odată cu adoptarea unui nou mod de trai, care de fapt a însemnat mutarea în oraș, unde se ridică adevărate palate nobiliare, precum și petrecerea unei părți a anului în străinătate, la Viena mai ales.

În consecință, asistăm la fenomenul creșterii suprafeței agricole a domeniului nobiliar lucrată în regie proprie (alodiul, rezerva seniorială), de pe care întreaga producție agricolă rămîne în beneficiul stăpînului. Faptul a fost posibil prin extinderea rezervei feudale în dauna sesiei țărănești, care se divide în mai multe rînduri și ca urmare a succesiunii din familia iobagului, ceea ce reducea dimensiunea productivă a gospodăriei țărănești; în alt rînd, noile terenuri agricole obținute prin curățuri și asanări de comunitățile sătești sînt răpitate de stăpînii feudali, incluzîndu-le în alodiile lor.

Această mărire a suprafeței rezervei senioriale a avut ca urmare o solicitare mai mare a obligației în muncă de către supușii iobagi, o evoluție inversă decît în feudalismul occidental a relației dintre cele trei forme ale rentei feudale: în natură, muncă și bani. Aici, în Transilvania, fără ca obligația în natură și bani să scadă — în cea din urmă variate alte obligații feudale fiind convertite treptat sau impuse altele noi direct în bani — obligația în muncă, robota, înregistrează o creștere spectaculoasă. Ea greva asupra iobagului, îngreuna mult starea gospodăriei și familiei lui, afectînd capacitatea lui de producție.

Prestațiile în *natură*, cele stabilite după dimensiunea gospodăriei iobăgești, nu țineau, în alt rînd, nici ele evidența posibilităților anului agricol, a producției agricole ce varia de la un an la altul. Ele trebuiau împlinite fără nici un alt considerent și însoțite de fiecare dată de daruri. Acestea din urmă erau ocazionate și de unele sărbători și evenimente din familia stăpînului feudal. Prestațiile în natură puteau fi convertite în bani, dar prețurile nu erau considerate cele de pe piață, ci hotărîte de stăpîn, după bunul lui plac.

Dijma, obligația obișnuită a țărânului aservit în cadrul raporturilor de tip feudal, a zecea parte din producția obținută de gospodăria iobagului, era percepută de multe ori global, pe sate, pentru a asigura răspunderea comunității întregi. Devine cu vremea tot mai împovărătoare, aparatul administrativ domenal pretîndu-se, în numele stăpînului feudal, la abuzuri dintre cele mai extravagante, întotdeauna în dauna gospodăriei iobăgești. Numeroasele plîngerii ale țărâni, răspunsurile iobagilor la între-

¹⁴ Idem, *Despre condițiile în care se făcea robota, în Studii și referate privind istoria României, Partea I-a*, Edit. Academiei, București, 1954, p. 841—857.

bărilor conscriptorilor urbanari, edifică asupra stărilor de lucruri de pe domeniile nobiliare, luarea, cu timpul, a dijmei din orice se producea în gospodăria țăranului iobag.

Cît privesc dările, din ocazionale devenite acum obligatorii, numărul și cantitatea lor fiind în permanentă creștere, ele grevau oneros asupra unității productive iobăgești, fiind solicitate de stăpîn indiferent de situația acesteia, de particularitatea anului agricol. Solicitate de curtea nobiliară pentru consum propriu sau în vederea valorificării pe piață, dijmele și daturile constituiau un important mijloc de cîștig, de mărire a veniturilor stăpînului feudal.

La acestea se adăugau interesele funcționarilor domeniali, a administratorilor, juzilor, arendașilor etc., în împrejurările extinderii aparatului domenal, a goanei acestuia după cîștig.

Cerința sporită de forță de muncă pentru alodiul domeniului feudal a marcat starea materială și deopotrivă situația juridică a țăranimii aservite din Transilvania, determinînd goana nobilimii posesoare de domenii după brațe de muncă, reacția, conservatorismul acesteia la măsurile reformiste preconizate de Curtea din Viena, care intenționa să desființeze servitutea personală, legătura de glie (șerbă).

În acest context se mențin aici și monopolurile feudale (crișmăritul, morăritul, din vămi etc.), nobilimea și regimul austriac restrîngînd tot mai mult și anulînd libertățile pe care țăranul aservit din Transilvania le-a mai avut pînă în secolul al XVIII-lea. Aceste monopoluri aduceau venituri în bani deloc negliabile în beneficiul nobilimii și statului.

Inovațiile ce se aduc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în materie de monopoluri senioriale au drept consecință limitarea și mai mult a capacității productive a gospodăriei iobăgești și de agonisire a mijloacelor de subzistență de către familia iobagului. Practic sînt restrînse treptat și—in cele din urmă — anulate unele „libertăți economice” ale țăranimii iobage, vechi privilegii ale țăranimii române îndeosebi, fapt ce înrăutățește și mai mult situația iobăgimii. Tentaculele sistemului feudal, în loc să se restrîngă, cuprind acum noi zone, domenii de activitate, consolidîndu-și poziția, controlînd mai strîns gospodăria iobăgească.

Cucerirea Transilvaniei de către Imperiul habsburgic, consolidarea regimului austriac aici, a avut consecințe importante asupra situației economice a Principatului. Teritorii care pînă atunci au fost domenii princiare sau libere, sînt organizate în domenii camerale, ale statului, care depindeau direct de Curtea din Viena. Regiunile cu bogății ale subsolului sînt incorporate în domeniile miniere constituite de statul austriac, a căror exploatare este minuțios concepută și realizată.

Astfel, în regiunea Munților Apuseni, organizarea domeniilor fiscale ale Zlatnei și Băii de Arieș a avut drept consecință supravegherea mai de aproape a așezărilor moștești, creșterea considerabilă a obligațiilor iobagilor fiscali, anularea treptată a unor libertăți ale satelor din Munți. Peste sistemul de obligații față de stăpînul domeniului, aici Erariul, veneau obligațiile față de stat, comitatele din vecinătate solicitînd și ele țăranul iobag din aceste părți ale Transilvaniei pentru prestarea unor obligații în contul lor¹⁵.

¹⁵ Idem, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Cluj, 1964, p. 109-122.

Toate acestea au dus la împovărarea situației din Munții Apuseni îndeosebi, la îngreunarea cu tot mai multe obligații a gospodăriei iobagului cameral. Aparatul funcționăresc al domeniilor erariale solicita și el un șir de obligații, pretindu-se la nenumărate abuzuri care stârneau nemulțumiri în rîndul locuitorilor.

În deceniul premergător răscoalei se desfășoară în Munți procesul dintre iobagi și domeniu, cu repetate intervenții la Guberniu și Curtea din Viena a deputaților țărănești. Proces care se desfășoară pe fondul unei nemulțumiri generale, cu numeroase răbufniri violente chiar; reglementările repetate ordonate de Viena, în încercarea de stabilire a raporturilor de aici, au dus la înăsprirea relațiilor dintre iobagi și domeniu, la stări tensionale care au alertat autoritățile domeniiale, comitatense, guberniale etc.

★

Răscoala lui Horea cădea într-o structură socială complexă. Recensămintele ce se efectuează de acum înainte, începînd cu cel iozefin din anii 1785—1786, înregistrează în Transilvania proporția mare a nobilimii în raport cu numărul total al populației (4,4 %), la care se adaugă numărul celor înnoiați în continuare de regimul austriac, în politica de răsplătire a colaboratorilor și atragere la interesele acestuia. Eliminînd din calcul zonele libere (așa numitul Pămînt regesc, teritoriul regimentelor de graniță) și luînd în discuție numai comitatele și scaunele transilvănene, proporția nobilimii depășește 8 %, fiind cea mai numeroasă nobilime din Europa acelei vremi. În comitate numai, după cum observa acad. D. Prodan, domină marea nobilime, magnații, chiar dacă proporția acesteia este mai redusă¹⁶; marile domenii feudale însă solicitau mai mult pe țăranul iobag, datorită fărîmăturii lui, la activități de cele mai multe ori la mare distanță de gospodăria iobagului. În alt rînd, capacitatea organizatorică, respectivă a marelui domeniu nobiliar era și ea mai mare.

La celălalt pol al societății transilvănene se găsea țărănimea iobagă împreună cu jelerii, statisticile din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea dînd proporția de 60 % pe întregul Principat, iar numai în comitate de 82 % a acesteia din totalul populației țării¹⁷. O stratificare socială deci, care polarizează contradicțiile, le detășează tranșant, așezînd față în față două tabere, adverse, ireductibile.

Peste contradicțiile sociale se suprapun cele naționale, rezultate din structura socială și demografic-națională a Transilvaniei. Conform descripției din anii 1760—1762, aprox. 66 % din populația Transilvaniei era formată din români (2/3), pentru ca ungurii și secuii să reprezinte 21 %, iar sașii 11 %¹⁸. Cea mai mare parte a țărănimii iobage era formată de români, nobilimea fiind de origine maghiară sau maghiarizată, reprezentînd deci elementul asupritor. Cercul de contradicții sociale era aici identic cu cel al contradicțiilor naționale, de unde rezultă sensurile răscoalei din 1784. Căci, așa cum aprecia cu trei decenii în urmă istoricul maghiar I. Toth Zoltan,

¹⁶ *Ibidem*, p. 37—38.

¹⁷ *Ibidem*, 38.

¹⁸ *Idem*, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, p. 19.

„după cum nobilul maghiar era întruchiparea feudalismului asupra, tot astfel iobagul român, cu religia lui ortodoxă, fără de care nobilul nici el nu se putea închipui pe sine însuși, era întruchiparea celeilalte clase de bază a feudalismului, a țărănimii. Religia ortodoxă era religia țăranilor, toate celelalte religii erau considerate ca religii ale domnilor. Condiția lor de țărani, românitatea lor și religia lor ortodoxă, iată cei trei factori care s-au impletit în conștiința răsculaților, constituind un tot organic. Numai așa pot fi înțelese obiectivele simple ale răscoalei. . . .”¹⁹.

Pe terenul acestor contradicții sociale și naționale ale societății transilvănene se intensifică lupta socială a țărănimii iobage și a celorlalte categorii sociale asuprite. Documentația istorică din regiunea Munților Apuseni sau din teritoriile comitatense înregistrează variatele forme ale luptei sociale a țărănimii, de la fuga de pe domeniu și pînă la răscoală. Supușii cameralei de pe domeniile miniere din Munți fugeau înafară, în comitatele învecinate (Bihar, Sălaj, Cluj, Turda, Arad etc), acceptînd starea de jeleri pe domeniile nobiliare. În cazul unora era ținută, la locul de origine, evidența peregrinărilor din afară, solicitîndu-se în continuare obligațiile iobăgești. Țăranii iobagi din comitate fug de pe domeniile nobiliare în alte comitate, în zonele libere sau în orașe, foarte mulți în Țara Românească. Contrar unor teorii interesate politic, avansate de unii istorici străini într-o anumită perioadă, curentul de trecere peste Carpați a fost preponderent, în acest veac, dinspre Transilvania spre celelalte două țări românești, spre Țara Românească îndeosebi, încît documentele de aici ale vremii foloseau expresia *Tota Transilvania ad nos venit*²⁰.

Mișcarea petiționară, ca formă a luptei sociale, cunoaște și ea o intensificare acum, cu deosebire a țărănimii de pe domeniile camerale. În unele locuri izbucnesc răzvrătiri locale, revolte deschise împotriva stăpînilor feudali, stîrnind îngrijorarea autorităților civile și militare.

Un semn prevestitor al mării răscoale țărănești din 1784 a fost așa numitul „tumult” de la Cîmpeni (24 mai 1782), el însuși precedat de mișcarea petiționară a locuitorilor din comunele de pe Arieș, Rîu Mare (Arieșu Mare), Rîu Mic (Arieșu Mic), Cîmpeni, Bistra, care se adresează autorităților domeniului fiscal al Zlatnei — de care aparțineau — ale comitatului Albei, Guberniului Transilvaniei și în cele din urmă chiar Curții din Viena. Plîngerii după plîngerii ale țăranilor prezintă greutățile acestora, silniciile de tot felul pe care funcționarii cameralei și comitatensi le săvîrșeau la adăpostul munților. Este contextul în care însuși Horea întreprinde călătoriile sale la Viena, în numele țăranilor din Munții Apuseni, în speranța că plîngerile lor vor fi ascultate, necazurile lor înțelese și cererile lor rezolvate favorabil²¹. Își puneau cu toții nădejdea, mai ales după călătoriile lui Iosif al II-lea în Transilvania (în cea întreprinsă în anul 1773 primind vreo 19.000 de astfel de plîngerii), în monarhul luminat, care să le

¹⁹ I. Toth Zoltan, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, Edit. Academiei, București, 1955, p. 157.

²⁰ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, p. 58—59.

²¹ Alexandru Neamțu, *Date privind călătoriile lui Horea la Viena*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj”, 1960, p. 367—367.

ușureze situația, să stopeze abuzurile nobilimii și funcționarilor și să le restituie unele libertăți mai vechi²².

Prima călătorie la Viena din 1779 este întreprinsă de Horea, Cloșca, Dumitru Todea Buta și Gavrilă Onu din Riu Mare; cea de a doua în 1780 de Horea, Cloșca, Cristea Nicula și Gavrilă Onu, cea de a treia din 1782 de aceiași Horea și Cloșca, însoțiți de Simion Todea din Riu Mare și Popa Dumitru din Certeje. Deputațiile țărănești făceau drumul din Munții Apuseni ai Transilvaniei pînă la Viena, de fiecare dată pe jos, patru săptămîni la ducere și alte patru la întoarcere. Cererile satelor erau sintetizate într-o petiție comună și redactate după formulele diplomatice ale timpului de unii mici nobili sau funcționari din Abrud și Cîmpeni și chiar de la Viena, și date apoi Curții imperiale de Horea și însoțitorii săi. Primeau asigurări că cererile lor fi văzute cu atenție și instrucțiuni corespunzătoare vor fi trimise autorităților din Transilvania în cauza lor.

Tumultul de la Cîmpeni din ziua tîrgului de primăvară a anului 1782, cu care prilej motii și-au afirmat drepturile mai vechi, peste care se introdusese între timp monopol fiscal arendat unor persoane străine, a fost urmat de un proces îndelungat în Munți, unii dintre țărani fiind condamnați la închisoare și pedepsiți; s-au pronunțat chiar pedepse cu moartea, strămutate apoi în închisoare pe viață. Cele patru comune de pe Arieș (Riu Mare, Riu Mic, Cîmpeni și Bistra) au fost obligate, drept despăgubire pentru cele întîmplăte în ziua tîrgului, la plata unei sume care depășea cu mult paguba produsă. Sint supravegheate satele, e urmărit insistent Horea, pe care autoritățile îl denumeau „famosus seductor”²³.

Agitațiile țărănești din vara anului 1784 prilejuite de conscripția militară a lărgit considerabil mișcarea țărănească, de la nivelul domeniului fiscal-minier (cameral), unde s-a produs tumultul de la Cîmpeni, ea trecind la cel al domeniului nobiliar. Procesul din Munții Apuseni evolua simultan cu cel al țărănimii de pe domeniile stăpîniilor de pămînt. Aici conscrierea ca soldat voluntar oferea țăranului iobag aservit și legat de domeniul pe care se născuse posibilitatea ieșirii din starea de dependență față de nobil. Ca și în cazul iobagului cameral, și aici, împăratul vienez era socotit un posibil „arbitru” în conflictul cu nobilimea și autoritățile de comitat, persoana de la care putea veni însăși salvarea țărănimii aservite. De aceea, în numele împăratului se întreprindeau acțiuni; Horea, ca unul care fusese pentru a patra oară la Viena (toamna anului 1783 — primăvara anului 1784), cînd însuși împăratul îi primise în audiență (1 aprilie 1784, cu care prilej înmînă petiția comună a 9 sate din Munți), era socotit, la rindu-i, drept purtător al „poru cailor împărătești”. În spiritul iluminist al deceniului, Iosif al II-lea devine în mentalitatea țărănească „preabunul împărat”.

Răscoala va izbucni pe domeniile nobiliare și va cuprinde cu iuteală și pe cele fiscale. Mișcarea țărănească se generalizează, în extensiunea ei va anihila orice formă de dependență aparținînd regimului vechi, feudal. Conducătorii înșiși, Horea în primul rînd, agită țărănimea fără

²² Conrad Heydendorff, *Eine Selbstbiographie*, în *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative. Vol. I. 1773—1786*, Edit. Academiei, București, 1983, p. 12.

²³ Alexandru Neamțu, *op. cit.*

nici o discriminare, îndemnînd-o pretutindeni la nesupunere și revoltă fățișă. Mișcarea țărănească va izbucni violent la începutul lunii noiembrie 1784, ca urmare a unui incident produs la Curechiu, lângă Brad, cînd juzi nobiliari au încercat să împiedice mulțimea de locuitori — țărani iobagi — din satele zărăndene ce se îndrepta, după adunarea țărănească de la Mesteacău (31 octombrie 1784) spre Alba Iulia, într-o ultimă încercare de a deveni soldați și obține, în consecință, eliberarea. Marea răscoală țărănească din Transilvania de sub conducerea lui Horea va marca începutul ultimei etape a procesului de subminare a feudalismului, de destrămarea vechiului regim, prefațînd epoca revoluțiilor democratice din istoria modernă a României.

Desfășurată în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, de la evul mediu la epocă modernă, într-un răstimp istoric cînd procesul de formare a națiunii române se găsea în stadiul final, răscoala lui Horea a avut și un aspect național. Coborînd încă o dată la cauzele care au generat-o, la analiza situației din perioada premergătoare anului 1784, cercetătorul reține, alături de aspirarea socială și pe cea națională la care erau supuși românii din Transilvania. Nobilimea era în cea mai mare parte a ei maghiară, țărani iobagi de pe domeniile acesteia erau români, în condițiile în care românii formau populația majoritară a Transilvaniei.

În alt rînd, răscoala țărănească a izbucnit și s-a desfășurat în zona Munților Apuseni, în comitatul Hunedoarei și Zărăndului, în părțile învecinate cu acestea ale comitatelor Arad, Bihor, Cluj, Turda, Alba și Sibiu, într-o zonă masiv românească. Țărani români răsculați vor pune problema desființării nobilimii în totalitatea ei, urmînd astfel, să dispară asupritorul de clasă, reprezentat de nobilul maghiar care era de alt neam și de altă religie. Împilarea socială și de neam la care au fost supuși românii transilvăneni de secole va determina acțiunile violente din cursul răscoalei, cînd țărani vor ataca pe nobilii maghiari și castelele acestora, împărțind bunurile rezultate din propria lor muncă și incendiindu-le curțile.

În planul afirmării conștiinței naționale românești, al radicalizării programului luptei politico-naționale a românilor din Transilvania, momentul răscoalei lui Horea se înscrie ca unul ce a marcat dezvoltarea ulterioară a luptei românilor pentru eliberare socială și deopotrivă națională.

LA RÉVOLTE PAYSANNE DE 1784 — EXPRESSION DES CONTRADICTIONS SOCIO—ÉCONOMIQUES DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

La reprise de la problématique des origines de la révolte de Horea, des contradictions socio-économiques de la Transylvanie du XVIIIe siècle, au moment où s'achèvent deux siècles depuis l'événement, est à même de clarifier les causes sociales et nationales de celle-ci. L'exploitation du paysan assujetti par le maître de la terre, dans les zones où l'on comptait des domaines nobiliaires, ou du paysan assujetti par l'Etat, dans

les domaines fiscaux, a connu une ascension aggravante dans les décennies qui ont précédés la révolte. Les remous des paysans dans les Monts Apuseni, provoqués par l'annulation successive des quelques vieilles libértées des habitants de cette zone conduiront à ce tumulte de mai 1782 de Cîmpeni et plus tard à la révolte paysanne de l'automne 1784. Dans les autres zones, sur les domaines de la noblesse, les obligations féodales en céréales, en argent et en travail ont enregistré une croissance spectaculaire jusqu'à l'année de la révolte, 1784, lorsque les paysans asservis de Transylvanie ont préféré se faire inscrire comme militaires, essayant ainsi d'échapper à la servitude.

L'aspect national du mouvement est défini par le fait que la majorité des paysans asservis de la Transylvanie ont été roumaine, et les nobles contre les quels ils se sont révoltés ont été d'origine magyare ou magyarisés.

SEMNIIFICAȚIA NAȚIONALĂ A RĂSCOALEI LUI HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

DE

POMPILIU TEODOR

Izbucnirea răscoalei lui Horea la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în amurgul feudalității și în plină epocă de afirmare a lumii moderne, a prilejuit în societatea Transilvaniei procese istorice de mare complexitate. Prin dimensiunile fenomenului și implicațiile lui în viața imperiului habsburgic, precum și datorită răsnetului european, răscoala țărănimii a fost încă din epocă un motiv de puternice controverse¹. Confruntarea țărănimii în marea ei majoritate românească, cu o aristocrație și nobilime maghiară a fost de natură să învedereze alături de contradicțiile din sfera socialului și implicații puternice politice și naționale. Evoluția societății Transilvaniei la sfârșitul secolului mărturisește afirmarea treptată a unui nou tip de solidaritate, națională, care tinde să ia locul solidarității feudale². Procesul de elaborare a lumii moderne în spațiul central-sud—est european se învecinează, deci, cu evoluția tot mai accentuată spre național.

1. Împrejurarea nu a fost lipsită de repercusiuni în planul dezbatărilor istoriografice care, încă din anii răscoalei, au evidențiat coloratura ei națională. În acest sens accentele din memoriile redactate de nobilime și cele dintii scrieri istorice au atribuit răscoalei un caracter național, socotind-o o vie expresie a națiunii române, „icoana” acesteia³. Raportate aceste aprecieri la evoluția de ansamblu a societății transilvănene spre național, într-o epocă de criză a regimului de Stări, ele mărturiseau stadiul de afirmare a conștiinței naționale. Cu atât mai mult dezvoltarea istoriografiei romantice cu puternicul ei spirit național a influențat hotărâtor precizarea caracterului răscoalei. În acest sens întreaga istoriografie romantică, de la Alexandru Sterca—Suluțiu, pe urmele lui Nicolae Bălcescu, pînă la Nicolae Densușianu și George Barițiu nu face decît să proclameze caracterul național al ridicării țărănimii române de

¹ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, Ediție nouă, revăzută, vol. II, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 222—345.

² Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 235—246.

³ Benkő József, *Erdélyi oláh nemzet képe*, în *Izvoarele Răscoalei lui Horea, Seria B. Izvoare narrative*. Vol. I, 1773—1785. Sub redacție acad. prof. Ștefan Pascu. Publicat de Nicolae Edroiu, Ileana Bozac, Ladislau Gyémánt, Volker Wollmann, Alexandru Neamțu, Costin Feneșan, Edit. Academiei, București, 1983, p. 397—409.

la 1784. Dacă Nicolae Bălcescu o socotea în rîndul revoluțiilor naționale⁴, Densușianu, în amurgul romantismului, afirmă în termeni fără echivoc caracterul ei național. „În scurt — scria istoricul — revoluțiunea de la 1784—1785 voia să distrugă sistemul politic al celor trei națiuni privilegiate din Transilvania, și pe ruinele sale să întemeieze un sistem politic român”⁵. Considerînd răscoala în șirul luptelor de emancipare națională, în sensul mișcării politice și intelectuale ale românilor din Ardeal, Densușianu atribuie acțiunii țărănești un indubitabil caracter național. În viziunea lui socialul, reprezentînd efectul expansiunii politice a regatului maghiar, devine de fapt o urmare a cuceririi din afară. Iar în dreaptă consecință, ridicarea țărănimii îi apare o luptă „pentru libertate și naționalitate; pentru libertate din jugul sclaviei feudale și pentru naționalitate în contra sclaviei politice”⁶. Interpretarea națională a răscoalei a pătruns și în istoriografie maghiară, în prelungirea viziunii nobiliare, în lucrările unor istorici ca Teleki⁷ sau Szilágyi. Chiar la acest ultim istoric, căruia îi datorăm o temeinică investigare a cauzelor răscoalei, fapta țărănimii se confundă cu atitudinea neamului, astfel că răsculați și români devin sinonimi. Szilágyi a dat o interpretare națională ultimului de la Deva, socotit a fi conținut cererile națiunii române, fiind convins totodată despre existența unei conspirații a românilor, menită să înlăture națiunile politice și mai cu seamă nobilimea maghiară⁸.

Caracterul național al răscoalei a fost reafirmat și de către A.D. Xenopol în sinteza lui istorică, în pagini care alătură indiscutabilului spirit critic viziunea încă rezistentă a romantismului. Potrivit interpretării istoricului cauzele răscoalei sînt deopotrivă sociale și politice, pentru a conchide însă în cele din urmă că Transilvania a fost „aprinsă de un război între două popoare, între asupritori și asupriți”⁹. El a considerat că ridicarea la luptă a țărănimii „era o revoluție socială”, dar în aceeași vreme avea și un caracter politic național¹⁰. Marele istoric subliniază dublul caracter al răscoalei pe care l-a explicat prin condițiile specifice ale Transilvaniei¹¹. Istoriografia română și am putea să spunem că, în general, istoriografia a afirmat, pe urmele interpretării romantice, caracterul național al răscoalei. Cu excepția lui N. Iorga, care vedea în răscoală un *tumultus rusticus*¹², istoricii, în majoritatea lor, au menținut la suprafața interpretării caracterul național. El poate fi regăsit la Ioan Lupaș, printre factorii care au prezidat la geneza răscoalei¹³, în majoritatea scrierilor consacrate evenimentului.

⁴ Nicolae Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, în Nicolae Bălcescu, *Opere II*, Editura Academiei București, 1982, p. 114.

⁵ Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria. 1784—1785*, Tipografia „Românul”, București, 1884, p. 4.

⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁷ Teleki Domokos, *A Hóra témads története*, Pest, 1865, passim.

⁸ Szilágyi Ferencz, *A Hóra világ Erdélyben*, Pest, 1871, p. 143.

⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Cartea Românească, București, 1930, p. 251.

¹⁰ *Ibidem*, p. 256.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, Edit. Casei Școalelor București, 1915, p. 44.

¹³ Ioan Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, Tipografia Astra, Cluj, 1934, p. 4.

Apariția lucrării profesorului David Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, aduce în ambianța istoriografiei românești o nouă viziune materialist-istorică, care accentuează caracterul social al răscoalei. Pentru istoric mișcarea nu era „altceva decît o răscoală a iobăgimii împotriva nobilimii în special și împotriva tuturor asupritorii lor ei în general, — pornită de români, fiindcă ei trăiau cele mai grele și mai supărătoare variații ale vieții iobăgești”¹⁴. Istoricul a menționat participarea țăranilor maghiari la răscoală, în zonele de interferență, acolo unde satele românești se amestecau cu cele maghiare. El a acordat prioritate socialului, socotindu-l hotărîtor în determinațiile fenomenului. „Realitatea iobăgiei comune era, afirmă, el mult mai puternică, decît să se mai respecte, în asemenea momente, liniile de despărțire națională”¹⁵. După eliberare, istoriografia accentuează interpretarea socială a răscoalei, respingînd *de plano* interpretarea națională, cazul lui Gh. Georgescu — Buzău care anulează diferențierile de ordin politic și constituțional din istoria Transilvaniei, pentru a așeza pe același plan pe români alături de națiunile constituționale¹⁶. Răscoala nu este decît o ridicare a iobăgimii în general împotriva nobilimii. Să remarcăm că în aceeași perioadă, I. Tóth Zoltán, atent la nuanțele interpretării și mai cu seamă la realitățile istorice ale Transilvaniei observa și contradicțiile de ordin național care le dublau pe cele sociale. „După cum nobilul maghiar era întruchiparea feudalismului asupritor, tot astfel iobagul român, cu religia lui ortodoxă, fără de care nobilul nici nu se putea închipui pe sine însuși, era întruchiparea celeilalte clase de bază a feudalismului, a țăranimii. Religia ortodoxă era religia țăranilor, toate celelalte religii erau considerate ca religii ale domnilor. Condiția lor de țărani, romanitatea lor și religia ortodoxă, iată cei trei factori care s-au împletit în conștiința răsculaților, constituind un tot organic”¹⁷.

În sfîrșit, interpretarea caracterului răscoalei a suferit o modificare de optică în noile lucrări ale acad. David Prodan, publicate în ultimele două decenii. Esențializînd încheierile la care a ajuns în monografia pe care i-a dedicat-o și revenind asupra interpretării din 1938 a subliniat implicațiile ei naționale. A socotit răscoala și acum în fondul ei socială dar a remarcat implicații corespunzătoare vremii, complexității specifice momentului istoric, Transilvaniei. „Are adînci și inseparabile implicații naționale, se confundă în problematica poporului român din Transilvania, de pretutindeni. Răscoala ținteste la ridicarea întregii iobăgimi, dar în genere e făcută de iobagii români. O răscoală a românilor o socoteau înainte de toate iobagii înșiși: simplificînd, răscoala românilor se îndreaptă împotriva nobililor și ungurilor. Cele două noțiuni se confundă, se implică reciproc și cînd apar în lozinci singurateci”¹⁸. În concluzie a considerat că istoric problema poporului român din Transilvania e una

¹⁴ David Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, p. 15.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania*, Edit. politică, București, 1962, passim.

¹⁷ Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, Edit. Academiei, București, 1955.

¹⁸ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, p. 716.

și aceeași, nu însă modalitățile de rezolvare a ei. În timp ce intelectualitatea concepe lupta de la național, țărănimea încearcă rezolvarea de la social, întregind astfel programul națiunii cu dimensiunea lui socială¹⁹. Cu aceste încheieri interpretarea caracterului răscoalei își asociază noi reperce, care orientează cercetarea spre semnificația faptelor în marginile posibilului.

2. Interpretarea caracterului răscoalei lui Horea în mod necesar trebuie să aibă ca punct de plecare abandonarea apriorismului romantic în avantajul examinării surselor documentare și narative ce pot lumina înțelesul acțiunilor țărănești. Desigur abundența informațiilor reprezintă un incontestabil punct de sprijin, dacă ne gândim la diversitatea acestora comparativ cu epocile precedente. În cazul însă al interesului nostru, încercarea de a descifra rostirea țărănească și sensul acțiunilor țărănești, cantitativul izvoarelor nu satisface decît parțial. Încă Nicolae Iorga atrăsese atenția asupra caracterului mediat al transmiterii faptelor conținute de documente, întotdeauna trecute prin optica acelor care le-au redactat. „În această privință nu trebuie să ne înșele cituși de puțin anumite izvoare. Izvoarele sînt date totdeauna ca să fie interpretate, și prin urmare este o greșală a le lua așa cum se prezintă, fără să se cerceteze starea de sprijin specială, de multe ori influențată de prejudecăți, a acelor care au redactat aceste izvoare”²⁰. Or, în cazul răscoalei lui Horea documentele în majoritatea lor, provin din surse oficiale sau oricum din sfera reprezentanților regimului de Stări, astfel că numai aareori sîntem în fața unor texte care să transmită autenticul mentalității sau gândirii țărănești. Cu atît mai mult, prezintă dificultate încercarea de a surprinde manifestările conștiinței naționale pornind de la izvoarele pe care ni le oferă chiar un eveniment de amploarea răscoalei lui Horea. Ca atare, demersul nostru se îndrumă cu deosebire spre acele texte care au înregistrat afirmațiile țărănești în forma lor genuină sau atitudini numai atribuite, uneori, în chip exagerat. În primul rînd stau memoriile nobilimii care sînt ilustrative pentru viziunea acestei structuri sociale. Potrivit acestora răscoala este opera românilor, rodul unei conspirații care și-a propus stingerea întregului neam unguresc și distrugerea nobilimii²¹. Nobilimea acuza grav preoțimea pentru incitarea plebei, socotind-o fermentul agitațiilor țărănești²². Lovită de țărănime, nobilimea dă expresie naționalismului feudal atunci cînd vedea în răscoală rodul firii înăscute a românilor²³. Cauzele, în opinia nobilimii sînt de căutat în ura neîmpăcată națională și religioasă a românilor față de nobilime și întregul neam unguresc. Nobilimea, așa cum scria acad. David Prodan a accentuat caracterul național al răscoalei, nesocotindu-i caracterul ei social.

La nivelul imediat următor al scrierilor de conținut istoric, bibliografia răscoalei oferă din abundență numeroase referințe considerate în rîndul izvoarelor narative, memorii, autobiografii, jurnale, relatări, descrieri, însemnări, istorii, etc. aparținînd desigur și acestea în marea lor

¹⁹ *Ibidem*, p. 718.

²⁰ Nicolae Iorga, *loc. cit.*, p. 37.

²¹ David Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 320.

²² *Ibidem*, p. 320–321.

²³ *Ibidem*.

majoritate acelorași reprezentanți ai regimului de Stări²⁴. Scrise sub imperiul evenimentelor, aceste prețioase surse pentru o istorie neevenimentială, aduc în lumină opiniile diferențiate ale Stărilor, nobileme, patrioatului săsesc și, desigur, atitudinile birocrăției imperiale. A le vedea comparativ, în ceea ce au ele mai reprezentativ despre răscoală este de covârșitoare însemnătate pentru interpretarea coloritului ei național. De remarcat că în totalitatea lor ele consideră răscoală ca românească, rodul conspirației românilor. „Astfel, în anul 1784, Horea și Cloșca împreună cu alți câțiva conspiratori români în domeniul de sus al Zlatnei, pe lângă voința și gândul lor, mai degrabă dintr-o scinteie, au declanșat incendiu în comitatul Alba Superioară...”²⁵. „Conspirație țărănească și românească” o consideră și nobilimea maghiară în scrierile ce i le a consărat²⁶.

Există însă și diferențe notabile, deoarece în timp ce reprezentanții Stării nobiliare, perpetuează viziunea plingerilor nobilimii din cursul evenimentelor, scrierile aparținând funcționării imperiale tratează fenomenul la nivelul unei tonalități atenuate, fără accente xenofobe. Din prima categorie, unul din jurnalele păstrate, exprimând opinia curentă a nobilimii vizavi de români, amintea despre o adunare a soborului de la Blaj, convocată de episcopul Grigore Maier, la care au participat Horea și alți conducători ai țărănimii, în vederea declanșării răscoalei împotriva stăpînitorilor de pămînt și maghiarilor²⁷. „Este lucru de remarcat că mișcarea națiunii române a cuprins întreaga Transilvanie — scria autorul acestei descrieri — deoarece Horea prin emisarii săi, ținînd corespondență cu protopopii și preoții români, prin numeroasele sale scrisori trimise ca... la termenul respectiv, în întreaga țară, toți iobagii sau jelerii români să se răscoale și atacîndu-i pe stăpînii de pămînt, să-i omoare pe toți maghiarii²⁸”. Încorporînd motivul complotului revoluționar, atît de răspîndit în secolul al XVIII-lea, fără acoperire în cazul de față, autorul jurnalului lasă să se întrevadă atmosfera de idei a timpului, în care naționalul își face treptat loc. Cea mai concludentă, poate, replică a regimului de Stări la răscoala țărănească o dă poliistorul Benkő Jozsef în *Icoana națiunii române din Transilvania*. Este evident că proporțiile răscoalei au determinat această scriere dedicată națiunii române. Și în acest caz sînt interesante nu atît semnificațiile istorico-culturale, cît reacția la națiunea română în sine, expresie evidentă a naționalismului feudal. Autorul se referă constant la răscoala românească, ca îndreptată împotriva „nobililor și maghiarilor”, la „stingerea focului românesc care se întinde cu iuțeală pentru mistuirea națiunii maghiare” sau la legea românească în care au fost botezați nobilii maghiari²⁹. Cu atît mai interesantă apare în aceste istorii noua noțiune de *nație*. „Corifeul răscoalei a fost un oarecare român de nație cu numele Nicola Hora...”, care a „ațîțat neamul românesc împotriva stăpînitorilor de pămînt și împotriva tuturor ungarilor”³⁰.

²⁴ *Izvoarele Răscoalei lui Horea*. Seria B, *Izvoare narative*, vol. I — II, passim.

²⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 48.

²⁶ *Ibidem*, p. 61.

²⁷ *Ibidem*, p. 353.

²⁸ *Ibidem*, p. 373 — 374.

²⁹ *Ibidem*, p. 397 — 409.

³⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 71.

Ideea dominantă a acestor scrieri este fără îndoială aceea a unei răscoale românești, orientată împotriva nobilimii și maghiarilor în general. Desigur o idee care exagerează sensul luptei țărănimii, căreia îi atribuie valori ce se dovedesc disproportionale față de intențiile țărănimii. Exagerată este desigur ideea conspirației și mai cu seamă a colaborării dintre intelectualitatea românesacă și capii răscoalei. Însemnat este, aici, însă, nu adevărul sau neadevărul, ci faptul că în epocă solidaritatea națională era considerată posibilă în mediul românesc. Mai mult, ni se pare că trebuie să relevăm această proiecție națională exagerată asupra răscoalei ca pornită de la reprezentanții regimului de Stări. În ordinea imediat următoare a opiniilor exprimate de reprezentanții regimului de Stări sînt de cel mai mare interes judecățile emise de cercurile sătești, de patricienii sași, în calitatea lor, unii de înalți funcționari ca Michael Conrad von Heydendorff, sau de intelectuali deveniți funcționari în cadrul birocrăției iosefine. Dacă Heydendorff dă expresie indubitabilă resentimentului și prejudecăților specifice mentalității de Stare privilegiate³¹, Johann Friederich Seiwert încearcă să consemneze cu acuratețe necesară faptele, desigur așa cum ele fuseseră comunicate la guvernul, fără însă ca să asocieze considerații personale ostile³². Aceeași tonalitate o regăsim în relatările lui Ludovicus Siess care seriază faptele, fără prea multe intervenții personale³³. Reprezentativă pentru punctul de vedere al birocrăției iosefine este, fără îndoială, cronica lui Iohann Theodor Hermann, în care sînt detaliate, într-o manieră tipică raționalist-iluministă, cauzele ridicării țărănimii. Acest funcționar gubernial într-un veritabil text de critică iluministă la adresa iobăgiei, motivează, de fapt, răscoala țărănimii prin iobăgie și abuzuri³⁴. Cronică la care ne referim se plasează la antipodul celor de expresie nobiliară, care stabiliseră o legătură între răscoală și caracterul națiunii române. Împărtășind întru totul principiile reformismului iosefin, Hermann dezvoltă starea de aspirare îndurată de supușii domeniului minier și din comitate. El vede în răscoală efectul firesc al apăsării și abuzurilor, în ultimă analiză anacronismul dezvoltării sociale a Transilvaniei.

Între izvoarele narative există și alte exemple, revelatoare ca optică vizavi de țărănime, cazul unui ofițer Egermann, care în observațiile lui menționează cauzele sociale ale răscoalei românilor cît și pe cele naționale. „Atît domnul de pămînt cît și slujbașii comitatensi sînt maghiari și aceștia nu sînt binevoitori față de națiunea română, ei nu îi consideră pe țărânii români supuși ai stăpînului cărui îi aparțin, ci îl socotesc ca sclavi proprii”³⁵. Concluzia lui este revelatoare... și deoarece nici unul din națiunea lor nu este luat în slujba comitatului — așa cum s-ar cuveni — bietul român nicidecum nu poate aștepta nici de la acest loc mult sprijin”³⁶. Textul este revelator pentru viziunea unui ofițer care privind din unghiul unor experiențe din afară, situația socială și politică a românilor, emite

³¹ *Izvoarele răscoalei lui Horea*. Seria B., *Izvoare narrative*, vol. I, p. 37.

³² *Ibidem*, p. 208 și urm.

³³ *Ibidem*, p. 297 și urm.

³⁴ *Ibidem*, p. 448—458.

³⁵ *Ibidem*, p. 324.

³⁶ *Ibidem*.

judecăți de valoare ce aruncă o lumină asupra inechităților naționale dintr-un secol ce începe să gândească, în termenii acestui tip de solidaritate.

Izvoarele narative aduc însă și alte fapte ce mărturisesc neliniștea Stărilor privilegiate în fața dimensiunilor răscoalei românilor. Scrierile cu caracter istoric înregistrează pericolul reprezentat de decretarea, în spirit iosefin, a concivilității pentru români. „Nu este — scrie Heyden-dorff — intenția mea să judec potrivit legilor omeniei și ale patriei această hotărâre regească. Dar vremurile care vor veni vor dovedi urmașilor dacă primejdia care îngrijorează celelalte națiuni ale Transilvaniei pe pe urma acestui fapt se va împlini”³⁷. Intrarea în scenă politică a problemei românești în perioada reformismului, asaltul împotriva autonomiilor medievale, la care s-a asociat răscoala, a sensibilizat în termeni naționali pe reprezentanții regimului de Stări. Dovadă că în vremea răscoalei încep să circule idei despre constituirea unei Stări românești: „În primul rînd națiunea ungară, să fie sau total exterminată sau înrobită românilor, ori românii să fie primiți și socotiți ca a patra Stare, asemenea cu ungurii, secuii și sașii”³⁸. Evident că atribuirea acestor idei țărănimii răscolute, programului țărănesc, nu se verifică și nici nu se pot presupune. Ceea ce rămîne însă adevărat pe deplin este soluția problemei românești, gîndită pe seama românilor ca posibilă de reprezentanții oficialității și ai regimului de Stări. Această interpretare a sensului răscoalei nu este singulară, ea intervine și într-o istorie intitulată semnificativ *Despre națiunea română. Revoluția lui Horea din 1784 și cauzele acesteia*. Scopul românilor răscolți desființarea națiunii maghiare, astfel ca „națiunea română să fie națiunea dominantă în țară”, precum și convertirea la legea ortodoxă considerată o trecere la națiunea română, aceasta exprimă clar sentimentul pe care îl trăiau națiunile dominante³⁹. Teama de pătrunderea românilor în viața constituțională, desigur un reflex al acțiunii politice românești din vremea lui Inochentie Micu sau a urmașului său Grigore Maier, face să circule și alte interpretări a sensului răscoalei lui Horea, despre Horea ca restitutor Daciae. În scrierea lui Iohann Seiwert se reproduce un text semnificativ din acest punct de vedere, potrivit căruia Horea a încercat să sugereze tovarășilor săi că „Transilvania sau Vechea Dacie ar fi o țară dăruită românilor încă de un vechi rege dac...”⁴⁰. Deși aceste idei contemporane răscoalei nu se adevăresc pe terenul faptelor riguros restituite, ele fac parte dintr-o altă istorie a fabulației secolului al XVIII-lea specifică unor atari momente, care vorbesc despre însemnătatea elementului românesc. Răscoala indubitabil a prilejuit, prin șocul provocat regimului de Stări, o meditație fără precedent despre români și rosturile lor posibile. Incontestabil că de la Mihai Viteazul, domnul unificator, niciodată reprezentanții sistemului de guvernămînt ardelean nu au înregistrat cu atîta simț politic problema românească.

Pentru conturarea mai limpede a ideologiei țărănești, versurile contemporane de sorginte maghiară își au însemnătatea lor particulară. Nu pentru că în registrul lor ideatic pot să fie depistate elemente noi în

³⁷ *Ibidem*, p. 37.

³⁸ *Ibidem*, p. 300.

³⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 110—111.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 237.

comparație cu ceea ce cunoaștem din sfera scrierilor menționate, ci pentru că în ele găsim o confirmare a motivelor viziunii maghiare despre răscoală încheată încă în timpul evenimentelor. Autorii versurilor menționate, cuprinse sub titlul *Descriera primejdiei din Zarand*⁴¹ sau *Versuri jeluitoare despre soarta maghiarilor din părțile Crișului, din Abrud și Roșia Montană*⁴², etc., mărturisesc același motive constante în scrierile reprezentanților regimului de Stări. În această concepție a versificatorului „Horea pune să se adune românii furioși...” cărora li se adresează în formule evident naționale. „Națiunea mea dragă, tare te jeluiești. Pe sub mina domnilor de-abia te chinuiești...”⁴³. Pentru această categorie de izvoare răscoala țaranilor capătă un evident caracter național, de răscoală împotriva maghiarilor, a unei țărănimi pătrunsă de sentimente antimaghiare. În aceste producții istorice versificate apar toate motivele din plingerile nobilimii și în general al scrierilor cu caracter istoriografic. Desigur și în acest caz, accentele xenofobe, tenta deliberat națională, sînt evidente, exagerate, prilejuite de șocul suferit de nobilime și orașenime, de funcționari, din partea unei țărănimi românești. Ele însă confirmă, odată mai mult, că opoziția antifeudală îmbrăca în munți, în condiții specifice o haină națională. Dar și aici nu „prelucrarea” în sine a atitudinilor țărănești este de luat în considerare *tale quale*, ci sensul lor care indică noile înțelesuri pe cale de a deveni naționale în mediul țărănesc. Versurile atestă, prin conținutul lor atribuirea unor idei naționale acțiunilor țărănești. Este însă tot atât de adevărat că răscoala a determinat catalizarea unor aspirații în devenire națională, și la membrii Stărilor privilegiate.

Pentru deslușirea semnificației naționale a răscoalei nu poate lipsi din analiză examinarea textelor care ne așează în imediata apropiere a rostirii țărănești, a autenticului acesteia. Văzută întreaga problemă dinspre informația de factura aceleia analizate, procedura ni se pare unilaterală, deformantă chiar, în orice caz exagerată. De aceea socotim util să evocăm câteva din aserțiunile țărânimii în forma în care ele ne-au fost transmise. Și în acest caz sîntem confrunțați de texte transmise de actele oficiale, care însă uneori citează, chiar în românește, afirmațiile țărânimii. Există însă și unele texte ce pot fi considerate ca sigure în ceea ce privește rostirea gîndului țărănesc, de covârșitoare însemnătate pentru precizarea caracterului răscoalei. Inventariate parțial de Nicolae Densușianu și prezentate sistematic de către ultima monografie, aceste texte merită să fie asociate cu precădere la orice interpretare a caracterului răscoalei.

Cel mai important din textele interesînd cauzele răscoalei văzute în propria motivație țărănească este desigur aportul lui Piuariu Molnar, socotit de profesorul David Prodan ca o „mărturie istorică a mobilelor răscoalei lor și a revendicărilor lor”⁴⁴. Molnar înregistrînd în rostirea țără-

⁴¹ Bibl. Filialei din Cluj-Napoca a Acad. R.S.R., Mss. 116, *Collectio minor manuscriptorum historicarum* C. J. Kemény, t. XVI. f. 183–207. Mulțumim colegului L. Gyémánt care ne-a pus la dispoziție transcrierile și traducerile versurilor.

⁴² Bibl. Széchenyi., Budapesta, Fol.Hung. 79, f. 79^v–84^r.

⁴³ *Ibidem*, versurile 6–10.

⁴⁴ David Prodan, *Misiunea lui Ioan Piuariu-Molnar în cursul răscoalei lui Horea (Textul românesc al raportului)*, în „Apulum”. VII, 1968, p. 561.

nimii revendicările ei, ne transmite formulele sub care țărani designaseră nobilimea. Reprezentanții țărănilor se referă la „nemeși”, dar și la „domnii ungurești”. Formulele cu care operează țărănimea sînt: „domnii țării Ardealului”, simplu „domnii”, „domnii ungurești”, „nemeși”. Raportul conține însă și una din revendicările lor fundamentale: „De nu va vrea împăratul să fim cătane, noi și poroncii împărăției sale vom fi supuși, numai iobaji să nu mai fim și să ne dea tisturi de nemți, de legea împăratului, numai să nu dea din unguri”⁴⁵.

Acestor informații li se asociază încă multe altele, care sînt transmise prin actele oficiale sau prin membri ai națiunilor privilegiate. Acestea vorbesc despre planul românilor iobagi de a-și omori domnii și pe toți ungurii, pînă la unul⁴⁶. Într-un raport către contele Jankovich se spune că Horea a proclamat că pe el împăratul l-a încredințat să se îngrijească ca toți ungurii să fie omorîți și șterși de către neamul românesc⁴⁷. Din același Zarand se afirmă că românii adunați la Mesteacăn s-au conjurat să nimicească neamul unguresc și nobilimea⁴⁸. Un izvor din Zlatna inserează în cuvintele care le-ar fi rostit Horea „Fiii mei, îi poruncă de la împăratu să omorîți toți ungurii”⁴⁹. Asemenea îndemnuri apar și în alte acte, cu deosebiri de formulare, dar păstrînd sensul esențial, reductibil la formula ungurii trebuie omorîți pînă la unul⁵⁰. Ideea intervine și în alte medii decît cele strict țărănești, între soldații din granița militară, din care unul afirma că „Dumnezeu să ajute săracilor, că mult ne-au căznit ungurii și pe noi”⁵¹.

Acestei atitudini ostile față de nobilime și maghiari în genere îi corespund afirmarea solidarității general românești. În mediul țărănesc prin preoțime încep să circule „știri” despre o posibilă intervenție din Țara Românească sau, pur și simplu, despre scrisori ale lui Horea menite să cheme pe românii din Țara Românească și Moldova în ajutorul celor din Ardeal⁵². Chiar dacă faptele relatate de izvoare nu s-au petrecut aievea sau au suferit o proprie interpretare țărănească, ele atestă, fără îndoială, existența unei solidarități de neam în societatea românească, care în împrejurările evenimentelor provocate de răscoală prinde contururi naționale. În cursul confruntărilor cu nobilimea și cu puterea constituită a regimului de Stări, țărănimea era firesc să se orienteze în condițiile presiunilor nobiliare spre frații de același neam. În deceniul răscoalei intelectualitatea românească iluministă cristalizase, în termeni tot mai precizați, ideologia națională, cu istorismul ei clădit pe realitatea etnică a întregii națiuni. Nu este nici o mirare că tocmai preoțimea, trecută de acum prin școlile românești, este și cea care colportează idei de factură națională.

Astfel dintr-o parte sau din alta asupra răscoalei sînt proiectate înțelesuri naționale, care, pornite evident de la o realitate pe cale de afirmare în secolul al XVIII-lea, ciștigă valori naționale. La opoziția *nobil-*

⁴⁵ *Ibidem*, p. 265.

⁴⁶ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 299.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 303.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 304.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 307.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 314.

⁵¹ *Ibidem*, vol. II, p. 219.

⁵² *Ibidem*.

iobag, răscoala asociază contradicțiile de ordin național, *domn ungur — țaran român*. Violența confruntărilor și desigur a reperiunilor au impus aceste motive naționale circulației europene. Înscrisurile răscoalei în opinia și istoria europeană va determina o meditație asupra condiției poporului român, asupra originilor sale, a marilor probleme ale națiunii. Răscoala a fost văzută ca o luptă de emancipare a națiunii, a autohtonilor, iar pe Horea drept conducător conștient de unitatea și originile națiunii⁵³. „Răscoala intră deci în istoria generală ca o luptă legitimă a poporului român în sensul propriilor aspirații, tălmăcite săltate la nivel apusean”⁵⁴.

3. Răscoala, așa cum am văzut, a provocat în societatea Transilvaniei efecte imediate în raporturile dintre clasele sociale, dintre iobăgime și stăpînii de pămînt, dintre români și celelalte națiuni o exacerbare a „naționalismului feudal”, reacții la țărănime față de nobilimea maghiară, disensiuni între ortodocși și confesiunile neortodoxe. În aceeași vreme răscoala a prilejuit o criză acută în raporturile dintre Stările privilegiate și împărat, amenințînd să deterioreze compromisul dintre nobilime mai cu seamă și curtea vieneză. Dar mai presus de toate răscoala a reactivat problema românească, scoțînd-o la suprafața vieții politice, de astă dată prin mișcarea revoluționară a țărănimii. Dacă într-o perioadă precedentă lupta politică de emancipare națională, concepută de Inochentie Micu în termenii regimului de Stări și fără atingerea bazelor raporturilor sociale, se menținuse după 1744 la nivelul politicii reformiste, răscoala a pus sub semnul întrebării alcătuirea societății feudale. Programul cristalizat de țărănime și exprimat de-a lungul întregii mișcări în termenii soluțiilor antif feudale radicale, precum și lozincile naționale amenințau să deterioreze ordinea statornicită în cadrul regimului de Stări.

Deci răscoala a demonstrat că dincolo de asperitățile tradiționale dintre Curte și nobilime, de neînțelegerile dintre confesiuni, de contradicțiile dintre mișcarea politică a intelectualității române și Stări, principatul era măcinat de tare, abia relevate de evenimente. În fapt criza regimului de Stări era de acum dublată de opozițiile naționale care vor străbate constant societatea transilvăneană. Răscoala aduce prin forța dezlănțuită a țărănimii definitiv problema românească în prim planul vieții politice. Se poate remarca că problema națională la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și-a lărgit sfera prin intrarea în scenă a țărănimii care totdeauna a demonstrat realele dimensiuni ale problemei naționale românești. Țărănimea, în ultima analiză, a arătat aristocrației și nobilimii, Stărilor, că o nouă epocă bate la porțile istoriei. În consecință ei vor fi obligați să accepte politica de reforme și să discute situația românilor. Chiar dacă soluțiile ei vor fi conservative și discute dinspre o platformă reacționară, nu e mai puțin adevărat că datorită răscoalei și mai apoi în urma impactului Revoluției franceze și a reluării luptelor politice în vremea mișcării Supplexului, ea a sesizat sensul unor evenimente care anunțau și în această parte a continentului o epocă de adînci mutații ideologice și politice.

⁵³ *Ibidem*, p. 708.

⁵⁴ *Ibidem*.

Răscoala prin efectele ei a venit, pe de o parte să demonstre ineficiența politicii despotismului luminat, iar pe de alta îndemnând totuși la continuarea cursului reformator, la desființarea dependenței personale în Transilvania. Conducerii imperiului, mișcarea țărănimii i-a semnalat, odată mai mult, dimensiunile și gravitatea problemei românești. Intelectualității române, elitei, rămasă în afara participării la răscoală, nu însă neimplicată ca parte a națiunii, i-a învederat imensul potențial țărănesc. Traversînd politica de reacțiune feudală care s-a deslănțuit și împotriva intelectualității, a românilor în genere, elita conducătoare este confruntată de efectele politice ale naționalismului feudal. Deși epoca postioasă fină cu programul ei reformist decantat de valorile intransigenței doctrinare și excesiv centralizatoare a trezit pentru moment noi nădejdi, compromisul dintre imperiu și nobilime pune capăt pentru mult vreme acțiunii politice deschise a românilor. În contextul vremii lui Leopold al II-lea și în condițiile desfășurării Revoluției Franceze intelectualitatea se fixează în faza inițială a mișcării în sensul petiționalismului reformist, afirmînd necesitatea drepturilor constituționale. În atmosfera restituțiilor, de reflux politic, ce anunța o epocă de reacțiune, conducători politici ai românilor se mențin în strictele limite ale revendicărilor politice. Ei continuă tradiția opțiunilor constituționale, lăsînd în afară socialul, problemele țărănimii.

Respingerea revendicărilor primului Supplex a constituit un real șoc pentru elita conducătoare care își vedea năruite nădejdi în soluțiile absolutismului monarhic. Respingerea postulatelor mișcării naționale, organizată în jurul Supplexului, s-a soldat însă cu o veritabilă mutație intervenită în orientarea politică și ideologică a românilor. În perioada imediat următoare, în intervalul dintre primul și al doilea Supplex, se remarcă o evoluție semnificativă a oamenilor politici români spre țărănime, într-o vreme în care în dietă se dezbătea problema iobăgiei⁵⁵. Combaterea notelor critice ale lui Eder redactate pe marginea Supplexului, a fost un prilej de a evoca starea țărănimii, iobăgia românilor din comitate. Analiza socială întreprinsă în cel mai autentic spirit iluminist încerca să dovedească caracterul abuziv al iobăgiei și să arate posibilele căi de ameliorare a condiției iobagului român. Combaterea dezvăluie o orientare spre examinarea condiției sociale a țărănimii, de critică la adresa feudalității. Al doilea Supplex se deschide problemelor țărănimii căreia i se atribuie un posibil rol politic în concordanță cu vîrsta revoluției democratice.

În aceste împrejurări politice interne și internaționale, de expansiune a Revoluției Franceze mișcările țărănimii iscate în jurul dezbaterilor dietale devin argumente în favoarea continuării cursului reformator și a ameliorării condiției țaranului⁵⁶. Așa se explică că la 1 iulie 1792 cei doi episcopi români evocă „tulburările cele nou iscate” în urma respingerilor postulatelor naționale⁵⁷. Aluziile erau transparente, ele se refereau la starea de nemulțumire care străbătuse în societatea românească la vestea refuzului recunoașterii politice a națiunii suplicante. În aceste împreju-

⁵⁵ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 174—200.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 179—180.

⁵⁷ Ioan Lupas, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiu, 1912, p. 34.

rări intelectualii angajați în mișcare și covârșiți de valul resentimentelor față de națiunea română, se orientează de acum spre straturile țărănești ale societății, cu gândul la potențarea mișcării politice. Ei dezvoltă în scrierile lor argumente în favoarea ameliorării statutului social al țărănimii române, pe care o integrează în conceptul de națiune română. Evident că răscoala lui Horea ale cărei proporții le observase din aproape o fac să dezvolte ideea pe care o formulaseră intelectualii încă la sfârșitul răscoalei, de reglementare a obligațiilor iobăgești și de propagare a culturii în lumea satului românesc⁵⁸.

Ceea ce fusese exprimat de vicarul Ioan Popovici într-un moment de dificultate, după respingerea postulatelor mișcării naționale se va amplifica într-o orientare ce va cuprinde atât gândirea socială românească, cât și mișcarea culturală. De-a lungul deceniilor următoare noua sensibilitate pentru social se asociază ca element complementar atitudinilor politice, stimulând activitatea culturală de factură iluministă direcționată precumpănitor spre lumea țărănească. Așa se face că protagoniștii scenei culturale românești exprimă mai limpede noul crez iluminist în raport cu societatea, cu lumea rurală. Încă din primii ani ai deceniului zece, intelectualii adaugă la elementele de compasiune pentru soarta neamului românesc, o meditație semnificativă despre iobăgie considerată robie⁵⁹. În epoca expansiunii ideilor revoluției democratice, răscoala lui Horea amintită de Samuil Micu, dar fără s-o aprobe, este justificată de istoric prin gravitatea iobăgiei, înfățișată ca „robie păgânească”⁶⁰. Istoricii salută în operele lor desființarea dependenței personale și regretă că întreruperea firului procesului reformator nu a îngăduit „stricarea iobăgiei”. Privite din unghiul gândirii iluministe contribuțiile de istorie socială românească se integrează orientării politice care încerca să restituie prin desființarea iobăgiei demnitatea umană a comunității rurale.

Scriind de pe pozițiile iluminismului, intelectualitatea românească a încercat în noile condiții istorice să aducă prin noile sale soluții culturale ridicarea socială a țărănimii. Progresul societății românești, după experiența răscoalei, îl văd posibil prin ameliorarea condiției sociale. Așa se explică că un *Supplex* din 1804 acordă a atenție precumpănitoare stărilor sociale, „grutăților oamenilor de sub nemeși”, prilej pentru invocarea răscoalelor țărănești medievale alături de răscoala lui Horea⁶¹. Mișcarea revendicativă românească la începutul secolului al XIX-lea, cu experiența rolului deținut de marile mase în procesele revoluționare europene, în propria istorie trăită, cazul răscoalei lui Horea, nutresc de acum convingerea că țărănimea putea să confere mișcării de emancipare națională consistența socială necesară.

Elementul nou pe care îl aduce gândirea socială românească este accentuarea ideii posibilității izbucniri răscoalelor țărănești în condițiile în care reformele sociale nu vor aduce îndreptările necesare. Aluziile evidente la influența Revoluției Franceze și la necesitatea ușurării „acestui neam asuprit” erau de natură să convingă despre oportunitatea reformelor.

⁵⁸ David Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 341–343.

⁵⁹ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. 44.

⁶⁰ *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B, Izvoare narative*, vol. I, p.

⁶¹ David Prodan, *Încă un Supplex*, Editura „Eikon”, 1984, Cluj, 1970, p. 42.

Autorul actului exprimă clar posibilitatea izbucnirii nemulțumirilor, de astă dată cu argumente dinspre fenomenul revoluționar european și din sfera fondului doctrinar democratic, „Pentru că greutatea norodului, niciodată nu vestește bucurie. Dar ușurarea și dreptatea norodului este temeiul stăpînirii”⁶². Argumentul posibilității ridicării poporului la luptă avea însă și puternice temeuri interne, răscoala lui Horea, pe care o invocaseră autorii sau autorul actului din 1804. Pentru această turnură în gândirea social-politică românească este relevantă observația celor doi episcopi români din 1792 cînd fac aluzie la posibila revoltă a poporului. „În astfel de împrejurări ne este teamă, prea Auguste principe, că nu ne vor fi de ajuns puterile noastre spre a putea opri de la orice exces, după cum ni s-a impus, sub proprie răspundere un popor atît de mare și răs-pîndit în toată prövincia”⁶³.

Deși aceste idei nu depășesc limita soluțiilor reformiste, este totuși de observat că la începutul secolului al XIX-lea, în gândirea generației iluministe răscoalele țărănești, inclusiv răscoala lui Horea, începea să fie încadrată în argumentația politică. Este desigur un pas înainte spre integrarea răscoalei în patrimoniul național, o primă breșă în gândirea iluministă, reformistă. Deceniile ce urmează, sub influența romantismului și liberalismului timpuriu vor aduce argumentele necesare considerării răscoalei lui Horea în termeni naționali. Noul spirit democratic care își face loc treptat în gândirea politică românească va argumenta istoric și ideologic semnificația națională a răscoalei lui Horea. Istoricii români sub semnul romantismului, aplecați asupra elementelor naționale din desfășurarea răscoalei vor sublinia, accentuînd, în opoziție cu istoriografia Stărilor privilegiate, inegalitatea politică-constituțională, temeuri istorice ale interpretării naționale a răscoalei.

4. Incursiunea în problematica națională a răscoalei invederează complexitatea și dificultatea unei atari cercetări. Este de remarcant faptul, nu lipsit de însemnătate, că textele de care dispune istoriografia nu reprezintă, în pofida abundenței lor, mărturii sigure despre mentalitatea țărănimii ca expresie a unui nou tip de solidaritate. Cele aduse la lumină de istoriografie timp de un secol invederează hotărît evoluția spre conștiința de sine etnică a țărănimii, ostilitatea vizavi de o nobilime și în general de o oficialitate de alt neam. În mentalitatea țărănească asupra era exercitată de nobilime în primul rînd, astfel că nobilime și maghiar se confundă, dovadă convoiul semantic în care nobil sau domn se asociază cu cel ungur. Faptul ne apare firesc atita vreme cit nobilimea alcătuia principala Stare privilegiată și era nu numai deținătoarea domeniilor feudale ci și a puterii administrativ-politică în regimul principatului.

Privite astfel lucrurile dinspre țărănime putem să înțelegem motivația țărănească a resentimentelor ei vizavi de o nobilime de alt neam. Fenomenul trebuie privit însă și dinspre procesele ce le suferă nobilimea în societatea transilvăneană, Stările în ansamblul lor, care se metamorfozează în sens național în secolul al XVIII-lea. Nobilimea se colorează național, devine maghiară, căutînd solidarități în cadrul propriei comunități naționale. Procesele petrecute în societatea transilvăneană sub impul-

⁶² *Ibidem*, p. 81.

⁶³ I. Lupaș, *Misiunea episcopilor*, www.dacoromanica.ro

surile luminilor, dezvoltarea culturii naționale, lupta pentru limba națională, dezvoltarea naționalismului feudal sporesc separațiile între iobagul român și nobilul maghiar. Procesului de disoluție a regimului de Stări îi corespunde firesc evoluția spre național. Ca atare Starea încetînd să mai fie o alcătuire medievală, capătă esențial un conținut național. În aceste împrejurări țărănimea în timpul răscoalei s-a ridicat împotriva dublei asupriri, politice și sociale, exercitată de beneficiarii regimului, în mare majoritate nobilimea stăpînitoare a domeniilor; în epoca imediat următoare, a reacțiunii nobiliare îndreptate împotriva țărănimii și românilor în întregul lor. Stările tind să confunde răscoala lui Horea cu răscoala națiunii române. În aceste condiții nobilimea mică și intelectualitatea românească în funcție de experiența răscoalei și a urmărilor ei se orientează prima spre propria ei națiune, a doua spre țărănime pe care o integrează în noul concept de națiune modernă. La începutul secolului cele două sensuri a luptei de emancipare a națiunii române, politică și socială, tind să se apropie într-o unică problemă a națiunii române⁶⁴. De-a lungul unui proces istoric care a durat mai bine de o jumătate de veac se pregătesc condițiile pentru considerarea în termeni naționali a răscoalei lui Horea. Cu alte cuvinte societatea românească în întregul ei realizează sensul național al răscoalei. În funcție de conținutul real al epocii răscoalei, istoriografia modernă este astăzi în măsură să sesizeze semnificația națională a ridicării țărănești, în raport cu societatea secolului al XVIII-lea, cu efectele răscoalei în istoria socială a Transilvaniei și cu evoluția procesului de afirmare a națiunii moderne. Or, în acest proces fapta țărănimii române a îmbogățit conceptul de națiune română cu componenta lui socială.

LA SIGNIFICATION NATIONALE DE LA RÉVOLTE DE HOREA CLOȘCA ET CRIȘAN

RÉSUMÉ

L'étude se propose d'analyser les significations nationales de la révolte de Horea dans une Transylvanie où l'on voyait s'affronter la masse des serfs d'origine roumaine et une noblesse hongroise. Partant des conclusions sur lesquelles a abouti l'historiographie au long de deux cent ans, l'auteur a retenu la continuation, dans l'historiographie, de la vision nationale spécifique aux historiens romantiques, conservée dans ses lignes essentielles, dès A.D. Xenopol et Ioan Lupaș lesquels reprennent les thèses de N. Densușianu. Dans l'historiographie de la révolte une place de premier plan est détenue par l'interprétation matérialiste-historique de David Prodan qui, en 1938, dans l'ouvrage *La révolte de Horea dans les comitats de Cluj et Turda* affirme le caractère social de la révolte. Pendant la période d'après-guerre, l'historien associe à la vision ci-dessus une nouvelle interprétation des idées politiques du siècle sous le signe de la Réforme et des Lumières. En 1979 on publie la monographie *La révolte de Horea*, où le national apparaît comme une expression de la masse

⁶⁴ David Prodan, *Războiul lui Horea*, București, Editura Academiei, 1979, p. 5.

majoritaire roumaine qui, par sa lutte, essaie de solutionner la question de la nation roumaine depuis ses basses.

L'investigation proposée par l'auteur a suivi la signification nationale de la révolte à la lumière des réactions contemporaines exprimée par les mémoires de la noblesse, dans les écrits des représentants du régime d'états et la paysannerie roumaine. L'investigation a conclu que la noblesse a accentué le caractère national au détriment de celui social, confondant la révolte à la nation roumaine, la bureaucratie officielle s'appliquant soit à consigner avec exactitude les rapports des comitats, etc., soit à essayer d'expliquer les causes de la révolte, parfois en des termes propres aux Lumières.

L'auteur a étudié encore deux catégories de sources, des versions contemporaines, hostiles à la révolte où se font jour de puissants accents nationaux ; les attitudes de la paysannerie roumaine, la raison qui répondait aux aspirations de la révolte. Il en a résulté : 1) Les états privilégiés ont attribué un rôle essentiel, en forçant la note, aux manifestations nationales, la révolte devenant l'oeuvre de la nation ; 2) Les attitudes des représentants des Lumières qui soulignent elles-aussi, certes, le caractère roumain et légitime de la révolte en rapport avec l'oppression féodale, La paysannerie a motivé la révolte par l'oppression féodale accablante, mais en même temps elle a vu dans la noblesse une noblesse étrangère, hongroise, ce qui a imprimé aux actions une nuance nationale.

Enfin, l'auteur a interprété le caractère national de la révolte en tant qu'expression de l'oppression exercée par une noblesse étrangère, maîtresse mais aussi bénéficiaire du système politique d'états. Par conséquent, on a relevé également la réaction de la paysannerie au nationalisme féodal qui exprimait l'évolution des états vers le national au XVIIIe siècle. Ainsi, la signification nationale de la révolte de Horea a été le résultat d'une complexe évolution historique du XVIIIe siècle vers le moderne et le national dans le cadre de laquelle l'événement de 1784 a exprimé l'attitude de la paysannerie envers le régime d'états et la réaction de la noblesse à la question roumaine.

RĂSCOALA DE LA 1784 A ȚĂRANILOR DIN TRANSILVANIA; CONTEXT POLITICO-DIPLOMATIC ȘI ECOU EUROPEAN

DE

MARIAN STROIA

Pentru istoria modernă în general, ultimul sfert al veacului al XVIII-lea¹ capătă o semnificație aparte. O scurtă enumerare a momentelor de vîrf ale acestei perioade este, credem, suficient de sugestivă în acest sens.

Într-adevăr, acum se declanșează și totodată se încheie cu succes războiul revoluționar pentru independență al coloniilor engleze din America de Nord cu urmări asupra raportului de forțe european, izbucnește și se desfășoară marea revoluție burgheză din Franța, urmată apoi de începutul ascensiunii la putere a generalului Bonaparte, viitorul împărat al Franței. În răsăritul continentului european asistăm la declinul treptat al Imperiului otoman sub loviturile tot mai puternice ale Rusiei aflate în expansiune; în fine, tot acum se înregistrează dispariția de pe harta politică a Europei a statului polonez, rezultat al creării unui vacuum de putere în această zonă și al tendințelor expansioniste ale puternicilor săi vecini.

Sînt tot atîtea motive care justifică complexitatea deosebită a acestei perioade, care a atras de-a lungul timpului atenția și preocupările a numeroși istorici, juriști sau politologi.

În ceea ce ne privește, scopul investigației noastre este ceva mai limitat; ea urmărește doar în datele sale esențiale, deceniul care a precedat răscoala lui Horea de la 1784, încercînd să descifreze, liniile majore de forță ale contextului politic internațional dat. Așa cum o arată și titlul, în partea a doua a studiului ne propunem o selectivă trecere în revistă a unor mărturii europene asupra răscoalei, punînd în evidență atît gradul lor de redare exactă a realității, cît și proporțiile deformatoare ale informației.

În Europa centrală situația politică este caracterizată de opoziția ireconciliabilă dintre Rusia și Austria, al căror antagonism politico-militar a determinat crearea unui anumit echilibru de forțe în această parte a continentului.

¹ Pentru cadrul general al perioadei ni se par mai utile de consultat, printre altele: A. Lavisse, E. Rambaud, *Histoire générale du IVeme siècle a nos jours*, Paris, 1888, vol. VII—VIII; R. Mousnier, E. Labrousse, *Le XVIIIeme siècle*, P.U.F., Paris, 1967; Mathew Anderson, *L'Europe au XVIIIeme siècle*, 1968, Paris, René Remond, *Introduction dans l'histoire de notre temps*, I, *Le XVIIIe siècle*, Editions du Seuil, Paris, 1977, A. Fugier, *La Révolution et l'Empire napoléonien*, Paris, 1954.

În apus, ciocnirea de forțe opunea iremediabil cele două eterne rivale (Anglia și Franța), confruntarea desfășurându-se acum pe un teren neutru, cel al Americii de Nord. Așa cum remarca R. Mousnier, ieșită victorioasă din confruntarea cu Anglia, la începutul deceniului 9, Franța „își restabilise creditul, prestigiul și asigura securitatea Europei”².

În răsăritul continentului, eșichierul politic opunea o Rusie aflată în plină expansiune politică și militară unui Imperiu otoman ce intrase treptat pe poarta unui iremediabil declin.

Odată cu urcarea Ecaterinei II-a pe tronul Rusiei (1762) politica externă a Imperiului țarilor a căpătat un dinamism deosebit. Unul din obiectivele importante ale orientării politice a ambițioasei țarine a fost obținerea ieșirii și accesului la Marea Neagră, pină atunci aflată sub controlul deplin a otomanilor. Pentru a avea mină liberă în problema poloneză și a obține neintervenția Austriei în sprijinul turcilor, ea încheie cu Prusia tratatul de alianță din 1764, care a jucat un rol important în relațiile internaționale din Europa răsăriteană³. Asigurată din punct de vedere diplomatic, Rusia nu a ezitat de a interveni activ în Polonia, a cărei situație internă se deteriorase grav în urma încercării lui Stanislav Ponia-towski de a reforma constituția politică internă a acestei țări.

Considerind pătrunderea armatei ruse în Polonia ca o imixtiune în afacerile sale interne, Poarta, sfătuită și de ambasadorii Franței și Austriei, a cerut retragerea trupelor ruse din Polonia. La refuzul acesteia, ea a declarat război Rusiei la 6 octombrie 1768⁴.

După o confruntare îndelungată și epuizantă pentru ambele părți, Imperiul otoman, care a suferit o serie de severe înfringeri în ultima sa parte, a fost constrins să încheie pacea în condiții grele pentru el, la Kuciuk-Kainargi, în nord-estul Bulgariei în 10/21 iulie 1774⁵. Marea majoritate a istoricilor consideră astăzi acest episod ca una din cele mai mari victorii diplomatice pentru Rusia, în acea epocă, „o pace glorioasă” (Isabel de Madariaga), un „Carlowitz rus” (Barbara Jelavich) etc. Rumianțev însuși, în corespondența către țarină, menționa că a fost o pace obținută *manu militari* și fără prea multe formalități diplomatice. La rindul ei, conștientă de valoarea acestui acord, Ecaterina II-a îi răspundea la

² R. Mousnier, E. Labrousse, *op. cit.*, p. 229.

³ *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 477.

⁴ Stanford I. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I, 1280–1808, Cambridge University, Press, 1976, p. 248.

⁵ În ceea ce-i privește pe istoricii sovietici, unul din specialiștii problemei consideră că „tratatul din 1774 a contribuit la creșterea ponderii internaționale și a importanței Rusiei”, dând ca exemplu încheierea păcii de la Teschen (13 mai 1779) unde intervenția ei a fost extrem de eficientă (E. I. Drujinina, *Kiuciuk-Kainardjiiskii mir. 1774 goda*, Moskva, 1954, p. 335). Aceași autoare sublinia că „această pace a asigurat dezvoltarea social-economică a Rusiei, în special a zonelor ei sudice... a ușurat soarta popoarelor balcanice, contribuind la creșterea conștiinței lor naționale și la intensificarea luptei lor de eliberare” (Idem, *200 cetie Kiuciuk-Kainardjiiskogo mira*, în „Etudes Balcaniques”, 1975, nr. 2, p. 96). La rindul său I. S. Dostian, ajunge la concluzia că „din 1774 – momentul încheierii acestui acord – își marchează începuturile sale acest nod al contradicțiilor internaționale, cum a fost numită problema orientală” (cf. *Znacenie Kiuciuk-Kainardjiiskogo dogovora 1774 r. v. politieke Rossiina Balkanah konța XVIII; XXv. n. in Ibiid. p. 98*).

1 august 1774, remarcînd : „cursul evenimentelor vor arăta curînd foloasele crescînde ale acestei păci în toată importanța lor”⁶.

Care erau în esență principalele prevederi ale acestui act ? Ambele părți recunoșteau independența Crimei, Rusia admitînd în plus să-l considere pe sultan drept conducător suprem religios al musulmanilor, cu titlul de calif. În schimbul acestei concesi, Imperiul rus urma să ocupe teritoriul dintre Bug și Nipru, ca și porturile Kinburn și Oeacov care controlau gurile Niprului, la vărsarea acestuia în Marea Neagră. Rusia urma să evacueze Principatele române, ca și o serie de insule pe care le cucerise în Marea Egee⁷.

În compensație, sultanul Abdul Hamid I acorda Ecaterinei a II-a dreptul de a construi și proteja o biserică ortodoxă la Constantinopol, fapt ce avea să fie interpretat ca semn al protecției ruse acordată creștinilor din Imperiul otoman, precum și celor din Moldova și Țara Românească. Este de remarcă că de-a lungul a mai bine de un secol Rusia avea să utilizeze această prevedere drept bază juridică a justificării intervenției sale în treburile interne ale Imperiului Otoman.

Rusia obținea de asemeni, prin prevederile tratatului privilegii comerciale extensive și, cel mai important — dreptul de liberă trecere pentru navele sale comerciale în Marea Neagră și chiar prin strîmtori. Aceasta marca, după cum remarcă istoricii problemei, prăbușirea secularei exclusivității maritime a turcilor în Marea Neagră⁸.

Din punct de vedere al compensațiilor financiare Turcia era supusă la plata unei despăgubiri de război de 7,5 milioane akșele (eșalonată pe o perioadă de 3 ani), oricum o povară apăsătoare pentru o vistierie, și așa secătuită, cum se găsea cea a Imperiului în acel moment⁹.

O prevedere importantă sub raport diplomatic, cu repercusiuni ulterioare în istoria relațiilor politice ale țărilor române era aceea potrivit căreia Rusia primea dreptul de a avea consuli în orașele otomane. Prevalîndu-se de acest drept, după o îndelungată luptă diplomatică, Rusia va reuși, în 1782, să-și instaleze primii reprezentanți diplomatici în țăările române¹⁰.

⁶ G. S. Grosul, *Dunaiskie Kniazstva v politike Rosii 1774 — 1806*. Izd. Știința, Kisinev, 1975, p. 68.

⁷ Vezi pentru textul tratatului G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, tom II, Leipzig, Neuchâtel, 1900 ; Ghenadie Petrescu, Dim. A. Sturdza, și Dim. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, Tip. Carol Göbl, București, 1888, p. 125 — 139; ca și în monografia E. L. Drujinina, *Kuciuk-Kainardjiiskii mir (1774) goda*, Moskva, 1955, p. 349 — 360.

⁸ Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Century*, Cambridge University Press, 1983, p. 69.

⁹ Stanford I. Shaw, *op. cit.*, p. 250.

¹⁰ După Nicolae Iorga, la 20 iunie 1780 Serghei Lascarov solicitase autorităților otomane acreditarea sa în calitate de „consul pentru Moldova, Muntenia și Basarabia” (Cf. Prefață la vol. *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București, 1763 — 1814* (vol. X din Colecția Hurmuzaki), București, 1897, p. XVIII. Afirmăția pare plauzibilă, căci patenta de numire a lui Serghei Loșcarev (acesta e numele său exact) în calitate de „consul general în Moldova, Țara Românească și Basarabia”, emanată de la Colegiul de stat pentru Afaceri Externe al Rusiei și semnată de Nikita Panin și Ivan Osterman, datează din 10 februarie 1780 și este confirmată de împărețeasă 10 zile mai târziu (Vezi Direcția Generală a Arhivelor Statului, fond Microfilme U.R.S.S., rola 91, c. 1344 — 1345). Această nouă sursă se corelează astfel în chip plauzibil cu data decembrie 1779, în genere utilizată pînă acum ca moment al înființării oficiale a consulatului rus în Prut. Vezi și Constantin Șerban, *Înființarea consulatelor ruse în Moldova și Țara Românească*, în SMIM, II, 1951 și Hurmuzaki (serie nouă), Ra-

În ceea ce privește situația Țărilor române, stipulațiile referitoare la ele erau conținute în art. XVI al tratatului. Printre prevederile acestui paragraf se înscriseră amnistierea acelor români care luaseră parte la război alături de trupele rusești, libertatea exercitării cultului religios, scutirea de achitarea dărilor restante din timpul războiului și suspendarea pe doi ani a plății haraciului, dreptul domnilor români de a avea însărcinați cu afaceri pe lângă Poartă, ca și dreptul de intervenție a Rusiei în favoarea țărilor române¹¹.

În ce măsură și cu câtă rigurozitate au fost respectate de către turci prevederile referitoare la țările române¹² o dovedesc cu prisosință numeroasele acte ulterioare (hatașeriful din 1774, senedul din 1783, actele de privilegii din 1784, 1791, 1792 ca și hatașeriful din 1802), care au căutat să pună capăt abuzurilor și arbitrariului autorităților otomane în Principate.

Cit privește soarta Țărilor române, devenite teatru de operațiuni și supuse vicisitudinilor deselor războaie din această perioadă, deosebit de pertinente sînt aprecierile dintr-un recent studiu axat pe acest aspect : „... judecate în ansamblu, războaiele ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea au influențat negativ dezvoltarea societății românești. Prin ocupațiile apăsătoare pe care le-au generat, prin dislocările de populație și cortegiul de ravagii pe care le-au antrenat, prin jafurile și siluirile ce le-au însoțit, prin obligațiile împovărătoare ce le-au introdus, prin epidemiile pustiitoare pe care le-au declanșat, prin stagnarea generală pe care au provocat-o în toate domeniile de activitate, aceste războaie au stînjinit procesul de trecere de la feudalism la capitalism, ele au agravat dominațiile străine asupra teritoriului românesc și au avut drept consecință rășluiri teritoriale din aria locuită de români”^{12, bis}. Puținele urmări cu adevărat pozitive sînt din păcate umbrite de cortegiul, așa cum s-a văzut mai sus, mult mai numeros, al pagubelor și frinelor aduse dezvoltării lor.

poarte consulare ruse 1770—1796), I, București, Edit. Academiei, 1962, p. 20). Avaturile recunoașterii noului consul și a localității sale de reședință (în speță București), sînt bine surprinse la V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria de volume pentru anii 1774—1786, tomul I, București, Carol Göbl, 1891, p. 181—187. Odată cu înlocuirea la Constantinopol a contelui Stahiev cu noul ambasador Bulgakov, (mult mai energetic, ca și a intervențiilor diplomatice franco-austriece (Saint-Priest și H. Rathkeal), în decembrie 1781 Loșcarev — primește be-ratul de investitură și la 2 februarie 1782, pleacă spre postul său diplomatic fiind astfel pină în decembrie 1782, primul consul general rus în Țările Române.

¹¹ D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic ș.a., *op. cit.*, p. 131—133.

¹² Evenimentul politic de la 1774 nu putea să scape atenției istoriografiei noastre mai vechi și mai noi. Reflectat în sintezele lui V. A. Urechia, A. D. Xenopol, C. C. Giurescu, în cîteva articole ale lui Nicolae Iorga. El a format, după 1944, obiectul unor preocupări mai atente și mai ales, mai bine susținute de noi descoperiri de izvoare. Menționăm astfel vol. III al *Istoriei României*, București, 1964, p. 481; *Istoria poporului român* (sub redacția A. Oțetea, I. Nestor, I. Popescu-Puțuri, V. Maciu), București, 1970; Const. C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1975. Dintre studii trebuie amintite aici contribuțiile lui M. M. Alexandrescu-Bulgaru, *Rolul hatașerifulor, de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă în „Studii”*, t. XI (1958), nr. 6; A. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Kuciuk Kainargi cu privire la Moldova și Țara Românească (1775—1783)*, în „Studii”, t. XIII (1960), nr. 5; Idem, *Cu privire la hatașeriful de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774*, în „Romanoslavica”, V, 1962; mai recent Gabriel Bădărău, *Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 și 1802 (I)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” t. XX (1983), p. 135—151.

^{12bis} Constantin Căzânișteanu, *Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra țărilor române*, în „Revista de istorie”, tom. 34, 1981, nr. 2, p. 269.

În ceea ce privește Austria, cel puțin în acest moment, poziția sa față de situația creată a fost destul de ambiguă. Sub raport diplomatic ea constituia parte contractantă în tratatul încheiat cu otomanii în 1771, pe care nu-l ratificase. Deși una din prevederi stipula intervenția în sprijinul aliatului în caz de război, Austria nu a sprijinit militar Imperiul în conflictul său cu Rusia. Pe de altă parte, nedorind o extindere prea mare a Rusiei în această parte a continentului, ea a mediat între cele două părți beligerante urmărind, desigur, să împiedice o prea masivă dezmembrare a Imperiului otoman.

Ca urmare a acestei politici oscilante, Austria a fost și ea o beneficiară indirectă a tratatului amintit; în mai 1775, avînd consensul marilor puteri vecine și acceptul final al otomanilor, a anexat Bucovina¹³, străvechi teritoriu românesc, asupra căruia nu avea nici un drept, după cum nici Turcia dreptul de a-l înstrăina. Toate protestele domnului Grigore al III-lea Ghica și ale boierilor moldoveni la Poartă împotriva acestei amputări teritoriale au fost fără rezultat. Și astfel în stăpînirea Austriei, care motiva această nouă anexiune prin necesitatea de a avea o legătură directă cu Galiția (anexată de la Polonia în 1772), a intrat un teritoriu de 10.000 km² și 75.000 locuitori, cu 233 localități, inclusiv vechea capitală a țării Suceava. Avea să treacă aproape un secol și jumătate pînă cînd acest străvechi ținut românesc să reentre în chip firesc în trupul țării, la 1918.

După Kuciuk-Kainargi, în arena politică central și est-europeană sînt sesizabile o serie de tendințe manifeste din partea principalilor promotori. Pe de o parte, în ceea ce privește Austria asistăm la tentative de ameliorare a relațiilor cu Franța, în vederea creării unei contraponderi în fața amenințării potențiale prusiene. Acest din urmă aspect, al creșterii tensiunii în relațiile pruso-austrice e vizibil mai ales în ultima parte a deceniului.

În ceea ce privește Rusia aceasta e preocupată acum de chestiunea respectării de către turci a clauzelor amintitului tratat, și cu tot mai multă acuitate, de problema creșterii influenței sale în Crimeea¹⁴, profitînd de stipulațiile care o avantajau în acest sens. În această politică, Ecaterina a-II-a este favorizată și de noul curs al diplomației franceze,

¹³ Vezi foarte semnificativ pentru poziția puterilor străine față de anexiune, N. Iorga, *Acte și fragmente referitoare la istoria românilor...*, II, p. 113. Textul convenției în D.A. Sturdza, Ghenadie Petrescu și D. C. Sturdza, *op. cit.* În 1875, M. Kogălniceanu, unul dintre cei dintîi istorici ai noștri care au descris acest tragic episod a publicat *Raptul Bukovinei*, dezvăluindu-i cauzele și contextul în care s-a produs. Amintim apoi pe A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și urmările lor asupra țărilor române*, Iași, 1880; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775-1914)*, Jassy, 1917, (cap. I); Mai recent semnalăm tratarea acestui aspect în monografia *România în relațiile internaționale. 1699-1939* (coord.: L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 44 și mai detaliat la N. Adăniloiaie, *Despre suveranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă la 1775 și 1812 a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor române*, în „Revista de istorie”, t. 35, 1982, n. 8, p. 950-955.

¹⁴ Cf. Tamara Stoilova, *Za russko-turskite otnosenia sled voinata ot 1768-1774*, în „Istoriceski pregled”, 1982, nr. 1, p. 59-68; Alan Fisher, *The Crimean Tatars. Stanford University*, 1978, p. 220-238.

inițiat de Vergennes, care urmărea tot mai insistent o treptată dar efectivă apropiere de marea putere a nordului.

O tentativă de reapropiere austro-franceză, este încercată și de Iosif al II-lea în vara lui 1775, prin trimiterea la curtea franceză a fratelui său Maximilian. Vizita acestuia se soldează fără un rezultat politic concret. O a doua tentativă, efectuată în anul următor, înregistrează la rîndu-i aceeași soartă. Alianța austro-franceză, propusă de emisarul austriac baronul Thugut lui Vergennes, cu vădită orientare antirusă și evidentă direcție prootomană, nu convenea însă vederilor ministrului de externe francez, preocupat, după cum am văzut în acea perioadă, de ameliorare relațiilor țării sale cu Imperiul rus¹⁵. Nici călătoria personală a lui Iosif al II-lea în Franța, în 1777, cu aceleași obiective, deși a adus multă popularitate suveranului habsburg, nu s-a încheiat cu vreun rezultat politic mai palpabil.

Ultimii ani ai deceniului marchează o relativă încordare a relațiilor internaționale ale vremii. În apusul continentului Anglia aflată și așa într-o situație dificilă în războiul cu statele americane (suferise înfrîngerea de la Saratoga la 1777), primește o nouă lovitură avînd acum în față o puternică coaliție, formată din coloniile americane, cărora li se alătură din 1778 Franța și ulterior Spania¹⁶.

În centrul Europei relațiile pruso-austriece și așa încordate, se deteriorează de această dată mult mai grav, ajungîndu-se la o confruntare directă în războiul pentru succesiunea la tronul Bavariei¹⁷. Urmărind să se realizeze politici de creșteri teritoriale preconizată de Maria Tereza și de cancelarul conte Kaunitz, Iosif al II-lea a încercat în 1778 să profite de deschiderea succesiunii la tronul Bavariei în urma morții electorului Maximilian-Joseph și să adauge și acest teritoriu provinciilor ereditare ale Habsburgilor. El s-a izbit însă de opoziția fermă a lui Frederic al II-lea, care a declanșat operațiile militare, declarîndu-se în favoarea menținerii moștenitorilor legitimi. Austria nu a găsit în această spinoasă problemă nici sprijinul Franței, care prin nota lui Vergennes din 5 februarie 1778 nu recunoștea formal pretențiile austriece asupra teritoriului bavarez.

În ceea ce o privește pe Ecaterina a II-a, aceasta recomandă Austriei să-și retragă pretențiile, amenințînd în caz contrar cu intervenția armată. Nedorind totuși să se ajungă la o conflagrație de anvergură, Ecaterina II-a, de conivență cu cercurile conducătoare franceze, înclină spre un compromis și consimte la proiectul propus de Vergennes — al unui tratat de pace între Prusia și Imperiul austriac. Încheierea convenției ruso-turce de la Ainali-Kavac, care lăsa Rusiei mișcările libere în centrul Europei, determină pe Iosif al II-lea și Kaunitz să cedeze.

¹⁵ Vezi în acest sens, E. Zollner, *Histoire de l'Autriche, des origines à nos jours*, Paris, 1966, p. 328—330; A. Lavissee, E. Rambaud, *Histoire générale du 17ème siècle, à nos jours*, vol. VII, Paris, 1902, p. 570—571; Fr. Fejto, *Joseph II, un Habsbourg révolutionnaire*, Perrin, 1982, p. 158—165.

¹⁶ N. Ciachir, Gh. Berca, *Diplomația europeană în epoca modernă*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 219.

¹⁷ Cf. Karl A. Royder, *Maria Tereza*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, N. I., 1973, p. 68—69; Const. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II (1775—1792)* în *Melanges de l'école roumaine de Vienne*, 1972, p. 123—130.

Acestea au fost deci împrejurările în care s-a parafat tratatul de la Teschen (13 mai 1779) — prin care Austria, Prusia și Saxonia erau compensate cu câteva avantaje, dar Bavaria rămânea pe mai departe în stăpînirea electorului palatin.

Tratatul avea să reprezinte unul din ultimele succese diplomatice pentru Franța. Principala beneficiară era Rusia, ea devenind una din statele garante ale Imperiului german, reușind să impună beligeranților condițiile sale și cele franceze.

Venirea anului 1780 marchează un moment de cotitură în raporturile internaționale din centrul și sud-estul continentului: prin moartea Mariei Tereza, Iosif al II-lea devine singurul stăpînitor al Imperiului Habsburgic. Personalitate aparte a epocii luminilor, adept convins ai politicii despotismului luminat, el a încercat în plan intern punerea în practică a principiilor acestei noi atitudini în raporturile statului cu supușii¹⁸.

În această acțiune reformatoare se înscriu și încercările sale de a rezolva sau măcar atenua spinoasa problemă a iobăgiei. Tulburările din Ungaria din 1765—1766, faimoasele „răscoale ale foametei” din Slovacia și Boemia i-au întărit convingerea asupra necesității adoptării unor decizii adecvate. Astfel, prin patenta din 1 noiembrie 1781 (urmată de cea din 12 iulie 1782) se desființa șerbia în Boemia și Moravia, respectiv Carintia, măsura extinzându-se la 20 decembrie 1782 în toate țările ereditare ale Imperiului¹⁹.

Intenții similare manifesta Iosif II și față de Transilvania, însă opoziția înverșunată a nobilimii maghiare de aici și în chip logic și a autorităților administrației provinciale la aprobarea și aplicarea proiectului de reglementare urbarială, vor face ca abia după răscoală lui Horea măsura să poată fi legiferată într-un context în care amintirea recentelor evenimente și teama stîrnită de ele era mult prea proaspătă în mințile potențailor din regiune.

Politica externă a Imperiului Habsburgic, care pînă atunci fusese înriurită de abilitatea politică a cancelarului Kaunitz și de orientarea net antiprusiană a împărătesei, capătă din acest moment o nouă orientare²⁰.

După o încercare, nereușită, de conciliere cu Frederic al II-lea, noul împărat habsburg, ajunsese pînă la urmă, de conivență cu Kaunitz, la concluzia că singura soluție care se impunea era o apropiere și, respectiv, o alianță cu Rusia, noua mare putere, aflată acum în plină expansiune spre sud. În acest context s-au desfășurat astfel convorbirile sale cu Ecaterina a II-a (în mai 1780) la Moghilev (pe Nipru), în Ucraina.

¹⁸ Pentru acest aspect a se vedea mai pe larg la Fr. Fejto, *op. cit.*; R. W. Harris, *Absolutism and Enlightenment*, London, 1964; Fr. Bluche, *Le despotisme éclairé*, Paris, 1968; I. C. W. Blanning, *Joseph II and Enlightened Despotism*, London, 1970; Albert Soboul, *Sur la fonction historique de l'absolutisme éclairé*, în „Annales historique de la Revolution française”, nr.238, 51e Année, Octobre-Décembre 1979, p. 519—534; H. M. Scott, *Whatever happened to the Enlightened Despots?* În „History, The Journal of the Historical Association”, vol. 68, number 223, June, 1983, p. 245—257. Vezi în literatura românească de specialitate A. Magyari, *Unele considerații privind despotismul luminat* în „Acta Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, t. XXVIII, 1983, p.8—23.

¹⁹ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1976, p. 73—74.

²⁰ Robert A. Kann, *History of the Habsburg Empire (1536—1918)*, Berkeley, 1974, p. 210.

Ele au fost urmate de o călătorie a acestuia prin Rusia și o ședere la St. Petersburg. Ideea principală a întrevederii se întemeia pe principiul ca fiecare din părți să evite orice alianță unilaterală cu Poarta și să-și garanteze reciproc cuceririle făcute pe seama Imperiului otoman. Ca atare, înțelegerea de principiu de Iosif II avea să fie confirmată ulterior de un tratat secret de alianță, încheiat un an mai târziu (mai 1781).

Din discuțiile cu țarina, monarhul austriac și-a dat seama că în vederile acesteia, problemele orientale ocupau primul loc. De altfel, schimbările pe care aceasta avea să le opereze în ierarhia politică rusă în 1781 aveau să reflecte, evident, această nouă opțiune politică. Astfel, în septembrie 1781, Nikita Ivanovici Panin a fost înlocuit la conducerea colegiului Afacerilor Străine cu vicecancelarul conte I.A. Osterman, în timp ce A.A. Bezborodko, pînă atunci simplu membru al Colegiului, a devenit efectiv principalul consilier al Ecaterinei II-a în problemele de politică externă²¹. Aceasta însemna deja o prevalare a interesului pentru problemele expansiunii sudice, căci în timp ce Panin fusese adeptul politicii de hegemonie asupra Nordului, atît Osterman, cît mai ales Bezborodko erau partizanii noii orientări.

În 1782, în condițiile înăspririi crizei Crimeii, Ecaterina a II-a a încercat să vadă care ar fi fost reacția lui Iosif al II-lea la un posibil război cu Poarta otomană. Planul pe care, în scrisoarea sa din 10 septembrie 1782, țarina îl propusese noului său aliat consta în crearea din Moldova, Țara Românească și Basarabia, a unui stat tampon independent, sub numele de „Dacia”, sub conducerea unui principe creștin. Rusia nu dorea decît cîteva mici rectificări de frontieră, districtul Oceacov și cîteva insule în Marea Neagră; împăratul Iosif al II-lea putea să ocupe nordul Serbiei. Acesta era un „program minimal”, care putea fi realizat chiar fără război. Dacă, în schimb, Poarta nu arăta înțelegere pentru aceste revendicări, cele două state aliate urmau să elimine definitiv pe turci din Europa. Acesta era, în liniile sale mari celebrul plan așa-zis „dacic”, sau proiectul grec, cum a mai fost numit, elaborat de către Bezborodko și cneazul Grigori Potemkin și însușit fără rezerve de Ecaterina II-a²².

De acord, în principiu, cu proiectul rus, suveranul austriac, care enumera în scrisoarea de răspuns propriile sale revendicări teritoriale (Hotinul, Vidinul, Belgradul, Istria și Dalmația (de la Veneția), era, împreună cu cancelarul Kaunitz, conștient și de consecințele care puteau decurge în cazul punerii sale în practică²³. Cursul evenimentelor și în special pacea de la Versailles, avea însă să ducă la căderea proiectului

²¹ Isabel de Madariaga, *Russia in the age of Catherine the Great*, New Haven and London, Yale University Press, 1981, p. 377; D. L. Rassel, *The Politics of Catherinian Russia. The Panin Party*, New-Haven, 1975, p. 245–258.

²² Vezi pentru detalii Ioan I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene*, în „Analele Academiei Române”, Seria III-a, t. XXI (1939), p. 337–355; * * * ARNETH (Alfred von) ed., *Joseph II und Katharina von Russland, ihr. Briefwechsel*, Wien, W. Braumüller, 1869; Fr. Fejto, *op. cit.*, p. 267–270; L. Boicu, *Considérations sur la genèse de la „question roumaine” en tant que problème international*, în „Revue roumaine d'histoire”, t. XIV (1975), 1, p. 9–14; G. S. Grosul, *op. cit.*, p. 72–73.

²³ În acest sens revelatoare este scrisoarea sa din 7 decembrie 1782 către ambasadorul austriac la Paris Mercy d'Argenteau (cf. *Correspondance secrète du Comte de Mercy-Argenteau avec l'empereur Joseph II et le prince de Kaunitz*, Paris, 1889, vol. I, p. 143), (în continuare Mercy d'Argenteau, *Correspondance*.)

grecesc, abandonat definitiv după dispariția autorilor lor și susținătorilor săi. Anul 1783 a adus după sine și tranșarea spinoasei chestiuni a Crimeii, prin încorporarea acesteia la Rusia. Reinstalînd acolo în toamna lui 1782 pe hanul Șahin Ghirei care îi era favorabil, Rusia s-a folosit în aprilie 1783 de rivalitatea pentru putere dintre facțiunile tătărăștilor și a ocupat militar peninsula.

Cu excepția Franței, care a reacționat activ față de eveniment²⁴, atitudinea celorlalte puteri europene a fost nesemnificativă²⁵. Ecaterina II-a știa că se putea bizui pe sprijinul Austriei, astfel încît Convenția de la Constantinopol din 8 ianuarie 1784, avea să consfințească situația faptului împlinit. În principal aceasta stipula faptul că Crimeea, Cubanul (în cea mai mare parte) și peninsula Taman, urmau să devină definitiv provincii ruse, căpătînd acum numele de Taurida și Caucaz²⁶. Pentru moment Rusia obținea un substanțial câștig de cauză în fața Imperiului otoman. De altfel, dorința recuperării Crimeii și a luării unei revanșe militare (din partea turcilor), presiunile Prusiei și Angliei aveau să ducă în 1787 la izbucnirea unei noi confruntări militare care avea să opună Rusia (și din 1788 și Austria) Imperiului otoman.

Îngrijorat de succesele Rusiei, din dorința de a nu rămîne nici el mai prejos, împăratul Iosif II a urmărit la sfîrșitul anului 1784 și începutul celui următor, realizarea unui alt proiect ambițios, obținerea în schimbul Țărilor de Jos — provincie socotită ca „îndepărtată și populată cu supuși rebeli și nemulțumiți” — a Bavariei, mult mai aproape de inima imperiului. În acest scop își asigurase sprijinul Ecaterinei a II-a. Însă Franța, temîndu-se de puterea crescîndă a Habsburgilor, după o serie de ezitări, s-a opus acestei intenții. Perspectiva unui război între Austria—Rusia pe de o parte, Franța și Prusia pe de alta, ca și eventualitatea ruperii fragilului echilibru pe care îl garanta pacea de la Teschen — au determinat-o pînă la urmă pe țarină să-și revizuiască opiniile, iar pe Iosif al II-lea să recunoască imposibilitatea punerii lui în practică. Aproape concomitent, Austria a fost confruntată și de un potențial conflict cu Olanda. În paralel cu aceste ultime două evenimente (proiectul bavarez și conflictul cu Olanda) s-a produs și răscoala țărănilor români din Transilvania și e de înțeles reacția imperială în această situație. De altminteri, răscoala condusă de Horea și conflictul austro-olandez polarizează în aceste ultime două luni ale lui 1784 și începutul anului 1785, atenția cercurilor diplomatice europene.

Avînd ca simbre inițial episodul atacării, de către olandezi la 8 octombrie 1784 a unui vas, navigînd sub pavilion austriac la Suftingen, confruntarea diplomatico-politică dintre cele două puteri a fost pe punctul de a ajunge la o ciocnire militară²⁷. Lezat în orgoliu și prestigiu, Iosif al II-lea a dispus concentrarea unei armate de cca 80.000 soldați la granițele

²⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, Suplim. I, vol. II, doc. XLVI (Saint Priest către Afacerile Străine, despre ocuparea Crimeii de către Rusia).

²⁵ M. S. Anderson, *The Great Powers and the Russian Annexation of Crimea 1783—1784*, în „The Slavonic and East European Review”, nr. 88, December 1958, p. 768—769.

²⁶ Textul acordului la Ghenadie Petrescu ș.a., *Acte și documente...*, I, p. 209—211.

²⁷ Vezi Lavissee-Rambaud, op. cit., p. 577; F. F. Fritsch, *Joseph II*, p. 268—274; Merçy d'Argenteau, *Correspondance*, I, doc. 153, 160, 161.

Țărilor de Jos²⁸. După numeroase manevre diplomatice, conflictul a fost aplanat prin medierea Franței, abia în septembrie 1785, printr-un aranjament încheiat la Paris. Austria era nevoită să recunoască dreptul de liberă navigație pe fluviul Escaut, olandezii obligându-se în schimb la plata unei compensații bănești de 10 milioane de florini și la prezentarea formală de scuze pentru incidentul produs²⁹. Totodată, în chip firesc, urmau să fie retrase trupele austriece concentrate la granița olandeză. Acesta este deci contextul în care la finele anului 1784 a izbucnit, s-a desfășurat, fiind apoi înăbușită prin forța armelor marea răscoală a țăranilor din Transilvania. Ea se încadrează într-un climat de evidentă efervescență revoluționară a țăranimii europene, în această perioadă înregistrându-se tulburări în Ungaria (1765—1766), războiul țăranesc condus de Emilian Pugaciov în Rusia (1773), puternicele răscoale antifeudale din Boemia și Slovacia (1775) etc. Răscoala a tulburat profund ordinea internă a unei părți a Imperiului hasburgic, tocmai într-un moment cînd acesta avea nevoie mai mult ca oricînd de liniște în interior. Academicianul David Prodan surprinde foarte bine reacția „monarhului luminat” Iosif al II-lea, la 12 noiembrie 1784, la aflarea acestei știri: „veste neplăcută”³⁰. Cum s-au desfășurat evenimentele este astăzi în cea mai mare parte cunoscut, grație monografiilor care i s-au dedicat de către O. Densușianu, D. Prodan, G. Georgescu-Buzău și C. Șerban, Ștefan Pascu și nici nu este în intenția noastră să reluăm chestiunea. Dar o serie de noi surse, unele incluse în circuitul științific abia în ultimii ani, altele inedite, ne îndeamnă la o încercare de judecată valorică asupra potențialului informativ al relatărilor care au difuzat-o în cele mai depărtate colțuri ale Europei³¹ (după unele opinii nu este exclus să fi trecut și Oceanul).

Nu este lipsită de interes, pentru început, durata necesară veștii, să ajungă la destinatar. De regulă, focarul în care se concentră știrile, era, cum era și firesc, capitala Imperiului, Viena. În condițiile lipsei unor mijloace rapide de informare, de transmitere a știrilor, ele nu ajungeau din Transilvania în capitala Imperiului, mai devreme de 10 zile, mergînd chiar pînă la două săptămîni. De aici, colportarea pînă în statele vecine

²⁸ Kaunitz către Merçy la 21 oct. 1784 (cf. Merçy-d'Argenteau, *Correspondance*, I, p. 308—310).

²⁹ *Ibidem*, doc. 195, 209, 210. Cf. și G. Zeller, *Les temps modernes. II, De Louis XIV à 1789*, Paris, 1955, p. 308—310.

³⁰ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, vol. II, p. 5.

³¹ Pentru cunoașterea ecoului internațional al mișcării, fundamentală rămîne pînă în momentul de față, monografia lui Nicolae Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1976. Se adaugă aici Mihail Dan, *Ecoul european al răscoalei populare conduse de Horea, Cloșca și Crișan în Lucrările științifice*, Seria B. (Istorie). Institutul Pedagogic Oradea, 1969, p. 263—275; M. Sânzianu, *Revoluția lui Horea în rapoartele ambasadurilor regelui Sardiniei*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 473—482; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940; Ștefan Pascu, *Știri noi privitoare la revoluția lui Horia* în „Anuarul Institutului de istorie națională”, IX, 1943—1944, p. 356—403; C. Șerban, *Știri despre răscoala lui Horea într-un ziar spaniol*, în „Revista de istorie”, t. 27, 1974, nr. 10; Ilcana Bozac, *Semnificația europeană a răscoalei lui Horea în comentariul lui W.L. Wekhrlin*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, 17, Cluj, 1974, p. 237—246. Camil Mureșan, *Răscoala lui Horea în corespondența diplomatică britanică*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, XXV (1980), t. 1, p. 14—25.

mai dura încă o săptămână, iar sosirea la extremitățile continentului (Suedia, Rusia, Portugalia sau Anglia), prin canale diplomatice sau presă, contribuia la deformarea, exagerarea, alături la amplificarea lor.

Nu trebuie să ne mai mire, așadar, că știrea despre declanșarea răscoalei era cunoscută la Lisabona la sfârșitul lunii noiembrie 1784 iar cea despre executarea conducătorilor răscoalei ajungea la Paris abia la 5 aprilie 1784.

În ansamblu, pentru acest aspect al studiului nostru am selecționat cu precădere informațiile furnizate de rapoartele diplomatice ale ambasadorilor diverselor puteri din capitala austriacă sau cele difuzate prin organele de presă ale vremii, evident subiective unele din ele, în primul rând datorită poziției celor care le scriau, în al doilea rând datorită orientării periodice respective.

În ceea ce privește sursele de informare ale diplomaților acreditați la Viena, Camil Mureșan presupune, cu justete, că ele erau cam aceleași: știrile constau în indiscreții ale demnitarilor de la curte și ale slujbașilor de cancelarie și în zvonuri colportate prin capitala Imperiului³².

Pentru o mai bună sistematizare a materialului, ni s-a părut oportună o firească grupare a mărturiilor pe probleme: cauzele răscoalei, desfășurarea și înăbușirea ei, conducătorii și soarta lor.

Acad. David Prodan remarcă pe bună dreptate că în ce privește cauzele, acestea, în genere sînt căutate în „domnii pămîntești, în dregătoria lor, în asuprire, în abuzuri, în servitute, în sarcinile fiscale, în dorința de libertate, indiferent dacă atitudinea e favorabilă, neutră sau ostilă răscoalei”³³. Din acest punct de vedere marea majoritate a rapoartelor diplomatice pun accentul, fie pe exploatarea nobiliară, fie pe dorința țărănilor de a se înrola în regimentele de graniță și a fi astfel supuși doar împăratului. În fond ambele explicații corelate corespunzînd adevărului. Aflat, evident mult mai aproape de teatrul evenimentelor decît colegii săi de la Viena, consulul Rusiei la București, în raportul său din 9 noiembrie 1784 informa autoritățile țariste asupra faptului că „poporul s-a ridicat, în acele locuri... (Transilvania) împotriva nobililor, dorind să se elibereze de sub puterea lor și să aparțină de acum înainte însuși împăratului...”³⁴.

La rîndul său, raportul întocmit la 17 decembrie 1784, de ambasadorul spaniol la Viena, Domingo de Iriarte, consemna superiorului său ierarhic, ministrul de externe, marchizul de Floridablanca știrea că răscoala, după informațiile sale era îndreptată împotriva nobilimii (sesizînd foarte nuanțat prin formula „nu împotriva împăratului”, credința naivă a maselor în „bunul” împărat); la 26 ianuarie 1785 el adăuga că pretențiile lor sînt acelea de a fi soldați de margine (în regimentele grănicerești — n.n.), cunoscînd avantajele care decurgeau de aici³⁵.

O opinie oarecum asemănătoare, întîlnim în consemnările avocatului Rossi, ambasadorul regelui Sardiniei, către ministrul lui Victor Amedeu

³² Camil Mureșan, *art. cit.*, p. 15.

³³ D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 659.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente* (serie nouă). *Rapoarte consulare ruse (1770—1796)*, Edit. Academiei, București, 1962, p. 298.

³⁵ Al. Ciorănescu, *doc. cit.* www.dacoromanica.ro CLLVIII, p. 335.

al III-lea, contele de Hauteville. „Scopul răsculațiilor este — reda el la 15 noiembrie 1784 — după cum se spune (sursa, așadar, un zvon — n.n.) să fie puși în situația de grăniceri; să nu asculte decît de colonelul lor sau de împărat, fără a depinde nici de nobili, nici de autoritățile comitatului”³⁶.

Ceva mai amănunțită este relatarea pe care o transmite ambasadorul venețian Sebastian Foscarini către dogele Veneției despre evenimentele din Transilvania. Pe lângă detaliatele știri despre activitatea răsculațiilor, el menționa în raportul său, datat „Schönbrunn 27 noiembrie 1784”, „patenta recent promulgată de împărat pentru Boemia și Moravia”³⁷ (e vorba de abolirea iobăgiei în aceste provincii în 1781 — n.n.).

Cam pe aceeași linie se înscrie și concluzia care se degajă din depeșa de la 17 noiembrie 1784 a ambasadorului britanic la Viena, sir Robert Murray Keith. Cauza rășcoalei rezidă — după el — în convingerea țărănilor că stăpînii lor nemijlociți le sînt tirani și asupritori. Ei (țărăni — n.n.) doresc să fie eliberați de sub dependența nobililor și să fie așezați pe aceeași treaptă cu locuitorii de la hotarele turcești care trăiesc sub un regim militar³⁸.

O interpretare ceva mai îndepărtată de realitate o întîlnim — în această problemă — la agentul diplomatic portughez Agostino Neri către ministrul portughez al relațiilor străine. Cauza — susține diplomatul portughez fiind o lege a împăratului (Iosif II — n.n.) care dă libertate țăranilor de a plăti corvoada în produse sau bani (?) la cei care sînt supuși și interpretarea arbitrară de către ei a acestei dispoziții³⁹.

Nu lipsite de interes ca sursă de informare sînt și ziarele vremii, cu mențiunea că veștile înserate în periodicele europene trebuie privite cu circumspecția de rigoare, date fiind modul de transmitere al știrilor de care aminteam anterior. „Toți acești oameni, dintr-un neam deosebit de frumos, puternic și prolific, care nu-și ascund singele roman, tînjesc sub crunta oprimare a blestematului sistem feudal (care în Transilvania nu a fost încă moderat și făcut suportabil ca în Ungaria) și de pe urma nesiguranței și a brutalităților care decurg din el” — scria la sfîrșitul anului 1784, în numărul său „Politisches Journal” din Hamburg. Simpatia ziarului față de situația și cauza țăranilor români răsculați, sînt aici mai mult decît evidente⁴⁰.

Extrem de concise se arată a fi „Gazete de Pays-Bas” din Bruxelles, editată de I.V.Berghen și respectiv „Gazette de France” organ politic al regalității franceze. „Românii s-au răsculat împotriva domnilor lor de pămînt” își informează amîndouă cititorii, cea dintîi la 13 decembrie, iar a doua la 17 decembrie 1784, operînd amîndouă cu o sursă identică, după cum o reflectă izbitoarea similitudine a formulării⁴¹. Concluzia

³⁶ M. Sânzianu, *op. cit.*, p. 476.

³⁷ Hurmuzaki, IX, p. II-a, p. 133.

³⁸ Public Record Office, London, Foreign Office, fond 7, dosar 9, nr. 11 (cf. Camil Mureșan, *art. cit.*, p. 16).

³⁹ Arh. St. București, fond microfilme Portugalia, rola 12, c. 535. Aducem pe această cale mulțumirile noastre lui Eugen Denize pentru sprijinul acordat la descifrarea acestui izvor.

⁴⁰ „Politische Journal” din Hamburg. Horea a hotărît să-i elibereze pe ai lui, în „Magazin istoric”, VIII, nr. 5(86) 1974. Trad. aparține Georgetei Bolomey, Vezi și N. Edroiu, *op. cit.*, p. 79.

⁴¹ N. Edroiu, *op. cit.*, p. 79. Vezi și M. Stroia, Horea în presa franceză, în „Apu-jum”, VIII (1970), p. 131.

de mai sus e valabilă în egală măsură și pentru presa olandeză („Gazette d'Utrecht” din 17 decembrie 1784, „Gazette de Leyda” din 7 decembrie același an)⁴². Nu putem încheia fără a aminti și mențiunea făcută în numărul din 30 noiembrie 1784 al periodicului german „Real-Zeitung” din Erlangen, unde se consideră că tratamentul inuman la care țărănimia a fost supusă de către feudali („mici tirani”) a fost cel care a dus la izbucnirea răscoalei⁴³.

Desfășurarea răscoalei este și ea prezentă, evident în forme diferite în izvoarele amintite. În timp ce unele se remarcă prin exactitatea datelor și informațiilor, altele păcătuiesc dimpotrivă prin exagerări, deformații și denaturări ale faptelor. În prima categorie se înscriu, de pildă, rapoartele ambasadorului venețian Foscarini, amintit mai sus. El știe de adunarea de la Curechiu („Kurety”) de atacarea satului Crișcior („Krissor”), a localităților Brad și Ribița („Ribitge”), la 3 noiembrie 1784. La fel este consemnată și ridicarea iobagilor asupra curții nobiliare din Baia de Criș (Kerosbalnya) și Mihălești (Mihaljesd) precum și refugierea marei majorității a nobililor în orașele întărite care oferă siguranță și adăpost (Sibiu, Brașov, Alba Iulia). Este redată foarte sugestiv atmosfera de teamă și panică care a cuprins rîndurile reprezentanților clasei asupritoare⁴⁴.

Distrugerea a numeroase castele și proprietăți ale nobilimii maghiare este de asemenea sesizată și în „Gazetta de Madrid” din 1 martie 1785, deși dimensiunile, amploarea, ni se par evident exagerate (62 de sate și 132 de castele atacate numai în comitatul Hunedoarei)⁴⁵.

Peste „o sută” de curți nobiliare au căzut pradă furiei românilor rebeli — pare a ști la rîndul său consulul rus Severin, în amintitul raport din 9 noiembrie 1784⁴⁶.

În ceea ce privește numărul răsculaților, datele oferite de relatările contemporane sînt contradictorii. Dacă pentru ambasadorul britanic Robert M. Keith, ei nu par să fie mai mult de „două—trei mii”, ei devin vreo 18 mii la Ivan Severin, ajungînd la aproape „treizeci de mii” în raportul ambasadorilor venețian și portughez⁴⁷.

Marea majoritate a rapoartelor diplomatice sînt de asemenea la curent cu schimbările operate de împărat în conducerea administrativă și militară a Transilvaniei, de asemenea cu înlocuirea generalului Preiss cu Fabris⁴⁸, trimiterea forțelor de represiune⁴⁹. Bine informat, în raportul său din 4 decembrie 1784, agentul diplomatic portughez Neri este la curent cu armistițiul încheiat de vicecolonelul Schultz cu răsculații (este vorba,

⁴² Idem, *Răsunetul european*..., p. 102—103.

⁴³ Ileana Bozac, Nicolae Edroiu, *Un ziar german („Real Zeitung Erlagen”) despre răscoala lui Horea*, în „Studia Historica”, XVIII (1973), fasc. 2, p. 53.

⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente IX*, p. II, p. 134—135; 133.

⁴⁵ C. Șerban, *art. cit.*, p. 1532.

⁴⁶ Hurmuzaki, *Rapoarte consulare ruse (1770—1796)*..., p. 299.

⁴⁷ Hurmuzaki, IX, p. II, p. 136; Arh. St. București, Microfilme Portugalia, rola 12, c. 536.

⁴⁸ M. Sânzianu, *art. cit.*, p. 477; Hurmuzaki, IX, p. II, doc. CLXIV, p. 135; Microfilme Portugalia, aceleași date (Într-adevăr generalul Dominic de Fabris pleacă din Viena pe 24 noiembrie fiind prezent la Sibiu la 13 ale lunii următoare).

⁴⁹ Raportul lui Rossi din 18 noiembrie 1784 (patru regimente, cf. M. Sânzianu, *art. cit.*, p. 477); „s-a dat ordin să fie trimise 4 regimente — raportul lui Ag. Neri din 27 noiembrie 1784. Microfilme Portugalia, rola 12, c. 548.

evident, de acordul de la Tibru, din 12 noiembrie, încheiat de acesta cu Cloșca).

Înăbușirea răscoalei, în prima jumătate a lunii decembrie, în urma ocupării Abrudului și Cimpenilor, ca și a înfringerii definitive a răsculaților la Mihăleni, sint și ele semnalate, chiar dacă la date diferite, în mărturiile contemporane menționate.

Acest eveniment e adus la cunoștința cititorilor la 27 decembrie 1784 de „Gazette des Pays-Bas” din Bruxelles (deși e evident că în mod cert știrea înăbușirii reale a răscoalei nu putea parveni pînă la acea dată în marele oraș belgian. Mult mai firească mi se pare înserarea sa la 25 ianuarie 1785 în „Gazette de France” existînd astfel timpul necesar străbaterii știrii de-a lungul continentului.

În ceea ce privește canalele diplomatice, cel dintii se pare că este portughezul Neri („știrile cele mai recente din Transilvania confirmă că este în întregime potolită răscoala valahilor”) — 4 decembrie 1784⁵⁰, ambasadorul britanic Murray Keith („Horea a fugit în munți cu cîțiva prieteni ai săi” (5 ianuarie 1785)⁵¹, urmat apoi de sardul Rossi („ceata lor a fost risipită” la 13 ianuarie)⁵² și mijlocul lunii probabil la consulul rus Severin („se aude că au reușit să-i scoată deja din munți)⁵³.

Cît privește pe conducătorii răscoalei, este normal ca ei să fi constituit unul din subiectele de mare interes ale momentului.

Cel mai des apare în izvoarele, la care am făcut apel, cum e și firec, Horea, cel pe care atît de sugestiv și favorabil l-a descris, printre alte izvoare „Politisches Journal” din Hamburg⁵⁴. Numele său cunoaște cele mai diferite forme de redare: „Horat... arhidiacon al satelor valahe” (Severin); „căpetenia lor un anume Orech (Neri); „șeful rebelilor e un anume Orekiades, ofițer de stat major într-un regiment de artilerie” (Rossi); „conducătorul lor este un anume Hornieck, care a scăpat din închisoare” („Gazeta de Madrid”), „Horiac și principalul său complice au fost prinși” („Murray Keith”). Ceva mai rar apar și numele celorlalți conducători ai răscoalei, tovarăși de luptă ai lui Horea, și ele de multe ori deformate, („Klotschka”, „Gloska”, „Krisan”, „Krisanghiers”, „Kri-shan” etc.).

Prinderea conducătorilor⁵⁵, judecarea și executarea lor, sint unele din ultimele știri care provin din sursele amintite. La 9 martie o comunica (ambasadorul spaniol)⁵⁶, la 12 martie ambasadorii portughez și britanic, la 17 martie

⁵⁰ Arh. St. București, microfilme Portugalia, rola 12, c. 552.

⁵¹ C. Mureșan, *art. cit.*, p. 20.

⁵² M. Sânzianu, *op. cit.*, p. 479.

⁵³ Hurmuzaki (serie nouă), *Rapoarte consulare ruse...*, p. 300.

⁵⁴ „Acest om pare născut pentru a domni și în timpul în care și-a jucat rolul a dovedit cu adevărat că era la înălțime” (cf. „Magazin istoric”, 1974, nr. 5, p. 8).

⁵⁵ „Cele mai recente relatări din această regiune arată că al treilea cap al rebelilor și anume Krisanghiers (Crișan Giurgiu — n.n.), a fost prizonier la Carlsburg (Alba Iulia — n.n.), și că, intrucît mulți români se indoiau că primul conducător, Horia, a fost efectiv prins, acesta sub pază armată, a fost dus din loc în loc prin satele vecine cu riul Maros (Mureș — n.ns), ai căror locuitori se considerau a fi români (Hurmuzaki, IX, p. II, p. 137—138).

⁵⁶ „Sentința împotriva rebelilor din Transilvania a fost pronunțată luna trecută de către tribunalul de justiție din această Capitală și a cerut ca șefii Hora și Klashka să fie ruși de vii: se pare că sentința a fost deja executată la Carlsburg (Alba Iulia — n.n.), Cf. Microfilme Portugalia, rola 12, c. 578).

cel sard, la 30 martie cel venețian, iar abia la 5 aprilie o găsim în „Gazette de France”. S-ar părea că odată cu aceasta răscoala își secătuisese forțele dar observatori mai lucizi își dădeau seama că reprimarea mișcării nu dusesese nici la înlăturarea cauzelor care o generaseră, nici la înăbușirea voinței de luptă a țărănimii române căci, așa cum releva trimisul papal Garampi în relatarea sa bazată pe o corespondență din Transilvania din ianuarie 1785 : „Tulburările, care au stîrnit atîta vîlvă dincolo de țările imperiului (subl. ns. S.M.) sînt potolite într-un chip căruia totuși îi mai lipsește mult ca prin înfringerea cîtorva mii de răzvrățiți să fie complet nimicît spiritul revoltei care domină în toate inimile românilor...”⁵⁷.

Nu putem încheia fără a menționa un amănunt ce ne relevă însemnătatea puneri în circuitul științific a noi izvoare documentare. Ne referim aici la faptul că după cum relatează M. Auner, preluînd o știre a ambasadorului francez Choiseul—Gouffier, informațiile despre răscoală ar fi parvenit la Poartă, mai ales prin intermediul domnilor Moldovei și Țării Românești⁵⁸. Or, intrarea în circuitul științific a noi documente depistate în arhivele turcești a scos la iveală arzul din 23 noiembrie 1784 al domnului Țării Românești, Mihail Șuțu, către sultan, în care acesta furniza știri și informații destul de precise despre răscoală⁵⁹.

E neîndoielnic astfel, că cercetarea sistematică în continuare a arhivelor și bibliotecilor de peste hotare va scoate la iveală, într-un viitor apropiat, noi mărturii completînd tezaurul documentar al marelui eveniment de la 1784.

Mărturiile prezentate mai sus constituie, credem, suficiente argumente pentru ilustrarea faptului că, asemeni multor altor momente de seamă din istoria patriei noastre și răscoala de la 1784 a iobagilor români din Transilvania s-a integrat în fluxul istoric european al epocii, a polarizat atenția cercurilor diplomatice, a ziarelor vremii, a numeroși martori străini mai mult sau mai puțin importanți.

Prin obiectivele îndrăznețe pe care și le-a propus, prin curajul și eroismul participanților, prin amintirea de neșters pe care a lăsat-o în memoria generațiilor care s-au scurs, ea și prin contribuția sa la cristalizarea conștiinței de sine a națiunii române din Transilvania ea justifică aprecierea plină de profunzime, succintă caracterizare istorică făcută de secretarul general al P.C.R. și președintele României socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu, care sublinia recent că „... marea răscoală țărănească, dar și răscoală națională a lui Horia, Cloșca și Crișan ... a demonstrat forța și hotărîrea de luptă a țărănimii împotriva stăpînirii grofilor, precum și unirea iobagilor în lupta pentru independență națională”⁶⁰.

⁵⁷ I. Dumitriu-Snagov, *România în arhivele Romei* (secolul XVIII), București, 1973, p. 446—447.

⁵⁸ Michael Auner, *Zur Geschichte des rumanischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, Sibiu, f.a., p. 7; vezi și N. Edroiu, *Răsunet european...*, p. 36. Vezi pentru context și V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine du XVIIIe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1970, nr. 1, p. 48.

⁵⁹ Documente turcești privind istoria României, vol. II (1774—1791), Intocmit de Mustafa A. Mehmet, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, p. 54, doc. 34.

⁶⁰ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Municipiul Alba Iulia*, în „Știința”, nr. 13022 din 6 iulie 1984.

LA RÉVOLTE DE 1784 DES PAYSANS DE TRANSYLVANIE; CONTEXTE POLITICO-DIPLOMATIQUE ET ÉCHO EUROPÉEN

RÉSUMÉ

Il y a deux siècles, l'impressionnant soulèvement à la lutte des paysans roumains de Transylvanie dirigés par Horea (1784) a puissamment secoué les fondaments de l'anachronique système féodal, constituant un sérieux signal d'alarme pour les hiérarchies politiques de l'époque.

Dans la première partie de l'étude on examine de manière succincte les relations européennes durant la décennie qui a précédé la révolte, une attention spéciale étant accordée aux actions de la Russie des tsars et de l'Empire des Habsbourg, les deux grandes puissances en évidente ascension politique et militaire au cours de cet intervalle.

Dans la seconde partie, l'auteur se propose, en utilisant des rapports diplomatiques (pour la plupart inédits), des correspondances de journaux et d'autres témoignages de l'époque, de brasser un tableau de l'écho européen enregistré par la révolte de Horea, les causes de celle-ci, son déroulement et la présentation de ses dirigeants.

En relevant, d'une part, les lacunes d'information, les dénaturations (fortuites ou non) des événements de 1784 et, d'autre part, l'exactitude de certaines relations qui nous sont parvenues, l'auteur tente un suggestif examen de la mentalité collective d'une société européenne en plein processus de transformation de ses structures sociales, économiques et politiques.

Sur cette toile de fond se dessine la grande révolte des paysans roumains du XVIIIe siècle, qui a polarisé environ quatre mois durant l'attention de larges milieux de l'opinion publique européenne, mettant en évidence en même temps le caractère légitime de la lutte et la justesse de la cause des Roumains de Transylvanie.

ACADEMICIAN PROFESOR ȘTEFAN PASCU LA 70 DE ANI

DE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

În discursul de recepție la Academie, un emoționant omagiu adus marilor istorici, care au ilustrat celebra instituție între anii 1866—1918, acad. Șt. Pascu arăta : „Acestor mari bărbați le aduc, cu toată pioșenia și recunoștința, omagiul meu respectuos în aceste clipe solemne, pentru tot ce au gândit și creat, pentru bogata lor învățatură, pentru credința lor nestrămutată în progresul științei, înălțarea țării și fericirea poporului Mai presus de toate și de toți, omagiu de închinare, respect și recunoștință se cuvine poporului meu, pe care m-am străduit din toate puterile, din tot cugetul să-l slujesc cu statornică credință de cînd mi-am înțeles rosturile în lume și pînă în clipa de față, legîndu-mă și cu acest prilej să-l slujesc cu toate puterile și de aici înainte”¹.

Se definea astfel modelul omului de știință, a istoricului cetățean căruia sărbătoritul de azi a înțeles să-i rămînă fidel și pe care a reușit să-l intruchipeze. Nu poate fi, într-adevăr, om de știință, demn de acest nume, decît cel care cunoaște și prețuiește valorile din trecut, cultivă și promovează spiritul de continuitate, generator de progres științific, înțelege idealurile vremii sale și caută să pună știința lui în slujba intereselor și năzuințelor societății în care trăiește.

Născut la 14 octombrie 1914 în comuna Apahida, nu departe de Cluj, Șt. Pascu și-a trăit copilăria într-un mediu social căruia, mai tirziu, ca istoric, i-a consacrat o bună parte din opera sa. Studiilor liceale, făcute la Gherla, le-au urmat cele universitare la Cluj, unde avea să întâlnească dascăli de înaltă clasă din generația ce și-a legat numele de realizarea Marii Uniri. I. Lupaș, Silviu Dragomir, Al. Lapedatu ș.a., cunoșteau perioada celebrității lor și ei aveau să-l influențeze pe Șt. Pascu în formația sa științifică. Din anii studenției și din îndemnul lui Silviu Dragomir datează, de altfel, — după propria mărturisire a lui Șt. Pascu — contactul lui cu Biblioteca Academiei și prima sa descoperire științifică, volumul III al lucrării inedite a lui Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*².

¹ Șt. Pascu, *Gîndirea istorică în Academia Română (1866—1918)*, Academia Republicii Socialiste România. Discursuri de recepție. Serie nouă, 2. Edit. Acad. R. S. România, București, 1975, p. 3.

² *Ibidem*. Lucrarea avea să fie publicată sub titlul: Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioară*, Schița tomului 3. Introducere și note de Ștefan Pascu, Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1943, 172 p.

Remarcat pentru calitățile sale avea să beneficieze după terminarea studiilor universitare de o bursă în Italia, în anii 1940—1942, ca membru al vestitei Școli române din Roma. Munca asiduă în arhivele și bibliotecile din „Cetatea eternă” i-a oferit bucuria unor însemnate descoperiri documentare privind istoria românilor în evul mediu. Una din aceste descoperiri din Biblioteca Vaticană, *Memorialul* genovezului Sivori, fost secretar al domnitorului român Petru Cercel, a constituit obiectul valoroasei sale teze de doctorat, susținută în 1942 și publicată în 1944 sub titlu: *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*³.

În anii care au urmat, Șt. Pascu a îmbinat o strălucită carieră universitară cu o foarte fecundă și variată activitate de cercetare în domeniul istoriei medii și moderne a României, ca și în cel al editării izvoarelor. Asistent în 1943, el a ajuns conferențiar în 1948 și în 1962 profesor la catedra de istorie medie a României a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj. Doctor docent în 1963, Șt. Pascu a fost ales decan în 1962 al Facultății de istorie și filozofie a Universității clujene iar din 1969 pînă în 1976, ca rector al acestei Universități i-a ridicat prestigiul și asigurat un larg sistem de relații internaționale, ce s-a răsfrînt pozitiv în formarea și creșterea calificării tinerelor cadre didactice.

Aria preocupărilor științifice ale lui Șt. Pascu, deși concentrată îndeosebi asupra istoriei Transilvaniei, cuprinde problematica de bază a întregii istorii a României cu extensiuni și asupra unor aspecte de istorie universală, care au influențat realitățile românești. Tematica abordată, impresionantă prin diversitatea ei, a fost înnoită, atît ca informație documentară, cit și ca interpretare, fie că este vorba de fenomene social-economice, de studiul instituțiilor, de structuri politice, lupta pentru apărarea ființei statale, problema națională, istorie culturală, demografie istorică etc.*.

O direcție de cercetare, ilustrată de Șt. Pascu cu primele sale studii și pe care a cultivat-o cu consecvență privește *mișcările țărănești*. Lucrării publicată de el în 1943, *Știri noi privitoare la revoluțiunea lui Horea*⁴ i-a urmat în 1947 sinteza *Răscoalele țărănești în Transilvania I. Epoca voevodatului*⁵, edificatoare pentru formația și orientarea științifică a autorului. El ținea să sublinieze de la început că masele populare „prin numărul și, deci, prin importanța lor economică și socială, constituie însăși baza vieții de stat”... Istoria Transilvaniei „e în primul rînd istoria satelor și prin urmare a țărănimii din aceste sate”... „adevărata istorie este numai aceea a poporului de la sate”...⁶. Țărănimea

³ Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. al XVI-lea*, Sibiu, Cartea Românească, 1944, 313 p.

* Vezi Nicolae Edroiu, Iolanda Károlyi și Maria Tecușan, *Bibliografia operei acad. Ștefan Pascu (1936—1974)* în „Sub semnul lui Clio” *Omăgiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974 (f.e.) p. 17—61; Nicolae Edroiu, Iolanda Károlyi și Maria Tecușan, *Bibliografia operei acad. Ștefan Pascu (1974—1979)* în „Academician profesor doctor docent Ștefan Pascu la vîrsta de 65 de ani”, Cluj-Napoca, 1979 (f.e.), p. 3—22.

⁴ Idem, *Știri noi privitoare la revoluțiunea lui Horea*, Sibiu, Tip. Cartea Românească din Cluj, 1943, 51 p. Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, (Cluj), 9, 1943—1944, p. 356—403.

⁵ Idem, *Răscoalele țărănești în Transilvania. I. Epoca voevodatului*, Cluj, Cartea Românească, 1947, 144 p.

⁶ *Ibidem*, p. 1.

era văzută în dubla ei ipostază : creatoare de bunuri materiale și spirituale și, totodată, luptătoare pentru libertate socială și statală. „Dacă din cuprinsul acestor pagini — se scria în introducerea lucrării — va putea ieși la iveală țărănimea transilvană viguroasă, tenace și cu o spiritualitate sănătoasă, așa cum de fapt era, capabilă să-și apere, pretindă și cucerească drepturile în chip energic, cu supremul sacrificiu, atunci aceste pagini își vor fi atins scopul principal”⁷.

În prezentarea cauzelor și a desfășurării răscoalelor țărănești se formula necesitatea principiului istorismului și a viziunii de istorie generală. „Pentru înțelegerea deplină a faptelor înfățișate, am căutat să le așezăm în cadrul vremii în care s-au desfășurat”, starea „politică și socială europeană, explicând în parte fenomenele identice din Transilvania. Am crezut important acest lucru deoarece țărănimea transilvăneană a putut fi influențată, măcar sub raport psihic, de faptele similare sau identice petrecute aiurea”⁸.

Printre cauzele care au generat răscoalele țărănești din Transilvania, în afara celor de ordin general, economic și social, sint prezentate și cele de ordin politic și spiritual. „La provocarea răscoalelor din Transilvania, mai ales românești, au mai contribuit cauze de ordin spiritual și politic : prozelitismul religios al oficialității, amestecul tot mai mare în organizațiile tradiționale românești și legăturile dintre frații de pe cele două versante ale Carpaților”⁹. În preocuparea de o surprinde fenomenul studiat în contextul mai larg, al întregii țări, o atenție specială este acordată legăturilor interromânești, peste frontierele statale ale vremii. „Legăturile permanente între cele două versante ale Carpaților, care nu formau o graniță politică de netrecut, constituiau un imbold la mișcări de răzvrătire pentru țărâni din Transilvania în general și pentru cei români în special. De aceea cele mai frecvente răscoale se observă în regiunile unde contactul cu „Țara” era mai intens”¹⁰.

Un raport se stabilește între mișcările social-politice din Transilvania și importante mutații politice intervenite la sud și est de Carpați. Încheierea procesului de formare a statelor românești de sine stătătoare Țara Românească și Moldova, a beneficiat de aflax de populație și de căpetenii politice din Transilvania. „Întemeierea celor două voievodate românești transcarpatice, înfăptuite tot ca urmare a unor răscoale țărănești transilvane împotriva știrbirii vechilor libertăți politice și sociale”¹¹.

Participanții la răscoalele din Transilvania au fost masele populare exploatate, români, dar și maghiari, în unele cazuri și sași. Ei și-au ridicat conducătorii, exponenți ai năzuințelor lor. „Alături de căpitani români se găseau totdeauna și căpitani unguri, reprezentând comunitatea iobagilor unguri și români din Transilvania”¹².

Problematica abordată în această primă sinteză, consacrată răscoalelor țărănești din Transilvania, avea să fie lărgită prin cercetări ulterioare,

⁷ *Ibidem*, p. 3.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 134.

¹⁰ *Ibidem*, p. 26.

¹¹ *Ibidem*, p. 3.

¹² *Ibidem*, p. 91.

autorul, pe lângă permanentul efort de teoretizare a fenomenului, consacrand studii speciale marilor răscoale din Istoria României. În 1955 a publicat „Contribuțiuni noi privitoare la răscoala țărănilor din 1514 în Transilvania”¹³; în anul următor, 1956, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*¹⁴, aspect al domniei lui Mihai Viteazul pentru prima dată cercetat în istoriografie. În 1957 a apărut monografia *Bobilna*¹⁵, care avea că cunoască o nouă ediție în 1963¹⁶. Tot în anul 1957 a văzut lumina tiparului lucrarea *Războiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*¹⁷. Un studiu de sinteză „*Les caractéristiques principales des révoltes paysannes de Transylvanie au Moyen-Âge*” apărea în 1964 în „*Revue Roumaine d'Histoire*”¹⁸.

În 1965, la cel de-al XII-lea Congres internațional de științe istorice, organizat la Viena, se încredința istoricului român, ca semn al recunoașterii valorii cercetărilor sale, realizarea unuia din marile rapoarte prezentate în Congres cu titlul: *Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l'Europe du XVe au XXe siècle*¹⁹.

Preocuparea pentru cercetarea acestei teme majore a continuat și după 1965, între publicațiile autorului înscriindu-se și articole consacrate ridicării țăranilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu²⁰, care a prefațat epoca modernă în istoria României sau marii răscoale din 1907²¹.

Marcarea în acest an a 200 de ani de la răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan găsește în Șt. Pascu unul din istoricii evenimentului, numele lui fiind legat de publicarea corpus-ului de documente privind această răscoală, din care au apărut pînă acum 6 volume²².

O altă direcție de cercetare în care Șt. Pascu s-a impus ca autoritate este *studiul instituțiilor medievale*. Lucrarea sa *Voievodatul Transilvaniei* în 2 volume²³ este una din lucrările reprezentative ale istoriografiei românești actuale. Important capitol din istoria civilizației României în evul mediu, lucrarea și-a propus și a reușit să reconstituie tabloul societății transilvănene din secolul al IX-lea pînă în secolul al XVI-lea. În

¹³ Șt. Pascu, *Contribuțiuni noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, în „*Studii*”, nr. 5–6, 1955, p. 91–113.

¹⁴ Idem, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, I, 1956, p. 123–154.

¹⁵ Idem, *Bobilna*, Edit. Tineretului, București, 1957, 237 p.

¹⁶ Idem, *Bobilna*, ediția a 2-a, Edit. Științifică, București, 1963, 190 p.

¹⁷ Șt. Pascu, *Războiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, Combinatul Poligrafic „Casa Științei”, București, 1957, 58 p.

¹⁸ Idem, *Les caractéristiques principales des révoltes paysannes de Transylvanie au Moyen-Âge*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, 1, 1964, p. 5–31.

¹⁹ Idem, *Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l'Europe du XVe au XXe siècle* (în colab. cu V. V. Mavrodin, B. F. Porchnev, I. G. Antelava din U.R.S.S.) în *XIIe Congrès International des Science Historiques*, Vienne, 29 Août – 5 Septembre, 1965, *Rapports. IV, Methodologie et histoire contemporaine*, p. 211–235.

²⁰ Șt. Pascu, *Mișcarea revoluționară din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. La un secol și jumătate de la desfășurarea ei*, în „*Anuarul Institutului de istorie din Cluj*”, 14, 1971, p. 13–18.

²¹ Idem, *Răscoala din 1907 și intelectualitatea satelor*, în „*România Liberă*”, nr. 6957, 1967, p. 1, 2.

²² *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, Edit. Acad. R. S. România, București, 1982–1984.

²³ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, Ed. Dacia, 1971, 595 p.; Ediția 2-a 1972, 595 p.; vol. II, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1979, 614 p. + 36 pl. + 2 hărți.

preocuparea de a evidenția dimensiunile creației medievale românești, așa cum ea s-a exprimat în instituții specifice, autorul a realizat o temeinică analiză a procesului intern de dezvoltare, privit în strinsă legătură cu prefacerile ce se petreceau în spațiul geografic mai larg, european. „S-a urmărit — afirmă Șt. Pascu — acel triplu fascicol de forțe în acțiune: tradițiile, influențele și experiențele: tradițiile, care înseamnă o dinamică internă, forțele ce urcă din adâncul vremurilor pentru a îmbogăți istoria; influențele, care reprezintă schimbările, „irigările” prin care popoarele comunică între ele; experiențele, stîrnite de nevoia căutării și a creației, îmbogățesc și înnoiesc istoria”²⁴.

Rod al unor îndelungate cercetări, lucrarea ține pas cu înnoirile de metodă și concepție pe plan universal; o atenție deosebită se acordă raportului între mediul geografic și factorul uman, reconstituirii evoluției demografice în Transilvania pînă în secolul al XVI-lea, organizării socio-politice și teritorial-administrative, apte să potențeze rezistența populației autohtone în fața presiunilor externe, să dezvolte valori materiale și spirituale, să întărească conștiința entității etnice românești.

Paralel cu studiul monografic de instituții, Șt. Pascu a cultivat și sinteza. În 1967 în „Buletinul Facultății de Litere din Strasbourg” sub titlul *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*²⁵, a prezentat într-o formă concentrată trăsăturile caracteristice ale ansamblului instituțional central din țările române.

Un alt domeniu, ilustrat de Șt. Pascu este *studiul națiunii și problemei naționale*. În anii în care o parte a Transilvaniei cunoștea o dureroasă înstrăinare, tînărul istoric pe aceea vreme, Șt. Pascu, încrezător în forța de reîntregire a națiunii publica studiul „*L'unité de la terre et du peuple roumain*”²⁶. Acestui studiu i-au urmat altele consacrate modului în care în decursul vremii, îndeosebi în marile momente istorice, s-a manifestat unitatea țărilor române și masele populare au impus sentința istoriei. Dintre lucrările publicate în ultima vreme rețin atenția *Formarea națiunii române*²⁷ și *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*²⁸, care a cunoscut în anul 1983 o nouă versiune, mult mărită, în 2 volume, sub titlul: *Făurirea statului național unitar român 1918*²⁹. În *Prefața* la această din urmă lucrare, referindu-se la triumful, în 1918, a voinței întregii națiuni române Șt. Pascu făcea observația de ordin general: „Evenimentul istoric și mai ales cel important nu este decît finalul unui șir de fenomene și procese istorice evolutiv ascendente, care-și au începuturile în trecutul îndepărtat, se dezvoltă mereu pînă la maturizare, pentru a se împlini atunci cînd forțele progresiste, dinlăuntru în primul rînd, învingînd piedicile și împotrivirile forțelor retrograde, ies biruitoare”³⁰.

²⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 7.

²⁵ Șt. Pascu, *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, în „Bull. Fac. Lett. Strasbourg”, 45, nr. 5, 1967, p. 389—404.

²⁶ Idem, *L'unité de la terre et du peuple roumain*, în „Revue de Transylvanie” (Cluj), 7—9, 1941—1943, p. 325—343.

²⁷ Idem, *Formarea națiunii române*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1967, 55 p. (Ediție bilingvă româno-franceză).

²⁸ Idem, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, Intrepr. Poligrafică, 1968, 510 p.

²⁹ Idem, *Făurirea statului național unitar român 1918*, București, Edit. Acad. R. S. România, 1983, vol. I, 432 p.; vol. II, 408 p.

³⁰ *Ibidem*, p. 7.

În afara domeniilor amintite, activitatea științifică a lui Șt. Pascu a îmbrățișat alte aspecte ale vieții noastre istorice. Ele privesc fenomene social-istorice, formele proprietății feudale³¹, orașul medieval și producția meșteșugărească³², lupta pentru apărarea ființei de stat împotriva expansiunii marilor imperii, otoman, habsburgic sau țarist³³, evocarea, în unele cazuri în lucrările monografice, a unora dintre marile personalități ale istoriei naționale. În afara tezei de doctorat *Petru Cercel și Țara Românească la sf. secolului al XVI-lea*³⁴, amintim pe cele despre *Avram Iancu. Un erou și un martir*³⁵, *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*³⁶ sau articolele despre *Ștefan cel Mare*³⁷ și *Alexandru Ioan Cuza*³⁸. În aceste cazuri, în redarea atmosferei în care au trăit și acționat cei care s-au identificat cu aspirațiile de libertate și independență ale poporului, autorul imbină informația științifică largă cu un stil literar ales, lectura cărților sale cultivând sentimentul patriotic în sensul lui cel mai înalt. Iată, de pildă, cum este descrisă înfrățirea între om și sol în monografia *Avram Iancu*: „În cetatea de piatră a munților Apuseni, din vremuri imemorabile, trăiau oamenii pământului, crescuți din acest pământ, legați prin toate fibrele de acest pământ, pe care l-am udat cu lacrimi și cu sînge în curgerea nesfîrșită a vremurilor. Oameni și locuri s-au contopit aici mai trainic poate decît oriunde în alte părți. S-au contopit moții cu munții într-o asemenea măsură, încît nimeni și nimic nu i-a putut despărți: nici lipsurile, nici opresiunea, nici nedreptățile și nici răutățile”³⁹.

Acțiunea lui Avram Iancu în conștiința românească este văzută ca înscriind „Un capitol glorios pentru întreaga națiune română care a știut, în momente cruciale, să se înfățișeze în fața lumii civilizate matură, sobră, dîrză, vitează, unită, înscriindu-și pe flamurile drapelului cele mai înaintate principii de dreptate și echitate: „libertate, umanitate, naționalitate și frățietate”⁴⁰.

³¹ Șt. Pascu, *La struttura della proprietà fondiaria e di rapporti agrari nella Transilvania al inizio del XX secolo*, în „Annali Universita degli Studi di Napoli”, 5, 1968, p. 1–20; Idem, *La question agraire dans les pays roumains à l'époque moderne (jusqu'a la reforme de 1864)* în „Revue Roumaine d'histoire”, 4, 1970, p. 661–677.

³² Șt. Pascu, *Clujul medieval*, București, Ed. Meridiane, 1969, 91 p. (în colab.); Șt. Pascu, *Cluj-Napoca 1850 Jahre seit seiner Erhebung zum Munizipium*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia, Philologia, Economica”, 1974, p. 7–14; Idem, *Timișoara în istoria României*, în „Timișoara în istorie și contemporaneitate”, Timișoara, (f.e.), 1970, p. 31–26; Idem, *Din trecutul istoric al orașului Bistrița*, în „File de istorie”, Culegere de studii, articole și comunicări, Bistrița, 1, 1971, p. 11–12; idem, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1954, 379 p.

³³ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta anti-otomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie” (Cluj) 8, nr. 1–4, 1957, p. 25–67; Idem, *Lutte de Roumains de la monarchie des Habsbourg contre le dualisme* în „Revue Roumaine d'histoire”, 1, 1968, p. 39–55.

³⁴ Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, Sibiu, Cartea Românească, 1944, 313 p.

³⁵ Idem, *Avram Iancu. Viața și faptele unui erou și martir*, Edit. Meridiane, București, 1972, 256 p.

³⁶ Idem, *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*, București, Edit. Politică, 1973, 93 p.

³⁷ Idem, *Ștefan cel Mare*, în „Steaua”, nr. 5, 1957, p. 7–13.

³⁸ Idem, *Alexandru Ion Cuza (1820–1843)* în „Steaua”, 5, 1958, p. 107–108.

³⁹ Șt. Pascu, *Avram Iancu*, p. 11.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 191.

Istoria înțeleasă ca mijloc de mai bună cunoaștere și apropiere între popoare și-a găsit expresia în scrisul lui Șt. Pascu în mai multe *studii consacrate relațiilor dintre poporul român și alte popoare*⁴¹.

Se cuvine subliniat de asemenea faptul că în preocuparea de a examina fenomenul istoric în totalitatea aspectelor sale, Șt. Pascu a simțit nevoia dezvoltării cercetărilor cu caracter interdisciplinar. Realizări științifice însemnate a înscris el îndeosebi în *Arheologia medievală*⁴² și *demografia istorică*⁴³.

Vechea cultură românească, istoriografia și istoria învățămîntului românesc ocupă și ele un loc însemnat în opera științifică a lui Șt. Pascu. Merită amintite în această privință studiile despre umanism și vechea cultură română, despre Papiu-Ilarian, Simion Bărnuțiu, Nicolae Iorga, I. Lupaș, ca și faptul că lui i se datorește cea mai completă monografie de pînă acum consacrată Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca⁴⁴.

Printre *sintezele pe domenii*, realizate sub îndrumarea lui Șt. Pascu se cuvin menționate *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I (1982)⁴⁵, o premieră în istoriografia noastră și *Istoria învățămîntului din România*, vol. I (1983)⁴⁶, care dezvoltă o frumoasă tradiție în tratarea acestei teme. Evoluția instituțiilor de învățămînt și educație este văzută ca parte integrantă a dezvoltării economico-sociale și politico-culturale; este arătată contribuția școlii la dezvoltarea culturii și științei românești, la progresul general al societății, rolul ei în educarea patriotică și internațională a tineretului, pentru apărarea independenței și libertății, a formării conștiinței continuității și unității poporului român pe teritoriul său național; este subliniată ideea că în acest domeniu, ca și în altele, am știut rețeta din experiența altor popoare și am împărtășit, la rîndul nostru, popoarelor vecine sau mai îndepărtate din ceea ce noi înșine am realizat.

⁴¹ Șt. Pascu, *Relazioni culturali tra la Romania e l'Italia*, în „La Rassegna Italo-Romana” (Roma-Milano), 20 Marzo 1942 și în Extras; Milano, Tip. Combi, 1942, 39 p.; Idem *Relations roumano-slovaques à la dernière décennie du XXe siècle*, în „Revue Roumaine d'histoire”, 3, 1958, p. 385—396; Idem, *Interferențele culturale româno-austriace* în „Memoriile secției de științe istorice”, Seria IV, Tomul I, 1975—76, 1978, p. 215—222.

⁴² Șt. Pascu, *Cetatea Dăbîca*, în „Acta Musei Napocensis”, 5, 1968, p. 153—202 (în colab.).

⁴³ Șt. Pascu, *Die mittelalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen (bis 1400)* în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, 2, 1960, p. 135—148; Idem, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie (Période préstatistique)*, în „Les Congrès et Colloques de l'Université de Liège”, vol. 33, Liège, l'Université de Liège 1965, p. 283—303; Idem, *Demografie istorică*, în „Populație și Societate. Studii de demografie istorică”, vol. I, Cluj, Edit. Dacia, 1972, p. 11—74.

⁴⁴ Șt. Pascu, *L'humanisme et la culture roumaine ancienne*, Cluj (f.e.), 1971, 36 p.; Idem, *Însemnătatea activității lui Al. Papiu-Ilarian în lupta politică a românilor*, în „Omăgiu lui Alexandru Papiu-Ilarian”, Zalău, Comitetul Județean pentru Cultură și Artă, Sălaj, 1969, p. 39—52; Idem, *Viața și activitatea lui Simion Bărnuțiu*, în „Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Series Historia (Cluj), fasc. 1, 1964, p. 7—17; Idem, *Nicolae Iorga, savant și gînditor* în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 9, 1966, p. 43—61; Idem, *Profesorul Ioan Lupaș*, în „Transilvania”, 1976, nr. 9, p. 15—16; Idem, *Dezvoltarea Universității din Cluj-Napoca*, în vol. „Activitatea științifică a Universității din Cluj-Napoca 1919—1973”, Bibliografie selectivă” (2 vol.), Cluj-Napoca (f. edit.), 1974, p. 5—70.

⁴⁵ *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I, sub red. acad. Șt. Pascu, București, Edit. Academiei R.S. România, 1982, 391 p.

⁴⁶ *Istoria învățămîntului din România*, vol. I, redactor responsabil acad. Șt. Pascu, Edit. București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1983, 462 p. + 52 ilustr.

Importanță este contribuția lui Șt. Pascu și în realizarea unor sinteze, fie de istorie a Transilvaniei, fie de istorie a întregii țări. În 1944 el a publicat la Blaj *Istoria Transilvaniei*⁴⁷, caldă pledoarie pentru unitatea teritorial-statală a României, în cadrul căreia Transilvania joacă rolul de mazăre. Substanțială a fost colaborarea istoricului în realizarea volumelor II și III din tratatul de *Istoria României*⁴⁸, a volumului I *Din istoria Transilvaniei*⁴⁹, a manualului universitar *Istoria medie a României*⁵⁰, a Compendiului *Istoria României*⁵¹, care a cunoscut și o traducere în l. franceză la Editura Horvath de la Paris⁵².

Activitatea științifică a lui Șt. Pascu cunoaște și o susținută preocupare în direcția publicării izvoarelor istorice și realizarea unor atît de necesare *instrumente de lucru*, fără de care progresul în cercetarea istorică nu este posibil. De la publicarea, în 1944, sub titlul *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*⁵³ a informațiilor culese din registrele pontificale în timpul șederii la Roma, ca bursier al Universității din Cluj și pînă azi Șt. Pascu a participat la creșterea tezaurului nostru documentar. În colegiul de redacție sau redactor responsabil la marile colecții naționale de izvoare, aflate în curs de publicare, *Documenta Romaniae Historica*, *Izvoarele răscoalei lui Horea*, *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, el a contribuit substanțial la ridicarea nivelului acestora, comparabil cu cele mai bune realizări ale genului pe plan internațional.

În privința *instrumentelor de lucru*, care au beneficiat de colaborarea sau îndrumarea lui Șt. Pascu rămîn ca bunuri cîștigate ale istoriografiei noastre *Crestomație pentru studii istorice statului și dreptului*, (vol. II—III), *Bibliografia istorică a României* (1944—1979) (3 vol.) și un prețios *Atlas istoric*, apărut în 1971).

Prezentarea activității lui Șt. Pascu ar fi incompletă dacă n-am aminti și publicarea de cursuri, manuale universitare și școlare, numeroasele articole publicate de el în reviste de cultură sau în presă, participarea la emisiuni de radio și televiziune.

Bogata și atît de felurita activitate a lui Șt. Pascu a atras atenția și prețuirea forurilor științifice naționale și internaționale. În 1960 el a fost ales membru corespondent al Academiei R.S. România, iar în 1974 membru titular. A fost onorat cu titlurile de profesor universitar emerit și om de știință emerit; i s-a conferit — ceea ce se întîmplă foarte rar — de două ori Premiul Academiei (în 1947 și în 1956) și de două ori Premiul I al Ministerului Educației și Învățămîntului (în 1944 și în 1961). A participat ca raportor la însemnate Congrese și reuniuni internaționale de specialitate; este membru al mai multor comisii, afiliate la Comitetul inter-

⁴⁷ Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, Tip. Lumina, 1944, 382 p.

⁴⁸ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962; vol. III, Edit. Acad. R.P.R., 1964.

⁴⁹ *Din istoria Transilvaniei*, vol. 1, Edit. Acad. R.P.R., ediția a 3-a, 1963.

⁵⁰ *Istoria medie a României*, partea I (sec. al X-lea sfîrșitul sec. al XVI-lea), Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1966.

⁵¹ *Istoria României, Compendiu*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1969.

⁵² *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, Editions Horvath, 1970, 503 p.

⁵³ Șt. Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, 78 p.

național de științe istorice și *președinte al Comisiei internaționale de demografie istorică*; a fost ales *membru străin al Academiei portugheze de științe*.

Semn al recunoașterii meritelor sale îl constituie și faptul că i s-au încredințat importante funcții în organizarea activității științifice: *Director al Institutului de istorie și arheologie al Academiei de științe sociale și politice* din 1973, după ce fusese director adjunct între anii 1969—1973, acad. Șt. Pascu este din 1974 *președintele secției de științe istorice* și membru al Prezidiului Academiei R.S. România; conduce Societatea de științe istorice din România iar din 1980 este și *președintele Comitetului Național al istoricilor din România*.

Angajat ca dascăl și om de știință în grandiosul proces de transformări pe care-l cunoaște țara, acad. Șt. Pascu a fost ales *deputat în Marea Adunare Națională* în două legislaturi și i s-au conferit înalte ordine și medalii ale Republicii Socialiste România

La jubileul împlinirii vârstei de 70 de ani, acad. Șt. Pascu se află în plinitudinea forței sale creatoare, concentrând, totodată, poziții științifice care-i asigură conducerea frontului istoricilor români.

Prețuitori ai operei sale, stimulați de exemplul activității pe care a desfășurat-o, folosim acest fericit prilej pentru a felicita pe acad. Șt. Pascu și a-i ura ani mulți și rodnici, iar comunitatea istoricilor români să cunoască sub conducerea sa noi realizări, care să-i crească prestigiul.

70° ANNIVERSAIRE DE L'ACADÉMICIEN PROFESSEUR ȘTEFAN PASCU

RÉSUMÉ

L'auteur marque à l'occasion du 70° anniversaire de l'académicien Ștefan Pascu les données importantes de sa vie et son activité en tant que professeur et homme de science. On présente les ouvrages qui imposé l'académicien Ștefan Pascu comme l'un des historiens roumains contemporains les plus représentatifs, dont le nom est bien connu aussi à l'étranger. On souligne que l'aire des préoccupations scientifique de l'académicien Ștefan Pascu bien que concentrée notamment sur l'histoire de la Transilvanie inclut la problématique de base de toute l'histoire de la Roumanie, embrassant également des aspects de l'histoire universelle qui ont influé sur les réalités roumaines.

La thématique qu'il aborde, impressionnante par sa diversité, a été renouvelée, autant sur le plan de l'information documentaire que sur celui de l'interprétation, qu'il s'agisse de l'étude de phénomènes socio-économiques, d'institutions, de structures politiques ou d'histoire culturelle, d'archéologie médiévale, de démographie historiques etc.

L'activité scientifique de l'académicien Ștefan Pascu a été couronnée de hauts titres et distinctions qui lui ont été conférés par des institutions académiques et universités du pays et de l'étranger.

RĂSCOALE ȘI RĂZBOAIE ȚĂRĂNEȘTI ÎN EUROPA FEUDALĂ (TIPOLOGIE, PROGRAME, FORȚE MOTRICE)

La Institutul de Istorie „N. Iorga” a avut loc dezbaterea teoretico-ideologică cu tema : „Răscoale și războaie țărănești în Europa feudală (tipologie, programe, forțe motrice)”.

Au fost prezentate 3 referate : *Considerații privind istoriografia contemporană a răscoalelor și războaielor țărănești antif feudale* de dr. L. Demény, *Semnificații și caracteristici ale răscoalelor țărănești* de dr. D. Hurezeanu și *Cîteva probleme generale privind răscoalele țărănești din evul mediu în țările române* de dr. N. Stoicescu. Pe baza acestor referate la discuții au participat dr. C. Rezachevici, R. Lungu, E. Lazea, C. Bălan și M. Manea.

Publicăm în continuare referatele și intervențiile susținute în cadrul dezbaterii.

Ludovle Demény : Înainte de a aborda cîteva aspecte din tematica vastă a problemei supuse dezbaterii, îmi permit să fac cîteva considerații de ordin istoriografic.

Preocupările științifice față de răscoalele și războaiele țărănești din epoca feudală au apărut în istoriografie o dată cu acel curent al gândirii istorice europene care este cunoscut sub numele de romantism, împrumutat din domeniul criticii literare. Gîndirea istorică romantică a reprezentat, precum se știe, curentul dominant în istoriografia europeană în perioada cuprinsă între deceniile premergătoare revoluțiilor pașoptiste și ultima pătrime a secolului al XIX-lea. În această perioadă au apărut primele monografii temeinice consacrate marilor răscoale țărănești din Franța, Anglia, Italia, Țările de Jos, Spania și Germania secolelor XIV—XVI. În țările Europei centrale, sud-estice și răsăritene preocuparea s-a prelungit, caracterizînd cercetarea istorică și la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Faptul s-a datorat structurilor agrare complexe din această zonă a Europei, acuității deosebite a problemei agrare și afirmării țărănimii ca o forță revoluționară, precum și curentelor din gîndirea social-politică, care căutau soluțiile în rezolvarea problemei țărănești, fără a o lega de rolul istoric al clasei muncitoare. Cu rare excepții în istoriografia pozitivistă europeană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea nu s-au publicat noi monografii despre răscoale și războaie țărănești din epoca feudală. Dar în cadrul desfășurării largi a publicării izvoarelor au fost depistate și editate principalele surse privind lupta antif feudala a țărănimii și a apărut studii parțiale valoroase.

Gîndirii istorice marxist-leniniste îi revine meritul de a încerca o redefinire a rolului istoric al răscoalelor și războaielor țărănești, și în mod firesc centrul acestei preocupări se găsea, în perioada interbelică, în Uniunea Sovietică, unde au apărut, pe lângă publicațiile speciale de izvoare, monografiile privind războaiele țărănești din Rusia feudală și din unele țări ale Europei apusene. Roadele acestei investigații s-au impus, totuși, în perioada următoare celui de al doilea război mondial, cînd au văzut lumina tiparului o serie de monografii fundamentale și cînd răscoalele și războaiele țărănești s-au situat în centrul preocupărilor istoriografiei și din țările de democrație populară. În a doua jumătate a deceniului al cincilea a fost reluată dezbaterea despre rolul și locul răscoalelor și războaielor țărănești din epoca feudală. În ciuda unor exagerări și a unei poziții adesea nihiliste în ce privește potențialul revoluționar al țărănimii, dezbaterea a dat un nou impuls cercetărilor referitoare la tema ce ne preocupă în cadrul dialogului actual. Toate acestea, luate la un loc, au avut o anumită înriurire asupra gîndirii istorice, jucînd un rol hotărîtor în faptul că problematica răscoalelor și războaielor țărănești s-a impus ca una din temele majore în istoriografie pe plan mondial. Nu putem neglija, desigur, nici rolul pe care l-a jucat școala franceză formată în jurul revistei „Annales d'histoire économique et sociale”, fondată în anul 1929 de Marc Bloch și Lucien Febvre, revistă care — după o serie de schimbări survenite pe parcurs — poartă astăzi titlul „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations”. În ce privește tema la care ne referim, punctul de pornire l-a constituit, alături de revista „Annales”, clasică sinteză a lui Marc Bloch (*Les caractères originaux de l'histoire rurale française*) apărută în prima ediție în 1931. Chiar dacă o serie de medieviști francezi de frunte care nu au îmbrățișat poziția celor grupați în jurul amintitei reviste de pres-

tigiu internațional, și nu au putut ocoli dialogul inițiat, în timp ce „Annales” și unii dintre colaboratorii săi direcți au publicat lucrări de mare interes privind locul și rolul istoric al războaielor și războaielor țărănești din Europa epocii feudale. La începutul deceniului al șaselea dezbaterea pe această temă, inițiată de redacțiile revistelor principale de istorie din U.R.S.S. a avut un larg ecou în istoriografia țărilor socialiste și chiar în alte țări europene. În cadrul dialogului despre criza orinduirii feudale în secolele XIV—XVI confruntările de păreri au vizat și mișcările sociale antif feudale. Animatorii dezbaterii au rămas în continuare istoricii marxști și cei ce au îmbrățișat poziția promovată de revista „Annales”. În acest context lupta antif feudală a țărănimii și confruntările sociale din orașe s-au impus printre temele majore ale istoriografiei pe plan mondial. Ele au început să ocupe un loc de frunte la diferite simpozioane, colloquii și sesiuni științifice internaționale, la lucrările congreselor mondiale de științe istorice. Diversitatea mare de păreri și opinii expuse, crea un climat propice pentru dialog și colaborare. În cunoașterea istoriei războaielor și războaielor țărănești s-a realizat un salt calitativ. Dacă pînă nu de mult referiri se făceau aproape în mod exclusiv la eteva dintre marile ridici antif feudale, în deceniile din urmă s-a apelat și se apelează la date și fapte la un număr mare de războaie și războaie țărănești din Europa, dar și dincolo de acest continent. S-a îmbogățit informația despre diversitatea fenomenului într-o asemenea măsură, încît specialistul se află astăzi în fața unor dificultăți serioase atunci cînd încearcă să fixeze trăsăturile generale proprii tuturor războaielor și războaielor țărănești antif feudale. Ne dăm seama din ce în ce mai mult că totema diversitatea și particularitățile specifice sînt elementele care domină și că trăsăturile comune se rezumă la generalități ce ni se pot părea, la prima vedere, banale. Acestea au fost antecedentele care au făcut ca lupta antif feudală a țărănimii, pînă nu de mult o problemă periferică pentru istoriografia apuseană, să devină una dintre preocupările majore ce reține atenția gândirii istorice contemporane. ceea ce s-a constatat eu deosebită claritate de la începutul deceniului al optulea incoace. E.V. Gutnova aprecia că această „explozie” de interes față de mișcările sociale și în deosebi față de războaiele țărănești este în parte legată de așa-numita criză a feudalismului din Europa apuseană a secolelor XIV—XV, ce reține și azi interesul istoricilor. Apoi interesul amintit se datorează rolului crescînd al țărilor din lumea a treia, țări în care țărănimea reprezintă partea covârșitoare a populației ocupînd un loc greu de subapreciat în lupta de eliberare națională, democratică, revoluționară. O serie de sociologi și istorici văd în țărănime o categorie socială pe cale de dispariție, dar pe care o consideră încă activă și soarta căreia va defini viitorul nu prea îndepărtat al lumii contemporane. După părerea exprimată de E.V. Gutnova, interesul amintit se explică de încercarea istoriografiei apusene contemporane de a elabora o viziune proprie despre cauzele, caracterul și locul istoric al mișcărilor țărănești, o viziune în general opusă sau deosebită de cea a istoriografiei marxiste (cf. „Srednie Veka”, vol. 41 (1977), p. 203). Preocuparea sporită față de istoria și lupta țărănimii în istoriografia apuseană s-a reflectat poate cel mai pregnant în lucrarea colectivă elaborată și publicată sub egida Institutului de studiere a muncii de pe lîngă Organizația Internațională a Muncii, lucrare apărută în 1974 la Londra sub titlul *Rural protest. Peasants Movements and Social Change*. Redactorul cărții, la care au colaborat istorici cunoscuți din Anglia, S.U.A., Mexic, Olanda și Elveția, sociologul american H.A. Landsberger este specialist în istoria mișcărilor țărănești din țările Americii Latine din secolele XIX—XX. Landsberger, în studiul său introductiv, propune o schemă interesantă de studiu comparatist al mișcărilor țărănești în general, indiferent de timp și spațiu. Schema reclamă să se țină seamă de următoarele aspecte:

1) Schimbările care au avut loc în societate în perioada premergătoare izbucnirii mișcării cercetate. Cercetătorul trebuie să aibă în vedere atît schimbările de lungă durată și eu un caracter mai profund, cit și cele nemijlocit premergătoare evenimentului; să urmărească modul în care schimbările amintite au afectat mai întii clasa dominantă și ce înriurare au avut ele asupra țărănimii pe plan economic și politic; să acorde atenția cuvenită atît factorilor obiectivi, cit și celor subiectivi, adică modificările în psihologia socială și în ideologia țărănimii, chiar dacă ele nu pot fi întotdeauna legate de cauze obiective.

2) Lozincile și ideologia mișcărilor țărănești, adică sfera revendicărilor formulate, de la cele pur economice la cele de un caracter mai cuprinzător. Landsberger subliniază necesitatea de a cerceta profunzimea, altfel spus, caracterul revoluționar al revendicărilor, precum și în ce măsură se limitau ele la aspecte locale, ori, din contră, dobindeau un conținut mai general și mai cuprinzător.

3) Mijloacele și metodele de luptă ale răsculaților, aria de răspîndire, caracterul acțiunilor (economice, politice etc.), radicalismul lor, mijloacele legale, ilegale și cele de forță; schimbările survenite în metodele și mijloacele folosite de țărani pe parcursul desfășurării mișcării.

4) Baza de masă a răscoalei, dominarea uncia sau a alteia dintre păturile țărănești.

5) Condițiile care au favorizat sau înlesnit organizarea răscoalei și mai ales psihologia socială a țărănimii în perioada premergătoare mișcării, formele de manifestare ale conștiinței țărănești etc.

6) Aliații țărănimii, rolul lor pozitiv sau negativ în desfășurarea evenimentelor.

7) Condițiile care au înlesnit succesul sau, din contra, infringerea răscoalei. În acest cadru Landsberger subliniază necesitatea de a fi studiate rădăcinile istorice și natura stărilor care au dat naștere mișcării, împrejurările favorabile și momentele care au determinat succesul sau eșecul ei, problema aliaților și în deosebi cea a adversarilor.

Schema, deși are un pronunțat caracter sociologic și într-un fel nu ține seamă de cronologia istorică, oferă, fără îndoială, un cadru adecvat de cercetare comparativă. Dar aplicarea ei mecanică și fără a ține seamă de coordonatele definitorii de timp și spațiu, ascunde riscul unei viziuni formale despre fenomenul complex al răscoalelor și războaielor țărănești, căci ne îndeamnă la compararea unor fenomene ce nu sînt comparabile. O comparație corectă presupune, în cazul de față, analiza comparativă între răscoale și războaie țărănești desfășurate în condițiile unor societăți identice sau asemănătoare ca structură economică și socială. De aceea, credem, că nu pot oferi puncte temeinice de sprijin comparațiile dintre mișcările țărănești din feudalismul timpuriu și cele din perioada feudalismului dezvoltat sau aflat în fază de descompunere, cu atât mai puțin cu răscoale din perioada capitalistă. O asemenea comparație are o rațiune doar în măsura în care urmărește stabilirea particularităților de la o epocă la alta, de la un continent la altul, de la o regiune la alta, cînd structurile socio-economice prezintă deosebiri esențiale. Altfel, va fi imposibil de înțeles locul și rolul mișcărilor țărănești izbucnite fiecare în condiții istorice concrete definite de spațiu și timp. Constatarea este valabilă cu atât mai mult cu privire la răscoalele din epoca feudală, dominată de particularisme. Vom încerca să ilustrăm afirmația noastră cu exemple. Se știe că una din revendicările majore ale răscoalelor și războaielor țărănești antif feudale este cea formulată prin noțiunea de *libertas*, libertate. Numai că în funcție de spațiu și timp noțiunea capătă valențe noi sau are în însăși un conținut deosebit nu numai în mentalitatea colectivă a celor angajați în luptă pentru dobîndirea libertății țărănești, ci și sub aspectul ei obiectiv istoric. Revendicarea libertății în cadrul răscoalelor din perioada feudalismului timpuriu și chiar în condițiile generalizării unor forme mai aspre de dependență personală (legarea de glic — de exemplu) semnifică pentru țărani o revenire la stări anterioare, la o stare care rămăsese în conștiința colectivă ca fiind cea a libertății. Invocăm aici exemplul răscoalelor țărănești din Europa apuscană a secolelor IX—XIII, sau al aceloră din secolul al XV-lea, din zona centrală și răsăriteană a vechiului continent. Revendicările formulate de răsculați nu lasă în acest sens nici o îndoială. Citim textul înțelegerii dintre țărani și nobili, încheiate la 6 iulie 1437. Reprezentanții răsculaților români și maghiari denunțau că țărani din Transilvania „au fost aduși în stare de grea robie de către domnii lor de pămînt, ca și cum ar fi niște sclavi cumpărați. Căci atunci cînd voiau să se mute de pe posesiunile onora în alte locuri, spre a trăi acolo, ci nu erau lăsați nici decum să plece, și erau lipsiți de toate drepturile libertăților lor, asupriți la culme și greu împovărați cu poveri pe care nu le puteau duce”. Dorind să scape de toate acestea și „pentru a redobîndi și recăpăta vechile libertăți date și hărăzite de către sfinții regi tuturor locuitorilor acestui regat al Ungariei și pentru a lepăda și îndepărta apăsarea poverilor de nerăbdat, sfătuiindu-se între ei cu luare aminte, s-au adunat pe dealul vecin Boblna”. Răsculații erau convinși că libertățile țărănești erau cuprinse în privilegiul „sfîntului rege Ștefan” și au hotărît să trimeată pe solii lor la curtea regală pentru a obține o copie după actul regal. În cazul în care solii „vor putea obține și aduce de la maicstarea sa regală privilegiul sfîntului Ștefan sau dispozițiile sale (redate) sub sigiliul maicstății regești sau a domnului palatin, ori a comitetului curții maicstății regești, sau a vreunui capîtu, atunci (părțile contractante) să fie datoare și ținute să rămînă pe veci la libertățile date de însuși sfîntul rege”. În termenii formulați de amintita înțelegere se cerea revenirea la stările ce ar fi fost — după convingerea răsculaților — proprii pentru începutul secolului al XI-lea. Numai că este greu de admis ca tradiția țărăneasă să fi reflectat exact conținutul noțiunii de libertate cu peste patru secole dinaintea ridicării lor de la 1437. În fapt răsculații înțelegeau prin această noțiune o stare în care țărani își păstrau dreptul de strămutare liberă și tot ceea ce decurgea din acest drept pe planul obligațiilor țărănești fixate în textul înțelegerii. În acest context, ca de altfel în toate răscoalele țărănești din perioada feudalismului timpuriu apuscan, noțiunea de libertate se confunda, în mentalitatea colectivă a celor ridicați la lupta antifeudală, cu o stare ce era proprie perioadei premergătoare instaurării rînduicilor feudale, anterioare dependenței țărănești în condițiile în care păturile oamenilor liberi au fost aservite.

Cu totul altă semnificație a căpătat noțiunea de libertate în contextul marilor răscoale și războaie țărănești din perioada feudalismului apusean dezvoltat, în mentalitatea și programele ridicărilor țărănimii din Țările de Jos, din Franța și Anglia secolului al XIV-lea. Pentru țărani englezi răsculați — conform petiției înaintate regelui Richard al II-lea la Mile End — libertatea însemna eliberarea tuturor locuitorilor negatului de orice formă a dependenței personale și servajului, astfel încât să nu mai existe nici un vilan („*omnes, per totum Regnum Angliae, ab omni bondagio et iugo servitutis liberos faceret et quietos, ita quod de cetero nullus foret natus*”). Pământul pe care țăranul îl deținea până atunci ca vilan pentru slujbe („*in bondagio vel servitio teneatur*”) îl va avea de acum înainte în mod exclusiv pentru bani, plățind pentru un acru nu mai mult de 4 peace. Locuitorii regatului de stare comună sau de altă condiție (*communes et alios*) erau eliberați de orice formă a dependenței personale și de servituții („*ab omni bondagio et servitio exuimus et quietos fecimus*”). Conținutul libertății dobândite, prin actul regal, poate fi reconstituit pe baza unor acte emanate de stăpînii de pînă atunci ai țăranilor. Astfel, mănăstirea din St. Albans elibera un act localităților Barnet și South Mims prin care confirma toate libertățile și obiceiurile libere („*omnes libertates et consuetudines suas liberas*”) ale locuitorilor pînă atunci țărani dependenți (vilani), act prin care ei au devenit stăpîni liberi ai pămînturilor pe care le dețeau, liberi și de prestații feudale, plățind anual o anumită sumă mănăstirii ca arendă. Țărani obținuseră dreptul de a vinde și înstrăina aceste pămînturi fără nici o îngădire din partea abatei. Noțiunea de libertate însemna în mod obiectiv, în aceste împrejurări, lichidarea orînduirii și a exploatării feudale. Ideea de lichidare a orînduirii feudale este exprimată și mai răspicat în conținutul noțiunii de libertate din timpul răscoalelor și războaielor țărănești ale perioadei de descompunere a feudalismului. Termenii de *volnost* și *svoboda* în exprimarea manifestului dat de Emilian Pugaciov la 31 iulie 1774 cuprindeau promisiunea pentru țărani a unei stări identice cu cea a cazacilor liberi de la care „nu se va pretinde recruți, capitații și alte obligații în bani”, și care „vor poseda pămînturi, păduri, fînețe, ape de pescuit și puțuri de sare, fără ca să le cumpere și fără să presteze pentru ele obligații în natură și muncă”. Se promite „eliberarea de toate servituțiile și angaralele și de judecata nobililor înrăiți”. Nobilii ca niște „dușmani ai puterii noastre, și tulburători ai imperiului, și jefuitori ai țăranilor, să fie prinși, omoriți și spînzurați și să se procedeze cu ei la fel cum ei... au procedat cu voi țărani”.

Ceea ce semnificau noțiunile de *volnost* și *svoboda* pentru răsculații conduși de Emilian Pugaciov, erau exprimate de răsculații lui Horea în ultimatumul din 11 noiembrie 1784. Acest program preconiza libertatea țărănească în următorii termeni:

„... Nobilime să nu mai fie... ”

Nobilii posesori să părăsească pentru totdeauna moștile nobiliare

Și ei să plătească dare ca și poporul de rînd

Pămînturile nobiliare să se împartă între poporul de rînd...”

Și această schițare a evoluției noțiunii de libertate dovedește schimbările calitative în programele răscoalelor și războaielor țărănești de la revendicarea la dreptul de strămutare și limitarea obligațiilor feudale la ideea de egalitate socială, la instaurarea acestei egalități prin lichidarea nobilimii și a marii proprietăți feudale. Pe linia conceptelor formulate de R. Mousnier (în *Fureur paysannes; les paysans dans les révoltes du XVIIe siècle* — 1967; *Les hiérarchies sociales de 1450 à nous jours* — 1969), conform cu care stratificarea socială în societățile „preindustriale” era atît de pronunțată încît de o luptă de clasă a țărănimii nu se poate vorbi, s-a format în istoriografia franceză un curent întreg, reprezentat poate cel mai fidel de G. Fourquin (*Les soulèvements populaires au Moyen Âge* — 1972). Fourquin împarte răscoalele țărănești antif feudale în trei tipuri: *mişcări „mesianice”* (mişcările flagelanilor, ale husiților taboriți, războiul țăranilor englezi din 1381 etc.) și *mişcări legate de „mobilitatea socială”* (mişcări în care păturile înstrărite ale țărănimii luptă pentru o poziție mai bună în ierarhia socială) și, în sfîrșit, *răscoale de conjunctură*, pe care autorul le clasează drept reacționare, pentru motivul că în ele țăranii ar fi luptat, chipurile, pentru reîntoarcere la trecut. Aici Fourquin nu ține seamă de deosebirea care exista între forma pe care au îmbrăcat-o revendicările țărănești, formă în care reîntoarcerea la trecut era într-adevăr prezentă și conținutul obiectiv istoric al celor preconizate de răsculați. Acest curent de gîndire istorică reînoiește, de fapt, o serie de teze ale istoriografiei germane interbelice, mai ales în ce privește rolul hotărîtor al elitei țărănești în răscoalele și războaiele antif feudale.

Cu oarecari nuanțări, R. Fossier (*Histoire sociale de l'Occident médiéval* — 1970), dezvoltă ideile lui R. Mousnier, dar, tipologia răscoalelor oferită de el, este și mai discutabilă și mai imprecisă. La timpul său, a reținut atenția medievistilor în chip deosebit, lucrarea publicată de M. Mollat și Ph. Wolf (*Angles blues, jacques et chiompi. Les révolutions populaires en*

Europe aux XIV et XV siècles — 1970). Din studiul comparatist al „revoluțiilor populare” (noțiune comună pentru răscoale și războaie țărănești și pentru mișcările orașenești, folosită de autori) Mollat și Wolf oferă unele concluzii demne de luat în seamă mai ales cu privire la : 1) aria geografică și „punctele fierbinți” ale mișcărilor ; 2) principalele cauze ale izbucnirii lor ; 3) caracterul lor și scopurile urmărite ; 4) influența pe care a avut-o asupra lor politica fiscală a statului ; 5) raporturile cu biserica și cu diferitele mișcări eretice ; 6) conducătorii și formele de organizare ; 7) poziția diferitelor păături sociale față de mișcările țărănimii ; 8) rezultatele obținute. Vorbind de istoriografia franceză privitoare la răscoalele și războaiele țărănești nu poate fi deloc ocolită poziția istoricilor grupați în jurul revistei „Annales”, poziția lui J. Le Goff, G. Duby, J. Duby și în deosebi a lui E. Le Roy Ladurie. Dintre istoricii englezi, mai ales R. Hilton și E. Hobsbaum, au continuat să fie animatorii dezbaterii problemelor legate de răscoalele și războaiele țărănești. Hilton a publicat două lucrări de sinteză interesante (*Bond Men Made Free* — 1973 și *The English Peasantry in the Latter Middle Age* — 1975), pe cînd Hobsbaum a publicat, în cartea redactată de Landsberger, un studiu interesant despre fenomenul hauiduciei. În dezbaterea problemelor teoretice un ecou internațional larg au avut în deceniul trecut o serie de lucrări colective, publicate de specialiștii din U.R.S.S. și alte țări socialiste. Dintre acestea reținem în special următoarele : *Krestianskie voini v Rossii XVII—XVIII vekov. Problemi, poiski, rešenja* (Moseova, 1974), *Der Bauer im Klassenkampf. Studien zur Geschichte des deutschen Bauernkrieges und der bäuerlichen Klassenkämpfe im Spätfeudalismus* (G. Heitz, A. Laube, M. Stemeitz și G. Volger, Berlin, 1975), *Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen in 16 und 17. Jahrhundert* (sub red. G. Heckenast, Budapest, 1977) ; *Klassenkampf und revolutionäre Bewegung in der Geschichte Russlands* (red. V. I. Buganov, V. T. Pașuto, P. Hoffmann și G. Voigt, Berlin, 1977).

La ultimul congres internațional de științe istorice Gerhard Heitz și Günter Volger au încercat să sintetizeze problematica preocupărilor și dezbaterilor din ultimele două decenii referitoare la mișcările țărănești din Europa secolelor XVI—XVIII. Atenția autorilor este concentrată asupra a trei probleme : definirea scopului mișcărilor țărănești în condițiile trecerii de la feudalism la capitalism ; dimensiunile teritoriale (local, regional, național) ale mișcărilor și definirea, circumscrierea noțiunilor de mișcare, revoltă, răscoală și război țărănesc. Cit ne privește, credem că sînt încă insuficient dezbătute și rezolvate următoarele probleme de bază privitoare la războaiele și răscoalele țărănești :

1) Raportul dintre spontaneitate, organizare și conștiință revoluționară în contextul războaielor și răscoalelor țărănești antifeudale. În lectura chiar și a lucrărilor mai noi, mai persistă o bună doză de exagerare în ce privește caracterul spontan al răscoalelor și neglijarea formelor de organizare țărănească, a elementului conștient, în general.

2) Formarea și evoluția mentalității colective a țărănimii în perioada premergătoare și în timpul mișcărilor țărănești antifeudale. Lozincile cu care se opera și conținutul lor social-istoric raportul dintre formă și conținut, dintre subiectiv și obiectiv în aprecierea rolului istoric al răscoalelor și războaielor țărănești antifeudale.

3) Rolul diferitelor păături țărănești și în special al țărănimii libere cu rosturi militare în organizarea militară a răscoalelor, în conducerea lor etc. Acest lucru se pune cu deosebită acuitate pentru răscoalele și războaiele țărănești din centrul, sud-estul și răsăritul Europei din secolele XVI—XVIII.

4) Organizarea oștilor răscolate, problema cancelariilor care funcționau pe lângă principalii conducători, emiterea de acte, forma și conținutul lor, redactarea principalelor petiții și programe etc.

5) Intelectualitatea și mișcările țărănești antifeudale. Din care anume mediu se recrutau intelectualii care au îmbrățișat cauza mișcării antifeudale a țărănimii.

6) Statul, centralizarea și fiscalitatea în raport cu mișcările țărănești.

7) Raportul dintre dezvoltarea producției de mărfuri, evoluția curbei de exploatare a țărănimii și mișcările țărănești antifeudale.

8) Necesitatea definirii și delimitării noțiunilor de bază legate de organizarea și ideologia răscoalelor și războaielor țărănești în contextul evoluției istorice.

9) Raportul dintre conducători și masa țărănimii răscolate, mecanismul acestui raport și treptele lui, modul de alegere sau desemnare a conducătorilor la diferite trepte de organizare, mentalitate la diferitele nivele etc.

10) Zonele, țările și regiunile unde existau permanente focare de mișcări, delimitarea acestor zone și încercarea de a stabili cauzele obiective și subiective care au concurat la crearea lor.

11) Problema raportului dintre elementele social și național în răscoalele din epoca de trecere de la feudalism la capitalism. Raporturile interetnice în zonele cu populații mixte în cadrul mișcărilor antifeudale. Raportul dintre conștiința de neam și cea socială în mentalitatea

colectivă a țărănimii răscolite și altelc. M-am referit în special la răscoalele și războaiele țărănești din epoca feudală așa cum apar ele în lucrările de sinteză, în istoriografia contemporană, mai ales europeană. În problematica pe care am anunțat-o nu am reținut, desigur, problema de bază și anume aceea a finalității, a rezultatelor răscoalelor și războaielor țărănești. Ea și așa se găsește în centrul dialogului, constituind principalul criteriu al pozițiilor adoptate de diferiți istorici și de diferite curente din gândirea istorică față de mișcările țărănești în general. Istoriografia română a obținut și ea rezultate de prestigiu în cercetarea unor momente de vîrf din cadrul mișcărilor țărănești antif feudale, în special în studiul răscoalei lui Horea, a răscoalei de la Bobilna, a celei din Țara Românească și Moldova de la 1655 și al altora. Materialul acumulat permite să se treacă la sinteză, la o sinteză care să cuprindă o prezentare a răscoalelor și războaielor țărănești în evoluția lor ascendentă și în contextul lor european.

Damian Hurezeanu: Natura ocupațiilor și felul de viață au smuls parcă pe țăran din istorie proiectîndu-l în eternitate. Despre țăran s-a vorbit, nu o dată, nu numai ca de un membru al colectivității, ca de o parte componentă a societății, ci ca de un element primordial și fundamental, temelie și chiag al acestora. Iar lucrul cîmpului a personificat ideea de activitate omenească în genere, izvorul și condiția de existență a oamenilor. Mai mult decît un anume domeniu economic, „res rustica” intrunea trăsături de arhetip ale împlinirii vieții umane, iar proprietatea asupra pămîntului de prototip al ideii de proprietate. Nu era legătura omului cu un lucru oarecare, perisabil, mobil și efemer, cu ceva făurit de mina lui și supus degradării. Era împlinirea lui în durată și veșnicie, luarea în posesie a unei părți din natură, statornicirea lui pe un colț de pămînt. Iar munca însemna realizarea osmozei dintre om și natură. Avea și are ceva de ritual, de logodnă a umanului cu firea, de întrepătrundere a ritmurilor naturale și umane. Omul încarcă munca și îndcletnicirile sale cu simboluri, populează natura cu semne, caută să se pătrundă de mesajele ei pe care le transfigurează în acord cu felul său de a simți și de a percepe.

S-a spus nu o dată că țăranul nu are sentimentul naturii (existența acestui sentiment fiind un act de reflexie a cuiva din exterior asupra naturii); țăranul este natura însăși, explozia ei în om. Observația este adevărată dacă prin aceasta înțelegem că *ne-țăranul* care vrea să învețe ce e trăirea naturii și sentimentul ei, poate să facă aceasta numai de la țăran. Știm că Marx și Engels, citadini prin excelență și adepți ai civilizației urbane, au vorbit de „idiotismul vieții de la țară”, de mărginirea orizontului țărănimii. Dintr-un anume unghi remarcile lor sînt, desigur, justificate, în sensul că țăranii sînt ținuți departe de valorile civilizației, în condițiile lumii capitaliste, și că aceste condiții măresc ruptura între sat și oraș, între lumea citadină și cea rurală. Este drept, constatarea lor avea loc într-o anumită fază a evoluției societății capitaliste. Astăzi, de pildă, în societățile capitaliste industrializate există, probabil, canale de comunicare mai numeroase între sat și oraș, decît în vremea lui Marx și Engels, mulțumită intensificării raporturilor economice, extinderii sferei de pătrundere a elementelor de cultură și civilizație, creșterii mobilității sociale. Dar remarcă lui Marx și Engels surprindea numai o față a lucrurilor, aceea care se raportează la faptele de civilizație modernă și la raporturile socio-economice*. Rămînea ascunsă cealaltă față prin care își vorbesc omul și natura, care îi rafinează sensibilitatea, îi ascute inteligența, îi dezvoltă spiritul de observație, îi permite să se pătrundă de mărcia firii și face din țăran un creator de nestemate valori culturale, înzestrîndu-l cu harul simțirii artistice, cu o lărgime uimitoare a diapazonului emoțional și cu o înțelepciune a vieții care precuiește cît mai multe filosofii. Vocația țăranului a fost una pașnică, creatoare. L-a chemat ogorul din timpuri imemorabile. A arat, a semănat, și-a văzut de vite în ritmurile anotimpurilor și în succesiunea lor continuă. A privi viața ca pe un dar și ca pe o datorie căreia trebuie să i se supună

* Cit de mult se poate exagera și unilateraliza problema ne-o dovedește cartea lui Eugen Weber, *Peasant into Frenchmen. The modernization of rural France 1870—1914*, Stanford, California, Stanford University Press, 1976. Aș spune o carte stranie și deconcertantă, care vede țăranul francez de la jumătatea secolului trecut numai prin prisma izolării, localismului, înrădăcinării în tradiționalism și superstiție, prudent, suspicios și aspru, mărginit fatalmente de un orizont îngust, atent la orice pas care-i prescrie integrarea în circuitele mai largi ale vieții naționale.

Nu se poate contesta că există manifestări care îngăduie asemenea observații, mai ales cînd observațiile provin de la reprezentanții autorităților sau de la oamenii de cultură aflați în contacte aproximative cu țăranii. Dar trebuie înțeles că țăranul trăiește altfel destinele patriei — decît omul politic supus imperativelor cotidianului —, că știe să extragă esențe și să întuiască în chip uimitor condiția țării sale — în perspectiva unor durate largi, — că modul lui de a participa la viața colectivității nu poate fi ca al omului politic profesionalizat.

și să și-o împlinească; chiar moartea nu l-a tulburat pînă la disperare; a căutat să-și făurească o pavază a resemnării senine în fața inexorabilului. Hărăzit parcă pentru a semnifica veșnicia, țăranul a fost ferecat mult vreme, prea multă poate și în chingile ale opresiunii și exploatării. Aflați pînă nu de mult la temelia societății, formînd marea masă a populației, lucrătorii ogoarelor, producătorii direcți din economia rurală au suportat cei dinții povara muncii pentru alții în societățile clădite pe contradicții și antagonisme. Este drept, țăranul ca o categorie socială deplin individualizată, țăranul cu trăsăturile și caracteristicile pe care sîntem obișnuiți să i le asociem, se constituie și se dezvoltă în feudalism, în acel ev mediu în care satul domină asupra orașului, în care lumea rurală e atît de neted și clar scîndată.

Și cînd nu mai puteau răbda, cînd povara exploatării și silniciilor, nedreptăților și abuzurilor devenea de nesuportat, țărăniile porneau în iureșul unor răscoale care zguduiau lumea feudală. Cînd și cînd flăcările răscoalelor aduceau la lumină structuri organice și stări de lucruri peste care cei mai mulți din vârful piramidei sociale erau obișnuiți să treacă cu vederea, relevau taina însăși a mecanismului lumii feudale și a marilor sale probleme sociale. Despre răscoalele țărănești s-a scris relativ mult în istoriografie; chestiunea este însă nu cît de mult, ci cît de concludent. Există, desigur, lucrări de vîrf — printre care trebuie să enumerăm opera fundamentală a lui David Prodan, *Răscoala lui Horea*; există însă destule și de circumstanță. În general, impresia noastră este că încă nu s-a făcut joncțiunea între tendința de a supraaprecia rolul și finalitatea răscoalelor în istorie și tendința de a minimaliza acest rol, de a trece pe lingă el prin piruete de efect, dar fără convingerea importanței lui efective. S-a discutat, desigur, și despre specificul și caracteristicile luptei țărănimii, despre ceea ce are propriu și distinct aceasta. Nu întotdeauna s-a pornit de la datele ei intrinsece, ci s-a recurs mai ales la raportarea fenomenului la alte tipuri de mișcări — revoluția burgheză sau acțiunea revoluționară a clasei muncitoare. În acest fel a procedat și istoriografia marxistă care are, fără îndoială, cele mai mari merite în studierea răscoalelor țărănești. Mai întîi, de ce *răscoale* (sau *războaie*) țărănești? Fiindcă aceasta e forma pe care o îmbracă în mod necesar lupta țărănimii, modul ei de manifestare. Atîta timp cît ne menținem în limitele unor categorii sociologice cristalizate în știință, inclusiv în teoria materialismului istoric, trebuie să admitem că răscoala e modul propriu al țărănimii de a crea o acțiune revoluționară. A vorbi despre o revoluție țărănească — în sensul în care vorbim de revoluție burgheză, sau revoluție proletară, este o contradicție în termeni. E drept că ideea de răscoală are în limbajul comun o conotație reducționistă, evocînd o mișcare limitată, de proporții și semnificații nu prea mari. Ea se învecinează cu ideea de revoltă — e dealtfel termenul francez pentru răscoală — de răzmeriță a țărănimii. În realitate, răscoalele pot să atingă proporțiile unor acțiuni revoluționare impunătoare, sau chiar dimensiuni uriașe, așa cum a fost marea răscoală din 1907 a țărănilor români. Știm foarte bine că răscoala este de obicei un fenomen complex, străbătut de curente și tendințe diverse, departe de a fi redus doar la prezența și acțiunea exclusivă a țărănimii. În considerațiile de mai jos ne vom referi doar la ceea ce este propriu zis țărănesc într-o „răscoală țărănească”, la ceea ce reprezintă nucleul esențial al unei asemenea mișcări, simburile ei elementare. Fizionomia răscoalelor țărănești se poate explica numai ținînd seama de condițiile de existență ale țărănimii, de viața ei materială și spirituală. Totul se întipărește atît de puternic pe răscoale, sigiliul condițiilor de viață e atît de evident încît numai cunoscînd bine pe primele putem să descifrăm răscoalele în motivațiile lor îndepărtate și imediate, în formele de manifestare, în sensurile lor adînci sau apropiate. Aspectul cel mai viu pe care-l relevă orice răscoală țărănească este localismul și dispersarea acțiunii revoluționare, caracterul spontan al mișcării. La baza fenomenului stă însăși condiția de viață materială, specificul țărănilor ca factor productiv și caracteristica economiei feudale. Supus stăpînului de moșie sau liber de obligații și posesor deplin al unei bucăți de pămînt, țăranul rămîne un producător individual și izolat prin felul în care se articulează forța de muncă cu mijloacele de producție, prin structura gospodăriei, prin natura legăturilor cu organismul social-economic de ansamblu. Orizontul său economic, natura obiectivelor sale ca producător, sînt determinate de aceste condiții. Producția țărănească nu unifică, ci izolează, nu creează interconexiuni funcționale, nu determină fluxuri ale organismului de ansamblu, ci imprimă economiei țărănești caracter atomar, dispersat, de sumă aritmetică a unor unități similare, aflate una lingă alta, dar nu structurate într-un ansamblu unitar.

Pe planul luptei de clasă acest fapt fundamental se traduce prin dificultatea de a imprima răscoalei caracter de totalitate organică, de șuvoi unic, reunind toate piraietele acțiunilor țărănești. Chiar cînd răscoalele ating nivelul războiului țărănesc și sînt dominate de un nucleu conducător și organizator, capabil să inițieze un plan de acțiune și să polarizeze mișcărilor, lupta țărănimii poartă în sine elementele potențiale ale fărâmițării și destrămării. În cuprinsul ei apar aproape inevitabil tendințe centrifuge, curente dispersatorii. Din altă

perspectivă, aceea a mentalității, a uniformității condițiilor de viață, a sufletului colectiv al satului, țărănimea e stăpinită de spirit gregar. Aceleași frământări, aceleași năzuințe, aceleași gânduri și elanuri, același mod de a înțelege lumea, de a-și defini nevoile, de a privi viața, făuresc aceleași reacții, același chip de a acționa. Felul țăranului de a se înscrie în realitate, de a reacționa ca individ social și sub aspectul trăirii personale, de a înțelege viața, e modelat de ritmurile uniforme ale unei existențe milenare, de mesajele transmise și perpetuate din generație în generație, împlintite într-o experiență care acționează asupra generațiilor aproape ca putere de ritual. „A fi în rindul lumii”, „a face ce face toată lumea” — vorbesc de satul pină mai aproape de zilele noastre — este pentru țăranul individ un fel de poruncă și de datorie. Din multiplicarea existențelor și din uniformitatea structurilor sufletești și spirituale rezultă atmosfera de comuniune unificatoare, liantul care coagulează colectivitatea, îi prescrie reacțiile, îi dă însușiri de corp indistinct, de totalitatea compactă. (Aceste trăsături sînt admirabil puse în valoare în celebrele romane *Țăranii* al scriitorului polonez Reymont și *Răscoala*, al lui Liviu Rebreanu, primul înfățișînd o secvență obișnuită din viața satului polonez, al doilea în vreme de răscoală). Trăsăturile menționate mai sus se traduc în timpul răscoalei prin tentativa ridicării compacte și explozive a întregii comunități prin tendința de generalizare a fenomenului. Același fior străbate sufletul țăranimii, același gînd o stăpînește. Din uniformitatea condițiilor ei față de stăpînii de moșii, de cei care o exploatează în genere, decurge nevoia resimțită pe plan subiectiv de a se include în iureșul pornit împotriva lor, de a participa la lupta comună. Faptele răscoalei din 1907 și documentele acesteia relevă pornirea țăranilor de a fi părtași la acțiune, de a se include în fluxul mișcării, parcă sub semnul unei porunci. La anchetele judiciare de după răscoală, la întrebarea: „Cine a participat la răscoală?” întîlnim răspunsul invariabil: „Tot satul”. E aci nu numai dorința de a se ascunde înapoia anonimatului, e însăși natura anonimă a evenimentului, cufundarea individului în mulțime, așa cum scrie David Prodan în *Răscoala lui Horea*, anume că Horea însuși e „eroul cufundat în mulțime”, simbol și prototip al acesteia, conducătorul devenit mit tocmai pentru că nu se afla deasupra masei, ci se pierduse în ea, se confundase cu masa. În participarea la răscoală se exprimă solidaritatea de corp, dobîndită și asumată nu pe cale reflexivă, ci realizată instinctiv, prin natura însăși a colectivității. Să mai adăugăm la aceasta sentimentul că numai astfel se justifică și participarea la foloasele care ar decurge de pe urma unei eventuale victorii a răscoalei. Participarea include, deci, și o justificare de ordin moral: nu se cuvine participarea la rezultate, evitînd să te implicii în acțiune. Sub raportul reacției participative desfășurarea oricărei răscoale învederează, așadar, o dublă tendință. Iată cum a formulat-o profesorul B. Porșnev: „Oricărei răscoale țărănești îi era proprie o adîncă contradicție internă. Pe de o parte, ea era prin natura ei o mișcare de masă. Mai mult decît atîta, logica internă cerea extinderea ei continuă, pe măsura succeselor pe care le înregistrează. Pe de altă parte, la baza ei se afla doar apărarea de către țăran a gospodăriei proprii. Această contradicție se exprima în nehotărîrea țăranului de a pleca departe de gospodăria sa, în năzuința spontană de a limita arena de luptă la un raion nu prea mare, de a o localiza. Frământarea locală, dispersarea reprezentată, de aceea, o trăsătură caracteristică a răscoalelor țărănești. Dar e caracteristică și o altă trăsătură: năzuința părții celei mai active, a căpeteniilor, de a depăși prin orice mijloace acest localism, de a atrage la răscoală noi participanți, de a extinde lupta în noi zone”¹. Pe cît de mult sînt comprimate nevoile și suferința, apăsarea și răbdarea, pe atît de năvalnic izbucnește flacăra miniei, odată pornită răscoala. Spontaneitatea este semnul distinctiv al răscoalei ca tip de luptă revoluționară.

În literatură s-au purtat discuții intense în legătură cu acest aspect. Într-un articol publicat în 1965, Robert Mandrou socotește, de pildă, că răscoalele țărănești nu se integrează strict în ceea ce am numi luptă de clasă, intrucît ultima presupune o conștiință de clasă adecvată, or mișcărilor țărănești le lipsește acest atribut².

Fată de asemenea înțelegerea a ideii luptei de clasă au fost aduse obiecții de mai mulți istorici polonezi, pe care le considerăm pertinente. Ar fi, în adevăr, pedant și în dezacord cu cerințele simțului istoric să se nege atributele luptei de clasă unor ample acțiuni țărănești cu caracter colectiv și solidar. Prin chiar dimensiunea fenomenului, prin caracterul colectiv și solidar al acțiunii „sîntem în drept să presupunem — scria Antoni Maczak într-un articol — că participanții pot să fie animați de o anumită conștiință a existenței unor interese opuse” (de clasă)³. Indiferent de maniera în care s-a privit, în cadrul răscoalelor țărănești, raportul spon-

¹ B. F. Porșnev, *Feodalizm i narodnie massi*, Edit. „Nauka”, Moscova, 1964, p. 289.

² R. Mandrou, *Classes et luttes de classes en France au début du XVIIe siècle*, Paris, 1965.

³ Antoni Maczak, *La paysannerie et les luttes de classes*, în „Acta Poloniae Historica”, 16, 1967, p. 146.

taneitate-conștiință de clasă, aproape toți autorii au fost înclinați să considere spontaneitatea în chip negativ, ca pe o limită obiectivă a luptei țărănimii. Spontaneitatea însemna pornire dezordonată, lipsă de coerență, predominarea stihiei asupra ordinii, a izbucnirilor pasionale asupra spiritului constructiv, rațional. În ultima vreme cercetătorii și-au pus întrebarea: e suficient să se analizeze și să se aprecieze acest aspect, intrinsec mișcărilor țărănești, numai în raport cu fenomenele luptei revoluționare ce apar la alt nivel al istoriei: conștiință de clasă matură și forme organizate de luptă, reflex al conștiinței materializate politic în partide burgheze sau muncitorești? Dincolo de acest raport, în ce termeni se află spontaneitatea cu dezvoltarea însăși a mișcării țărănești, cu fenomenul ca atare al luptei țărănimii? La această chestiune cercetătoarea Z.K. Ianel subliniază că spontaneitatea este forma de trecere a nemulțumirii sociale în acțiune socială⁴. Stihia este însoțitorul inevitabil al mișcărilor țărănești de masă pe toată întinderea și durata acestora. Rolul ei nu este însă identic în toate fazele mișcărilor. În perioada de ascensiune a valului revoluționar spontaneitatea joacă rol detonator și stimulator al răscoalelor. Ea aprinde și inflăcărează acțiunea, este însăși izvorul ei de creștere. Spontaneitatea este semnul pătrunderii în mase a mișcării, al împliniri rădăcinilor sale în adâncurile straturilor societății, a disponibilului de energie revoluționară a unei răscoale⁵. Pe valul acestei descărcări vijelioase de energie se nasc și se dezvoltă formele de organizare ale răscoalelor (atâtea cite se pot observa în fiecare caz în parte), așa cum sint constituirea de detașamente, fixarea obiectivelor de acțiune, desemnarea unor observatori pentru a furniza date despre adversar, trimiterea unor agități în zonele încă nerăsculate etc. Spontaneitatea, în cazul luptei țărănimii, implică de fapt raportul dintre violența acțiunii și conștientizarea telurilor acesteia. Capul de afiș al acuzațiilor exponenților claselor dominante la adresa răscoalelor, și nu odată reproșul venit din partea unor ideologi socialiști, a fost că tocmai tensiunea acțiunii țărănești ar fi indiciul lipsei ei de sens, de finalitate rațională. În felul acesta, erau investite cu raționalitate, moderația, înscrierea acțiunii în termenii unor raporturi „supportabile” pentru adversarii de clasă, în timp ce deslănțuirea năvalnică, tinzând să măture totul în calea sa, să distrugă din temelii stăvilele sociale care țineau țărănimea încătușată, era văzută ca o forță oarbă, distructivă. Fenomenul a apărut cu maximă evidență în timpul marii răscoale din 1907. Foarte adesea comentariile din presă pe marginea evenimentelor din Muntenia și Oltenia, atunci când acțiunea țărănimii a atins maximum de intensitate țineau să releve că aceasta nu mai era de fapt o luptă, ci o pornire distrugătoare, ajunsă la paroxism. Dacă răscoala în Moldova putea fi judecată în termenii unei lupte, cea din Muntenia și Oltenia era, după aceste comentarii, doar o dezlănțuire de furie și violență. Sub această formă se aduce de fapt un omagiu hotărârii și energiei revoluționare a țărănimii. Fiindcă problema nu consta în a introduce un factor de temperare a luptei, prin conștientizarea acesteia, ci de a păstra și amplifica mișcarea și eficiența ei. În acest spirit s-a pronunțat Lenin, atât în legătură cu mișcările țărănești din Rusia, în perioada 1905—1907, cit chiar și cu răscoala țărănilor români din 1907. Știm că la Congresul socialist internațional de la Stuttgart, din vara anului 1907, unde s-a adoptat o rezoluție specială asupra evenimentelor revoluționare din România, Lenin a căutat, printr-un amendament, să dea textului o redactare care să însemne aprobarea spiritului revoluționar al luptei țărănimii⁶. În datele spontane ale răscoalelor și în încălcătura tensională care le este caracteristică, se implică un fenomen de rezistență și de autoapărare. Oricât ar fi mișcarea de năvalnică și oricât de energetic și de hotărât ar fi momentul declanșator, acestea nu izvorăsc numai de dintr-un spirit ofensiv și din apetența pentru atac a adversarului. Este mai mult o descărcare de energie generată de povara unor greutăți și suferințe silnic zăgăzuite. Este punctul de fierbere al nevoilor, prea mult îndurate, și ținute prea mult sub presiune. Dar această stare de autoapărare, cu caracter colectiv, această reacție elementară a comunității sătești, continuu opresate, se convertește, prin dialectica raporturilor sociale, într-o forță de atac împotriva opresorilor, într-un teribil avertisment, pe care țărani îl dau acestora. Iar violența reacțiunii nobiliare și a forțelor statului ca purtător (sau girant) al structurilor date, arată că de exact înțeleg, cei amenințați, interesele lor de corp, după cum înțeleg și semnificația energiilor latente depozitate în adâncurile masei țărănești. Furia răzbunării împotriva țărănimii luptătoare atinge, în cele mai multe răscoale, cote paroxistice. Descifrăm aci și mindria contrariată a nobilului (sau moșierului) care pune între el și țăran o distanță enormă, și teama reală, viscerală uneori, de puterea răzbunării țărănești, și hotărârea de a recompra starea de

⁴ Z. K. Ianel, *Fenomen stihii nosi i povstaneskaia organizacija massovih dvijenii feodalno-krepostneskoj Rossii*, în „Istoria SSSR”, nr. 5, 1982, p. 89.

⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁶ Vezi V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 16, Edit. politică, București, 1963, p. 495.

nemulțumire a țărănimii, a restabili ordinea la nivelul anterior rășcoalei. Feudalului sau moșierului nu îi trebuie orice fel de țăran; ei vor ca acesta să fie „ca înainte”. Dar logica faptelor este ireversibilă; experiența unei mari mișcări sociale nu poate fi ștersă. Urmele ei se întipăresc pentru totdeauna pe fața istoriei. Spiritul nobiliar și rășcoalesc este însă prin excelență unul conservator. De aceea, de foarte multe ori măsurile luate după rășcoale sînt mai degrabă restrictive, de întărire a ordinii existente, și de accentuare a opresiunii țărănimii. O dată cu progresele spiritului liberal (și într-un anumit sens chiar absolutismul luminat este o formă de manifestare a acestuia), prevalează însă tendințe spre reforme — este drept într-un proces sinuos și contradictoriu — deși măsurile de reprimare violentă își păstrează virulența. În cazul rășcoalei din 1907 spiritul conservator se încarnează, de pildă, în cunoscuta formulă a lui Carp: „Întii represiune, apoi vom aviza”, pe cînd spiritul liberal cărește o mare diversitate de manifestări, de la măsurile de reforme preconizate de Partidul Național Liberal, la mișcarea de idei întreținute de intelectuali, de unele grupări democratice sau de curente ideologice și social-politice ca poporanismul. S-a discutat mult despre „monarhismul” rășcoalelor țărănești, despre credința țărănimii că purtătorii autorității supreme le încuvințază acțiunea, iar uneori că mișcarea e pornită chiar dintr-un „ordin” al „împăratului”, al „țarului”, al „regelui” etc. Căpeteniile rășcoalelor au folosit nu odată stratagema „ordinului” sau a „poruncii” monarhului în declanșarea sau dezvoltarea acțiunilor țărănimii.

Este aci o problemă de mentalitate socială despre care s-ar putea glosa îndelung. Țăranul timpurilor trecute nu-și putea închipui „nedrept” pe purtătorul autorității supreme; principiul ordinii lumești trebuia să fie similar celui cerești; o ordine lipsită de raționalitate, de logică și coerență e un non sens, „Logosul” presupune echilibru, armonie și frumusețe interioară. Dacă condiția țărănimii contrasta așa de izbitor cu ideea de „ordine”, aceasta se datora numai nobilimii sau moșierilor. Monarhul se afla deasupra conștientului care provocase starea dată a țăranilor. De aceea îl trebuia să contribuie la restabilirea „ordinii” prin ordiale, și deci să susțină țărănimea în lupta ei împotriva celor care deviaseră și denaturaseră adevăratul sens al lucrurilor. (Cit de mult puteau să coste uneori pe țărani izziile monarhice, o vădește clar maniera în care a fost înăbușită rășcoala condusă de Wat Tyler în Anglia). În conexiune cu cele amintite, dar ca moment distinct, este și faptul că „monarhismul” țărănimii a apărut și din nevoia de legitimare a luptei sale. Răscolindu-se, țărani se ridicau împotriva rînduiriilor existente; ei negau violent condiția lor de viață și raporturile în care se aflau. Or, cine altcineva decît monarhul, deținătorul puterii supreme, putea să sancționeze mișcarea, să-i dea un sens justificativ, să-i convertească valoarea din negativă (în raport cu condițiile statornicite) în pozitivă. Și dacă monarhul era prin definiție purtătorul unei ordini superioare, rășcoala tindea, după credința țăranilor, spre instituirea aceluiași obiectiv. Este, deci, o convergență între principiul monarhic și cel al rășcoalei. Evident, o convergență la nivelul mentalității țărănimii, una dintre iluzionările naive ale acesteia, dar care se convertește, prin chiar forma ei simplă și elementară, într-o sursă mobilizatoare, vie și puternică, în factor de coagulare a forțelor țărănimii. Și mai există încă un aspect, deloc negliabil: iluzia monarhică acționează ca moment compensatoriu pentru slăbiciunile rășcoalelor; ea elătură forței rășcoalelor cea mai însemnată forță pămînteană, aceea a monarhului, a omului cu puteri discreționare. Putea să existe un aliat mai prețios, în vremea de cumpănă a rășcoalelor, decît un asemenea om al cărui spirit planează îngăduitor asupra țăranilor, a supușilor săi credincioși? Dezbrăcate de iluzia monarhică, rășcoalele ar rămîne mai neputincioase în fața adversarilor, mai penetraibile la loviturile lor.

De regulă conducătorii rășcoalelor mențin și încurajează asemenea iluzii (așa cum a făcut Horea la 1784) sau chiar se aureolează ei cu atribute monarhice. Cît de departe pot merge asemenea atribuirii ne relevă evenimentele anului 1821, cînd Tudor Vladimirescu devine pe nesimțite, în ochii maselor, „Domnul Tudor”. Aci nu discutăm măsura în care Tudor Insuși se visa domn. Importantă este reacția mentală a celor de jos față de autoritatea lui Tudor, o reacție care invederează cu claritate puternicul filon țărănesc al revoluției condusă de Vladimirescu.

Și pe programele rășcoalelor iluziile își pun din plin pecetea. Vrem să spunem că ele nu reflectă în mod adecvat conținutul obiectiv al luptei și că nu pot fi luate drept criterii pentru definirea acesteia. Sînt fie prea generale, uneori orientate spre stările revoluate, altelei imprecizia cerințelor de ordin general alternează cu revendicări mărunt de ordin concret, specifice unei situații date. Relativ puține sînt cazurile, ca *programul* formulat la Hunedoara la 12 noiembrie 1784 în timpul rășcoalei conduse de Horea, program atît de precis conturat.

att de coerent, și bine articulat⁷. În genere cererile țăranilor sint mai mărunte, mai naive, mai lipsite de perspectivă istorică decit conținutul obiectiv al luptei lor. Țăranii își dădeau seama că sint exploatați și asupriți și se credeau îndreptățiți să lupte împotriva asupririi, dar nu desluseau condițiile economice și politice în care avea loc această exploatare și, mai ales, care ar fi evoluția ulterioară a relațiilor sociale, în evențialitatea victoriei. Forța răscoalei constă în ceea ce neagă, nu în ceea ce prospectează pentru viitor. Răscoalați sint preoupați în primul rind de înfăptuirea actului creator pe care-l presupune orice insurecție revoluționară, ca punct de pornire, anume doborirea și înlăturarea dușmanului, înfăptuite cu metodele ce decurg din ansamblul condițiilor materiale ale claselor în luptă. În mai toate răscoalele își fac apariția, într-un fel sau altul, ideile egalitariste. Egalitarismul este forma de negare cea mai categorică și mai radicală a inegalității și inechităților social-economice și politice care generează o răscoală sau alta. Este și modul ideal de așezare a raporturilor între oameni, după spiritul și aspirația micului producător. Subiectiv, țăranimea se lăsa prinsă în mrejele iluziei că lichidind proprietatea feudală, sau marea proprietate moșierească, ea va pune bazele unei mici gospodării în care unirea individuală a forței de muncă cu mijloacele de producție ar exclude posibilitatea nașterii și dezvoltării unor raporturi antagonice. S-ar instaura, astfel, o ordine conformă cu însăși natura umană, cu atribuțiile sale firești. Desigur, conținutul ideii egalitariste nu este același pe toate palierele dezvoltării istorice. Pentru răscoalele țăărănești dincolo de pragul feudalismului, acele răscoale care au loc în condițiile evoluției capitaliste a societăților, dar grevate de puternice infiltrații semif feudale, așa cum au fost răscoalele țăărănești din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, sau mișcările țăărănești din timpul revoluției din 1905—1907 în Rusia, conținutul economic al ideii egalității micilor producători este în fond burghez. Ideea egalității era văzută de Lenin ca expresia cea mai categorică și mai consecventă a sarcinilor burghezo-democratice. „Ideea egalității — continua Lenin — este expresia cea mai completă a luptei împotriva tuturor rămășițelor feudalismului, lupta pentru o dezvoltare cit mai largă și mai pură a producției de mărfuri”⁸. Prin însăși natura lor, răscoalele țăărănești sint fenomene cu durată nu prea întinsă. Faptul că au existat și mișcări de mare durată — favorite de circumstanțe istorice și geografice speciale — nu contrazice, credem, ideea pe care ținem s-o dezvoltăm; observăm în treacă că și aceste mișcări acuză evidente elemente de discontinuitate și intermitențe. Dar esențial este că descărcarea explozivă a energiilor revoluționare ale țăărănilor nu se află în raport proporțional cu durata. Trebuie să ținem seama, în această ordine de idei, că spontaneitatea îmbracă, în diferite faze ale mișcării, ipostaze diferite. Am menționat rolul detonator și stimulator al spontaneității în faza incipientă și ascensivă; o dată șocul primei lovituri consumat, și mai ales odată cu apariția semnelor depressive, spontaneitatea concură la dezagregarea răscoalelor, semănînd descurajare, retragere precipitată, fărâmițarea mișcării în mici pirae izolate ce se topesc cu vremea, și, pe ansamblu, slăbirea puterii de rezistență a insurgenților. Răscoalele nu se sting, însă, niciodată de la sine și nu-și datorează pieirea exclusiv propriilor slăbiciuni. Ele sint înăbușite în confruntări deseori aprige cu adversarii de clasă și cu mașina de stat opresoare. Și așa, răscoalele se inscriu ca fenomene remarcabile ale istoriei țăărănimii și ale tradițiilor revoluționare ale maselor, constituînd, peste vremuri, mărturii de neșters ale năzuințelor țăărănimii spre libertate, dreptate socială, spre alt orizont de viață.

Nicolae Stoilescu: Prima problemă de care mă voi ocupa este aceea a *terminologiei* utilizată de diverși autori, terminologie foarte diferită, care arată că noțiunile de mișcare, răzvrătire, răscoală, război țăărănesc și revoluție nu sint folosite cu același înțeles de toți cercetătorii care se ocupă de această problemă. Voi începe cu mișcările locale, denumite în chip diferit: Răzvrătirea țăranilor din Dobra („Sargetia”, 1972); Mișcări țăărănești pe domeniile Beiuș, Vașcău („Crisia”, 1979); Răscoala țăranilor din Saschiz („Acta Musei Napocensis”, 1974); Răscoala țăranilor români din Avrig („Transilvania”, 1973, nr. 9) etc. Se înțelege că termenii corect utilizați în aceste titluri sint răzvrătire și mișcare, deoarece răscoala are un caracter mai larg, nu local. Răscoala este un protest violent, o luptă colectivă și fățișă a celor asupriți împotriva exploataților, o ridicare a arme a clasei sau claselor exploatare împotriva clasei dominante; ea presupune o arie geografică largă și participarea masivă la luptă a clasei exploatare. De aceea mi se pare că nu este bine să se spună răscoala populară a lui Doja sau a lui Horea, populară fiind aici în plus și inutil, deoarece răscoala implică participare largă,

⁷ Vezi D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 422—427.

⁸ V. I. Lenin, *Forța și slăbiciunea revoluției ruse* în *Opere complete*, vol. 15, Edit. politică, București, 1963, p. 231.

populară. Cind lupta țăranilor este armată și organizată, se ajunge la confruntări cu oastea clasei dominante, a statului, răscoala se transformă în război țăranesc (*bellum rusticorum*), cum a fost cel din 1514, condus de G. Doja sau răscoala din 1437—1438 în ultima sa parte. *În evul mediu nu se poate vorbi decît despre răscoale ca forma cea mai înaltă a luptei de clasă.* Se cunosc discuțiile destul de aprinse privind caracterul și denumirea răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu, pe care unii istorici au numit-o răscoală, alții mișcare revoluționară, revoluție sau chiar revoluție națională și socială (Vezi Dan Berindei, *Cu privire la caracterul mișcării revoluționare din 1821*, în „Studii și articole de istorie”, 1972; idem, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Revista de istorie”, 1980 sau A. Deac, *Revoluția națională și socială de la 1821 — începutul epocii moderne în istoria României*, în „Anale de istorie”, 1976, nr. 5—6). Se știe că, după K. Marx, revoluția duce la înlocuirea orînduirii existente cu o alta nouă și izbucnește cînd forțele de producție intră în contradicție cu relațiile de producție. Putem deci vorbi de revoluție la 1848. O altă problemă este aceea a *cauzelor răscoalelor*. Cauza generală este exploatarea la care este supusă o clasă din partea alteia. Întrucît exploatarea este continuă, ca și starea de nemulțumire a celor exploatați, trebuie să intervină un element nou, o sarcină suplimentară care să ducă la agravarea stării existente și să constituie picătura care umple paharul sau „incidentul declanșator” (cum l-a numit Florin Constantiniu), care face ca starea de nemulțumire să izbucnească cu violență. De pildă, răscoala țăranilor englezi din 1381, condusă de Wat Tyler, a izbucnit în urma unei noi cîmpații, necesară pentru continuarea războiului cu Franța. așa cum răscoala din 1437—1438 s-a declanșat după ce episcopul Gheorghe Lepeș a cerut plata dărilor față de biserica catolică într-o monedă nouă, mai puternică. Izbucnirea răscoalei este ușurată de criza politică a clasei conducătoare. Jaqueria a izbucnit după infringerile suferite la Crecy și Poitiers de nobilimea franceză, așa cum, după căderea Bastiliei, mișcarea s-a convins că autoritatea supremă e slabă iar mitul puterii ei s-a destrămat. Pentru istoria poporului nostru așa cita cazul răscoalei din Țara Românească din 1655, cînd — după izbucnirea răscoalei slujitorilor — țăranimea s-a răscolit și ea. Știind că domnia nu mai dispunea de forța necesară pentru reprimarea ei. Tot astfel, la 1765, cînd a izbucnit așa numita răscoală a rufeturilor (breștelor) din București, cînd tot norodul blestema pe Ștefan Racoviță, domnul mazilit, îl înjura și dădea în careta lui cu tină și cu baleagă; dacă domnul ar fi venit atunci de la Poartă, aceștia mulțime l-ar fi aclamat cu speranța că va fi un domn bun. Problema următoare este aceea privind *organizarea și desfășurarea răscoalelor*. Principala slăbiciune a răscoalelor a fost imposibilitatea sau greutatea organizării; întrucît țăranimea trăia izolat, în condițiile economiei naturale, lupta ei era fărîmițată în acțiuni locale care urmăreau distrugerea dușmanului imediat (vezi cazul răscoalei din 1907). Uneori se ajunge la organizare cu conducători aleși (ca la Bobilna); rareori răscoala este organizată de la început ca în cazul celei din 1514, condusă de G. Doja. Oștea de profesie. O altă cauză de slăbiciune este inferioritatea de dotare; oastea clasei dominante, bine înzestrată cu arme și tehnică de luptă, iese biruitoare în luptele finale pentru că avea mai multă experiență în purtarea războaielor. Diferențierile sociale existente între participanții la răscoală făceau ca răscolaii să nu poată realiza un program comun de revendicări; structurile puternic diferențiate a societății feudale li corespundea o varietate de țeluri pe care și le propun răscolaii, care nu pot realiza un program unitar. Un rol important revenea conducătorilor, pe care poporul li investea uneori cu puteri supranaturale. Se știe, de pildă, că Ivan Nenada (Țarul Negru), conducătorul răscoalei din 1562, se considera trimisul lui Dumnezeu, avînd o pată neagră pe trup. Conducătorii aveau un rol hotărîtor în biruința sau eșecul răscoalelor. De pildă, în Moldova nu a izbucnit o răscoală a slujitorilor similară cu cea din Țara Românească deoarece au fost uciși conducătorii: „Și aceea au fost potolitul aceli zarve a săimenilor că, cum au înțeles că le-au pierit capetele, în loc au purces spre fugă”, spune Miron Costin. Legată de precedenta este *problema programelor, a ideologiei răscoalelor*, problemă foarte importantă. Fiind spontane, răscoalele nu pot avea un program dinainte stabilit. Răscoalele medievale în general nu-și pun în program înlocuirea orînduirii existente cu alta nouă, pentru că răscolaii nu cunosc alta mai bună (de aici și întarcerea lor spre trecut). Ei cer în cel mai bun caz: limitarea exploatării, suprimarea relațiilor feudale și, în cele mai radicale programe, desființarea nobilimii. Programele diferă de la epocă la epocă, de la țară la țară, nu există un singur program; uneori chiar în cursul aceleiași răscoale sau aceleiași război țăranesc sînt mai multe programe. Cele 12 articole formulate de aripa moderată la începutul războiului țăranesc german diferă de „scrisoarea program”, formulată sub inspirația lui Thomas Münzer, care cere reforme radicale. Față de asemenea programe radicale, care urmăreau desființarea șerbiei, programele răscoalelor țăranimii române și maghiare din Transilvania sînt mai moderate. La Bobilna se invocă vremea „vechilor libertăți, date și dăruite de primii regi ai Ungariei”. Programele devin mai radicale spre sfîrșitul epocii feudale. De pildă, prin ultimatumul adresat nobilimii la 11 nov. 1784, răscolaii din Transil-

vania au cerut desființarea nobilimii ca clasă și împărțirea pământurilor la poporul de rând. În ideologia răscoalelor țărănești sînt și unele puncte comune. De pildă, răsculații cred că domnul sau împăratul este bun dar nobilii sau boierii din anturajul său îl opresc să facă bine. Această concepție are la bază ideea monarhiei de drept divin. După cum spunea Grigore Ureche, „pre cel mare Dumnezeu l-au lăsat, și giudețul lui cel ceresc lui pre pămînt l-au dat”, iar Miron Costin: „domnul, ori bun, ori rău, de la Dumnezeu este”, pentru că „nu-i nici o putere fără de la Dumnezeu dată”. Domnul fiind reprezentantul divinității, trebuia să fie în chip firesc bun. De aceea înțelegerile dintre nobili și răsculați la 1437 se încheie sub rezerva ratificării lor de către rege, de aceea Horea vine în numele împăratului și cu aprobarea împăratului să răscole pe țărani, iar aceștia ard casele nobililor strigînd „Vivat Maria Tereza” Legată de prima, este o anumită înclinare spre întoarcerea în trecut, cînd situația țărănimii era mai bună. În timpul Jacqueriei țărani francezi doreau reinvierea vremurilor „bunului rege sfîntul Ludovic”, așa cum la Bobilna răsculații invocau vechile libertăți date de regeii Ungariei în „cartea sfîntului rege Ștefan și a urmașilor săi, în care se cuprind libertățile și legile”. O altă trăsătură comună a răscoalelor țărănești este arderea actelor de proprietate, răsculații crezînd că în acest fel se desființează „dreptul” proprietarilor de a-i exploata; așa au făcut țărani francezi la 1358, cei englezi la 1381, țărani germani la 1524—1525, răsculații din Rusia la 1606, precum la fel au procedat răsculații din Transilvania la 1437 și 1514 sau țărani din Țara Românească la 1655. De pildă, se spune într-un document muntean că „pre vremea cînd s-au fost rădicatu slujitorii asupra domniei și boiarilor țării” (la 1655), rumânii mănăstirii Arnota din Dobriceni și Bărbățești-Vilcea „au luat toate cărțile (=hrisoavele) mănăstirii de toate moșiele, și de rumâni și de țigani” (Arh. St. Buc., m-rea Arnota, I/10). Legată atît de program, cit și de desfășurarea răscoalelor, este *problema alianței țărănimii cu alte clase și categorii sociale*. Într-un trecut nu prea îndepărtat se susținea că răscoalele eșuau intrucît nu exista încă clasa muncitoare, singura în stare să organizeze și să conducă lupta țărănimii. O altă cauză invocată era „trădarea” răscoalei de către alte categorii sociale, în deosebi mica nobilime, aliată temporar cu țărănimia. Adevărul e că țărănimia nu putea conduce singură lupta tuturor păturilor asupra împotriva dominației nobilimii, astfel încît avea nevoie uneori de aliați și de conducători din alte categorii sociale. Alianța cea mai firească era aceea dintre țărănime și orașenimea săracă. Dar cum la noi nu exista o orașenime prea puternică, cu excepția Transilvaniei, orașenimea nu a jucat un rol prea important. Întrucît orașenimea avea alte revendicări, reușea cu greu să se înțeleagă cu țărănimia pentru un program de luptă comun. De altfel, în Apusul Europei, ca și în Transilvania (mai tirziu și în Țara Românească și Moldova) se produc și mișcări orașenești separate (răzvrătirea plebei din Sibiu la 1556). În evul mediu românesc țărănimia a fost utilizată uneori în interesul clasei boierești, care știa să profite de starea de nemulțumire a acesteia. De pildă, în timpul mișcării din Moldova din 1633 „era cap tuturor lucrurilor” Lupu vornicul (viitorul domn Vasile Lupu); după ce l-au izgonit pe Alexandru Vodă Iliș, boierii cu greu au putut opri „desfrînată prostimea”, cum spune Miron Costin. O problemă care merită atenția noastră este aceea a *deosebirilor dintre Transilvania și țările române extracarpătice, unde nu se produc răscoale de mare amploare ca în Transilvania*. Prima cauză este aceea că țărănimia română din Transilvania trăia în condiții mult mai grele decît aceea din Țara Românească și Moldova. De aceea — după cum arăta David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944 — imigrația avea o singură direcție. Țărănimia iobagă din Transilvania era obligată după 1514 la o zi de robotă pe săptămînă: dieta din 1714 a hotărît patru zile pe săptămînă pentru iobag și trei zile pentru jeler, deci 208 zile pe an pentru iobag. *Certa puncta* din 1769 menține patru zile pe săptămînă pentru iobagul cu brațele și trei zile pentru cel cu vitele. Prin abuz, iobagii erau obligați să muncească toată săptămîna, uneori și sărbătorile, după cum se plîng țărani de pe domeniile Teleki din Făgăraș la 1726 (vezi pe larg N. Stoicescu, *Unitatea românilor în eoul mediu*, București, 1983, p. 52—56). Pe lingă robota mult mai grea, pămîntul era mai puțin și de calitate mai proastă pentru iobagi, stăpînii aveau mai multe drepturi asupra iobagilor (inclusiv pe acela de a-i ucide), iar la obligațiile față de stăpînii feudali se adăugau cele față de stat și față de armata austriacă (în secolul al XVIII-lea). La exploatarea socială se adaugă apoi persecuția confesională, îndreptată împotriva celor care refuzau să treacă la unire. De aceea, în cererea adresată împărătesei Maria Tereza la 1759, românii arătau că, dacă nu încetează persecuțiile la care erau supuși, se vor refugia peste munți „unde vom putea să ne ținem legea (=credința) și să avem pămînt ca să trăim”. Țărănimia avea o situație mai ușoară în Țara Românească și Moldova, unde exista și o numeroasă țărănime liberă și unde vecinia sau rumânia a fost desființată în 1746 și 1749. Aici țăranul nu putea fi ucis de stăpînul feudal, iar obligațiile față de acesta erau mult mai mici: dijma din produse și 12 zile

de clacă pe an în secolul al XVIII-lea (și acestea adesea neexecutate). Țăranii aveau apoi posibilitatea de a se muta pe alte moșii, unde găseau condiții de viață mai bune. În Țara Românească și Moldova — în deosebi în secolul al XVIII-lea — mai gravă a fost exploatarea fiscală. Dar, așa cum spunea David Prodan, „fiscalitatea, dacă e mai grea în Țările Române, e compensată pe deplin prin lipsa altor sarcini”. Aș mai semnala apoi starea de resemnare, de supunere la poruncile celor puternici, caracteristică poporului român în trecut. O ultimă problemă este aceea a *importanței și urmărilor răscoalelor*. În trecut se afirma că ele au zguduit orînduirea feudală, deși aceasta continua să existe, mai puternică încă. Este meritul lui Mihai Berza de a fi arătat că răscoalele au avut un efect negativ asupra țărănimii, că urrările lor s-au răsfrint împotriva clasei care le-a întreprins, prin înăsprirea exploatarei feudale (să amintim de „iobăgia veșnică” de după 1514) (M. Berza, *Răscoalele în evul mediu. Considerații generale în lumina tezelor marxism-leninismului*, în „Studii”, 1958, nr. 4, p. 79—93. Vezi și Ștefan Ștefănescu, *Formele, evoluția și ideologia mișcărilor țărănești pe teritoriul României*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*, II, 1969, p. 31—40). Poate din această pricină țăranii români preferau alte forme ale luptei de clasă, mai puțin violente, care duceau la îngrădirea exploatarei, de pildă, fuga de pe moșie, care determina pe proprietari să respecte „obiceul” și să nu ceară mai mult de la țăranii aserviți decît prevedea acesta. În concluzie, consider că problema răscoalelor țărănești în evul mediu este o problemă deosebit de complexă, care prezintă unele trăsături generale de tipologie, ideologie, programe etc., dar și unele trăsături particulare, unele pentru Transilvania și în parte altele pentru Țara Românească și Moldova. De aceea, cred că — păstrînd măsura și evitînd cu grijă exagerările din anii 50 — cercetarea problemei merită a fi reluată.

Constantin Rezaचेvici: În legătură cu mișcările și răscoalele din țările române în evul mediu aș sublinia mai întîi faptul că ele nu trebuie încadrate în scheme șablon, create mai cu seamă după modele occidentale. Realitățile românești, îndeosebi la sud și est de Carpați, nu îngăduie judecarea acestora în lumina schemelor teoretice amintite. În Țara Românească și Moldova nu putem vorbi nici măcar de răscoale preponderent țărănești. Răscoalele și mișcările de tot felul au aici trăsături politico-sociale, și multe din ele fiind îndreptate împotriva unui domn sau altul, coalescează la un moment dat și pentru o anumită perioadă clase și categorii sociale diferite: boieri, slujitori, țărani, țirgoveți etc. Anumit trebuie să fi fost în Moldova acea răscoală din 1606 împotriva lui Ieremia Movilă („*tumultus contra Jeremiam vaivodam*”) înăbușită cu ajutorul trupelor transilvane conduse de Gabriel Bethlen, trimise de Ștefan Bocskay¹, cea din 1615 îndreptată împotriva lui Ștefan Tomșa II, sau cea din 1633 care a dus la alungarea lui Alexandru Iliăș. În toate acțiunile de acest fel, cu însemnate urmări, ducînd uneori chiar la înlăturarea domnitorului, boierimea răsculată căuta să-și atragă sprijinul „slujitorilor” (oșteni recrutați dintre țărani și țirgoveți) și chiar al țărănilor, și nu izbutea decît atunci cînd obținea ajutorul acestora. Într-o etapă următoare însă, participarea masivă a elementelor rurale și urbane, schimba caracterul mișcării, depășînd obiectivele propuse de boierii conducători, și înpunînd pe prim plan revendicări sociale. Erau atacate atunci casele și averile boierilor, mai întîi ale celor din tabăra adversă, apoi fără deosebire ale stăpînilor feudali, mișcarea căpătînd un pronunțat caracter popular. Menționăm însă, cu această ocazie, că nu toate acțiunile de acest fel, consemnate de documente, aveau fără deosebire, un caracter social, antifeudal, cum s-a crezut multă vreme, referitor la prădarea averilor unor boieri de către haiduci și panduri, la începutul secolului al XVII-lea². În aceste ultime cazuri avem de-a face cu obișnuitele jafuri al unor categorii militare străine.

Referindu-ne la veacul al XVII-lea, ilustrativ în această privință, putem vorbi de o dinamică a mișcărilor sociale, imbinînd forme care judecate separat par incompatibile: de la complotul boieresc la răscoala populară cu caracter antifeudal. Spre exemplu, în Țara Românească, în prima jumătate a secolului amintit, în măsura în care nu erau înăbușite într-o anume etapă, mișcările politico-sociale treceau prin faza de complot boieresc împotriva domnului respectiv (complotul așa zis „al lui Bărcan stolnicu” pentru readucerea în scaun al lui Radu Șerban, înăbușit în decembrie 1611 de Radu Mihnea), de complot boieresc urmat de atragerea categoriilor militare: roșii și slujitorii (cel din 1617, reprimat de Alexandru Iliăș, după trădarea lui de către lefeții sud-dunăreni din garda domnească) și al altor părți ale populației (acțiunea boierilor munteni din octombrie 1630), de răscoală a boierimii cu ajutor din afară

¹ W. Bethlen, *Historia de rebus Transsilvanicis*, VI, Sibiu, 1793, p. 396—397.

² D.I.R., B, XVII—1, București, 1951, p. III.

și atragerea categoriilor militare din țară (cea condusă de Lupu Mehedințeanu în 1618, care a dus la alungarea lui Alexandru Iliăș). Ne mai fiind înăbușită, această din urmă acțiune s-a transformat prin atragerea maselor la luptă împotriva domnului alungat și a boierilor săi, într-o răscoală populară cu caracter antifeudal, astfel încât chiar ambasadorul francez la Constantinopol constata la 6 iulie 1618 că: „*Ridicarea Țării Românești nu este decât ridicarea poporului oprimat*”³.

Cu tot caracterul antifeudal imprimat de componenta populară a răscoalei, ca expresie a unor revendicări imediate, răscoalați din orice clasă sau categorie socială ar fi făcut parte, nu-și propuneau înlăturarea domniei, ci înlocuirea unui anume domnitor cu altul (între 1611—1618 cea a lui Radu Mihnea și Alexandru Iliăș cu Radu Șerban; la 1655 cea a lui Constantin Șerban cu Hrizea din Bogdănei etc.).

În legătură cu veacul al XVII-lea este demn de amintit că acum, mai precis *între 1653—1655, au loc cele mai puternice răscoale din Țara Românească și Moldova, din întreaga orînduire feudală*. Este vorba de răscoala „slujitorilor” (oștenilor) de tot felul, cu bună pregătire militară, de unde și caracterul dur al confruntărilor, slujitorii recrutați din rîndul țărănilor și orășenilor, avînd revendicări specifice (legate de plata lefilor, de desființarea unor corpuri etc.), dar și generale, ale clasei și păturilor sociale din care continuau să facă parte, ceea ce de altfel explică adeviziunea la răscoalele lor a unei bune părți a populației. Și în cadrul acestor răscoale „militare” întîlnim o structurare a obiectivelor, uneori slujitorii ridicîndu-se doar împotriva unor înalți dregători de la curte, singuri sau împreună cu alte categorii populare (la 1616 și 1653 în Țara Românească), împotriva unor comandanți ai lor (dorobanții din Țara Românească la 1637), a unor categorii de mercenari străini (la 1654 în Moldova), sau a domnului și a boierilor din conducerea țării (la 1623, 1653, 1655 în Țara Românească).

În sfîrșit, aș vrea să mai ridic o problemă de ordin metodologic: cea a tratării răscoalelor țărănești din evul mediu în cadrul istoriografiei militare românești, tendință actuală. Nu este vorba de studierea unor aspecte militare ale răscoalelor, ci de încadrarea acestora ca atare în istoria militară a vremii. În realitate, răscoalele aparțin istoriei sociale și nu celei militare, care se referă la oaste ca instituție statală și unde pot fi plasate, datorită specificului lor, doar răscoalele categoriilor militare, și apoi nu e limpede de ce această încadrare a răscoalelor țărănești în istoria militară românească se referă doar la epoca medievală, și în nici un caz la cea modernă! Căci pînă acum deși din punct de vedere metodologic nu trebuie făcută nici o deosebire între cele două epoci, nu am auzit ca răscoalele țărănești din 1888 și 1907 să fi fost tratate în cadrul istoriei militare moderne a României.

Radu Lungu: Izbucnită la cumpăna dintre două epoci, Marea răscoală din Transilvania condusă de Horea se revendică drept cea mai amplă ridicare țărănească din Europa de est și sud-est de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Studierea fiecărui detaliu privind desfășurarea evenimentelor de la sfîrșitul anului 1784 din Munții Apuseni, întreprindere științifică a cărei răspundere și-a asumat-o cu atîta pertiniență acad. David Prodan, a pus în lumină totalitatea aspectelor legate de o insurecție populară de asemenea amploare și cu profunde semnificații, a evidențiat trăsăturile unei răscoale țărănești care o circumscriu arhetipului, dar o diferențiază în același timp.

Credem că și sub aspect militar Răscoala lui Horea oferă suficiente motive pentru o tratare nuanțată, care să evalueze ceea ce o apropie și o diferențiază de alte mișcări țărănești.

S-a relevat, în cursul discuțiilor caracterul de discontinuitate și de spontaneitate al mișcărilor țărănești, trăsătură pe care o regăsim și la Răscoala lui Horea. Într-adevăr, acțiunile militare purtate atunci nu s-au desfășurat în sensul unui front constituit, ci au purtat amprenta unor atacuri fulger în focalizare de centre, declanșate pe fondul unei anumite acalmii punctate de rupeți de ritm, de reunirea și dispersarea rapidă a trupelor de răscoalați în funcție de necesitățile momentului. Spontaneitatea, care implică imprevizibilul dar și promptitudinea, este reliefată prin propagarea rapidă a răscoalei într-o zonă, Munții Apuseni, unde interesele reclamau solidaritate, însă a impus o mare autonomie și inițiativă în acțiunile comandanților locali.

În vederea realizării strategiei politico-militare, controlul Munților Apuseni vizînd înfrîngerea rezistenței nobiliare cu scopul desființării iobăgiei, Horea a reușit să mobilizeze importante contingente țărănești, caracterizate printr-o mare omogenitate socială (aproape exclusiv iobagi români). Întreg teritoriul insurecțional a fost împărțit în circumscripții administrativ-militare. Peste cete și în satele răscolite Horea și „locotenenții” săi, Crișan și Cloșca, au numit căpitanii și căprari fideli, în vederea comandării și coordonării în operații. Majoritățile

³ Hurmuzaki, Supl. I, p. 180, nr. CCLXXIV.

mul, trăsătură specifică majorității răscoalelor țărănești, a îmbrăcat forma unei leialități manifeste față de Habsburgi, urmărindu-se, de fapt, înlăturarea posibilității dispersării forțelor pe mai multe fronturi.

În prima parte a răscoalei (nov. 1784) acțiunile militare au avut un caracter ofensiv, purtând amprenta operațiilor desfășurate în zonă de munte: ocuparea înălțimilor și văilor (Arieș, Ampoi, Mureș), luarea cu asalt a castelelor, târgurilor și orașelor (Deva, Abrud, Cîmpeni ș.a.). S-a mizat pe surprinderea în permanență a inamicului, pe deplasarea rapidă în vederea asigurării superiorității numerice în ciocnirile cu cetele nobiliare. Se poate spune că fără intervenția trupelor imperiale răsculații nu ar fi avut adversari locali.

În cea de a doua parte a răscoalei (dec. 1784) s-a avut în vedere organizarea unei apărări în cerc în Munții Abrudului și în Zarand, în condițiile superiorității armatei regulate imperiale. Horea și-a concentrat forțele în 4 mari tabere (Albac și Lupșa pe Arieș, Mogoș pe Stremț, Brad în Zarand). Zona controlată de răsculați a fost întărită prin fortificarea accesului la principalele căi de acces cu baraje de pietre și lemne și cu șanțuri de apărare. Un ingenios sistem de informare-alarmare folosea mesageri orali, focuri aprinse noaptea pe înălțimi, tulinice. S-a urmărit evitarea confruntării decisive cu inamicul, uzarea lui printr-un îndelungat război de partizanat rural. În acest scop au fost utilizate manevrele scurte și rapide, ambuscadele, luptele de hărțuire.

Dintre personalitățile mișcării, marcantă rămîne cea eponimă. Horea este purtătorul mesajului teoretic, charismatic al răscoalei. Deși nu a acționat decît în munți, pe care nu-î părăsește nici un moment, raza sa de acțiune a cuprins toată aria răscoalei: direct prin legăturile cu celelalte centre ale răscoalei, indirect prin prestigiul de care se bucura. „Arta conducerii Horea o suplinește cu instinctul conducerii” (D. Prodan).

Crișan este intruchiparea personajului de acțiune. Este cea mai energică prezență militară a răscoalei.

Cloșca a fost mina dreaptă a lui Horea, cel mai fidel executant al programului politico-militar conceput de Horea.

În concluzie, din punct de vedere militar Răscoala lui Horea se individualizează printr-o pregătire prealabilă, prin formularea unui program de acțiune, prin existența unui nucleu de forțe militare și a unei structuri de conducere constituite, prin păstrarea unei baze de operații stabile, prin organizarea unei administrații proprii.

Emil Lazea: Răscoalele populare, precum și toate celelalte forme de luptă și de rezistență antifeudală a țărănimii constituie un capitol luminos și totodată o parte integrantă și inseparabilă din istoria poporului român. Rolul hotărîtor al maselor populare în istorie se relevă cu aceeași pregnanță și pe tărîmul luptelor sociale, ca și pe tărîmul producției de bunuri materiale sau pe cel al apărării țării etc. Fără cunoașterea temeinică a specificului și a multitudinii formelor de rezistență și de luptă împotriva exploatații feudale nu se poate desluși climatul real în care s-au desfășurat relațiile sociale în cadrul formațiilor feudale, și tot astfel, fără cunoașterea raportului real de forțe dintre exploați și exploatați, precum și a condițiilor concrete în care au avut loc acțiunile antif feudale dintr-o etapă istorică sau alta nu pot fi definite nici obiectivele spre care tindea și pe care le putea obține țărănimea într-un moment sau altul, după cum nu pot fi înțelese nici cauzele pentru care țărănimea aservită nu s-a putut izbăvi, timp de veacuri, numai cu forțele sale proprii, de exploatarea feudală.

Istoriografia mai veche și-a oprit atenția, în cel mai bun caz, numai asupra marilor răscoale țărănești din evul mediu, dar chiar și cu privire la acestea, întrucît era vorba de fenomene istorice mai rare, s-a considerat greșit că izbucnirea lor ar fi fost doar accidentală și deci evitabilă. Este însă suficient să urmărim, de exemplu, istoria Transilvaniei pentru a vedea că rezistența și acțiunile cu caracter antif feudal ale țărănimii locale nu s-au redus cîtuși de puțin numai la cele citeva mari răscoale populare (din 1437, 1514, 1784 etc.), ci au fost mult mai numeroase și mai diversificate. În același timp, se poate constata că rezistența și luptele antif feudale n-au fost doar niște acțiuni sporadice și intimplătoare, ci au făcut parte dintre fenomenele istorice legitime și cu caracter permanent, așa cum a fost și exploatarea feudală care le-a provocat.

Încă de la începuturile sale, procesul de extindere și de consolidare a raporturilor feudale a fost departe de a se desfășura într-un climat idilic și de armonie socială. Întrucît geneza feudalismului a fost invariabil însoțită de transformări social-economice profunde și încărcate de grele consecințe pentru viața obștiilor de țărani liberi, pentru că ele s-au soldat cu deposedarea acestora de pămînt, adică de principalul mijloc de producție din acel timp, precum și cu aservirea lor personală față de stăpînii feudali de pămînt, cu exploatarea lor mereu crescîndă, iar mai tirziu chiar și cu legarea lor de glie, era pe deplin firesc și inevitabil ca și ță-

rănimia aservită să riposteze printr-o rezistență neincetată și printr-o luptă dusă cu toate mijloacele individuale și colective de care putea dispune la un moment dat sau altul.

Datorită caracterului profund antagonic al raporturilor dintre țărânimia aservită și stăpînii feudali de pămînt era cu totul exclusă orice altă posibilitate de schimbare a esenței acestor raporturi pe alte căi decît prin luptă și prin transformări radicale în baza și în suprastructura societății, care trebuiau să ducă la schimbarea formațiunii social-economice perimate cu alta superioară. Dar rezultatul, atît vremelnice, cit și final al oricărei lupte este întotdeauna condiționat de raportul real de forțe dintre taberele care se confruntă. Tocmai pe acest tărîm s-au făcut însă puternice resimțite o seamă de particularități care și-au lăsat amprenta și care au influențat pentru mult timp raporturile dintre stăpînii feudali de pămînt și țărânimia aservită și au condiționat atît modalitățile de împotrăvire, cit și rezultatele vremelnice ale luptelor antif feudale țărănești.

Nu există nici un dubiu că atît prin numărul său covârșitor (peste 90% din totalul populației), cit și prin rolul său hotărîtor în procesul de producție a bunurilor materiale, țărânimia constituie în evul mediu clasa de bază a societății. Dar în pofida acestui lucru, țărânimia se afla pe ultima treaptă în ierarhia societății feudale atît în privința situației social-juridice a masei membrilor săi, cit și în privința stării lor materiale.

Este de prisos să mai intrăm în detalii pentru a demonstra că puterea economică — unul din factorii hotărîtori pentru deznodămîntul oricărei confruntări — nu se afla în minile țărânimii aservite, ci în minile nobililor, a bisericii și a statului feudal. Tot astfel se afla în minile clasci feudale atît puterea militară, cit și întreaga forță de constrîngere și repre-siune.

În timp ce baza și suprastructura formației feudale li ofereau clasei stăpînitoare puternice mijloace de dominare și instrumente eficace de constrîngere economică și extraeconomică a țărânimii aservite, aceasta din urmă mai era net dezavantajată și de condițiile sale specifice de muncă și de trai. Locuind în sate relativ mărunte și izolate unele de altele și îndelungându-se cu ocupații agricole a căror practicare nu era condiționată de o cooperare largă și susținută nici măcar între satele aceluiași domeniu feudal, țărânii nu puteau constitui în condițiile respective o forță socială strîns unită în orice împrejurări și puternică pe măsura numărului lor. În condițiile istorice de atunci, țărânimia nu putea fi, în pofida numărului său, decît cel mult o clasă în sine, iar nu o clasă pentru sine.

Printre factorii care au influențat și au diminuat puterea de rezistență și de luptă a țărânimii a fost și faptul că, deși numeroasă, țărânimia era departe de a constitui o clasă socială omogenă și unitară. Între păturile sale cele mai de jos, compuse din robi, slugi, jeleri etc. și păturile sale cele mai de sus, reprezentate îndeosebi de țărânimia liberă, existau deosebiri esențiale nu numai de statut social-juridic și de stare materială, ci și în privința gradului de exploatare a lor de către feudalitate. De aici a decurs în mod inevitabil și lipsa unei perfecte identități în privința intereselor de apărut sau de revendicat de la clasa dominantă. Cu forțele sale potențiale dispersate într-un noian de sate, dar mai ales divizate și în interior într-o serie intrucă de pături și de categorii care aveau situații și obligații diferite, țărânimia n-a putut lua practic inițiativa unei contraofensive generale împotriva forțelor feudale, ci s-a aflat mai mult în defensivă, ripostînd cel mai adesea prin acțiuni individuale de sustragere la unele dări sau obligații, prin fuga de pe o moșie pe alta, prin pustiirea unor sate sau prin împotrăvirea unor colectivități mai restrinse și numai în cazuri excepționale prin ample și viguroase ridicări de masă.

În confruntarea sa cu forțele feudale, țărânimia aservită n-a putut beneficia, îndeosebi în perioadele cristalizării și consolidării raporturilor feudale, de un sprijin substanțial și decisiv nici din partea altor categorii sociale de producători de bunuri materiale, pentru că atît numărul meșteșugarilor de la orașe, cit și cel al lucrătorilor mineri era relativ redus, iar starea lor social-juridică și materială era ceva mai bună decît a masei țărănilor dependenți.

Deoarece luptele sociale nu se desfășoară niciodată pe un teren abstract, în afara unor realități istorice concrete și nici după stări subiective, țelurile sau obiectivele realiste ale acestora nu pot fi decît în concordanță cu întregul proces de dezvoltare a societății și a forțelor sale de producție. De aceea, oricît de acut și de neîmpăcat ar fi fost antagonismul dintre feudalitate și țărânimia aservită, aceasta din urmă nu și putea fixa alte obiective în desfășurarea luptei sale antif feudale decît acelea pe care le putea rezolva în etapa istorică dată. Altfel spus, în perioadele geneze și consolidării feudalismului, țărânimia nu și-a putut propune decît limitarea exploatării feudale și abia în perioada destrămării feudalismului abolirea acesteia. Nefiind însă purlătoarea unui nou mod de producție, țărânimia nu s-a putut elibera de servituțiile feudale nici chiar în faza de destrămare a feudalismului numai cu forțele sale proprii, ci numai în alianță cu noile forțe sociale aparute odată cu germeii capitalismului.

Constantin Bălan: Discuțiile consacrate răscoalelor din Evul Mediu, abordate sub aspect teoretic, metodologic și al realităților existente în cele trei state românești au pus în lumină similitudinile, dar mai ales formele specifice de luptă ale țărănimii, ale altor pături și categorii sociale supuse apăsării regimului boieresc.

Mărturiile documentare — cum s-a relevat în referatul lui N. Stoicescu — evidențiază diversitatea căilor prin care populația din mediul rural sau urban a reacționat față de abuzurile stăpînitorilor de moșii laici și clerici, pînă la ridicarea de mare amplitudine — a *răscoalei* din Țara Românească, de la 1655. Atunci, domnia a fost silită să accepte temporar, hotărîrile impuse de slujitorii și țărani revoltați. Sînt semnificative în acest sens cele relevate chiar de Constantin Șerban, în actul din 1656 februarie 25, privind încălcarea de către Milco roșu a dispoziției voievodului, în vederea dovedirii prin forță a stăpînirii sale peste moșiile de la Iași și Tomești, atestată cu „șasă oameni-cofași de-ai lui”, cum va menționa principi muntean, precizînd în continuare că acesta „Făcutu-s-au și cartea domnii mele”¹.

Ridicarea la luptă a slujitorilor în 1655 a constituit un puternic suport nu numai pentru satele căzute în dependența boierimii sau a mănăstirilor și care au încercat atunci să se „judecească”, ci chiar pentru țiganii robi. Astfel, o poruncă a lui Constantin Șerban — din 1657 aprilie 16, adresată cămărășilor de la Ocnele Mari consemnează faptul că țiganii, tăietori de sare de aici, nu vor să-și plătească dăjdiile datorate mării Cozia, amenințîndu-i pe călugări cu bătaia. Informat de cele petrecute, domnul stabilea ca în cazul nesupunerii acestora să fie trimis un om al stăpînirii, care să le taie urechile².

Cauze multiple de natură social-economică și implicații ale vieții politice, care au influențat evoluția traiului populației din Țările Române în sec. XVII—XVIII — amintite și de N. Stoicescu, explică cu limpezime de ce țărănimia și alți locuitori de la sud de Carpați și-au manifestat impotrivirea față de nedreptățile celor ce-i apăsau, și pe alte căi, decît răscoala.

Referindu-ne spre exemplu la forma des menționată de izvoarele istorice, ca mijloc de luptă a stănenilor, țirgoveților sau orașenilor — fuga — ni se pare a fi interesantă relația soliei lui Apafy György, de la 16 octombrie 1629, care observa că „Țara Românească” se pustiește din „pricina dării celei mari” puse de Leon Tomșa, încît, pentru a găsi caii de poștă trebuitori călătoriei sale, cei ce-l însoțeau au vrut „să prindă la ham și caii cerșetorilor” din București³.

Existența în veacul al XVII-lea și în secolul următor a unui puternic aparat administrativ-fiscal, de pază și ordine în slujba domniei, ca și transformările petrecute nencetat în structura claselor, păturilor și a diferitelor categorii sociale, în condițiile accentuării dominației otomane, a sporirii considerabile a sarcinilor față de visterie și cămara domnească, au condus la desfășurarea pe scară tot mai largă a formelor de rezistență adecvate posibilității de ripostă a celor împovărați. Avem în vedere nesupunerea și fuga contribuabililor de la obligațiile la care erau impuși.

Un document mai decurînd editat, din 1688 februarie 26 — ce se înscrie dealtfel într-o suită de acte cu conținut asemănător, surprinde tocmai împrejurările în care mai mulți roșii — curteni decăzuți⁴ din pricina impunerii excesive la dări, fug de la moșiile lor din Bădeni, j. Buzău — în domnia lui Gheorghe Duca, cetașii acestora vinzîndu-le ocinile puternicului dregător Barbu Bădeanu fost mare paharnic, pentru a acoperi plata haraciului⁵.

Atunci cînd pe baza informațiilor din sursele medievale vor fi înregistrate toate formele de protest, de opoziție și de luptă ale locuitorilor apăsați de numeroase greutăți, se va crea

¹ Cf. Condica mării Morunglav, *ms. rom. 5722*, de la Bibl. Acad. f. 29 v-30. Pentru alte informații documentare ce amintesc de lupta sătenilor preocupați să se emancipeze de rumănie în timpul răscoalei slujitorilor cf. și Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655*, București, 1968, p. 79.

² Cf. *Tezaur medieval vîlcean. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului din Rimnicu Vîlcea (1388—1715)*, București, 1983, p. 193, nr. 549.

³ Cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori (1614—1636)*, București, 1937, p. 297; sã se vadã și P. Cernovodeanu și N. Vătămănuș, *Considerații asupra „Calicilor” bucureșteni în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea. Cîteva identificări topografice legate de așezările lor*, în „Mater. de ist. și muzeografie” București, III (1965), p. 25.

⁴ Cf. N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 30 și urm.

⁵ Cf. Mariana Neguț, *Un document inedit de la Șerban Cantacuzino—1682*, în „Mousaios”, Stud. și cercet. de ist. loc.” — Muz. jud. Buzău, II (1978), p. 34—38 și urm.

posibilitatea cunoașterii dimensiunilor impresionante ale frământărilor sociale. Ele ne vor ajuta să înțelegem mai bine însăși tendințele de dezvoltare ale societății în perioada trecerii treptate de la Evul de mijloc către epoca modernă.

Mihai Manea : Apreciez dezbaterile de față, dat fiind utilitatea sa pentru sesizarea caracterului complex al mișcărilor țărănești. Totodată, îmi permit să fac câteva remarci.

Societatea feudală a fost prin excelență rurală, țăranul și gospodăria sa jucând rolul economic principal. În cadrul activității productive s-au statuat relații speciale, între partenerii sociali aflați pe poziții antagoniste. Procesul de consolidare a marii proprietăți funciare s-a repercutat negativ la nivelul agentului de producție, determinând înrăutățirea situației sale. Credem că structura social-economică extrem de variată a satului medieval, despre care avem puține izvoare proprii, mai ales că s-a reflectat în cultura populară orală, a generat puternice contradicții, de multe ori greu vizibile chiar și pentru un avizat.

Evul Mediu a fost dominat de permanența mișcării maselor populare și în care țăranimea s-a manifestat ca o forță de șoc, un puternic factor de progres social. Registrul mișcărilor protestatare ale țăranimii a fost extrem de variat, și anume : nesupunerea la plata redevențelor, încălcarea monopolurilor senioriale, uciderea slujitorilor de pe domenii, fuga țăranilor. Răscoala a constituit forma supremă a luptei de clasă, fiind rezultatul acumulării unor contradicții multă vreme latente. Produs specific al societății feudale aceste răbufniri violente, se explică prin acțiunea resorturilor interne ale edificiului social feudal, prin tensiunea obligatorie între țăranime și nobilime, ce ia forme paroxistice. Răscoala a constituit momentul în care țăranimea a declarat depășite în general stările de fapt ale societății medievale. Deși în general succesiunea fazelor sale a fost aceeași, luind forma unui model :

Acutizarea contradicțiilor — Cauza imediată — Factorul declanșator — Izbucnirea — Extinderea — Ciocniri militare — Infringerea și reprimarea, răscoala a purtat pecetea particularităților locale sociale, economice și politice a gradului de dezvoltare a structurii societății feudale și a accentuării contradicțiilor.

Aș dori să subliniez în acest cadru, și semnificația legendei „Monarhului cel Bun”, cultivată cu asiduitate de propaganda oficială (de exemplu, în epoca modernă Iosif al II-lea în Imperiul Habsburgic). Ignoranța populației rurale a facilitat receptarea ideii, conform căreia, monarhul nu avea cunoștință de abuzurile exploatarei țăranimii, dar ele odată aduse la cunoștința sa, urmau să fie eradicate. Marile răscoale și cu precădere războaiele țărănești au tins să stringă prin revendicări sub stindardul lor, numeroase categorii și pături sociale — țăranimea liberă, sărăcimea orașelor, lucrătorii din ateliere și mine. Ele au îmbogățit volumul revendicărilor și au consolidat militar rindurile răsculaților.

Aria desfășurării răscoalelor a fost foarte largă : în vestul Europei, Franța, Anglia, Spania, Flandra, în sud, Italia, în centru Germania, Boemia, Polonia, în est, Țările Române, Rusia, Imperiul otoman. Importante răscoale s-au desfășurat și în spațiul extraeuropean : Asia și America, despre care avem însă puține știri. Imaginii europene a răscoalelor medievale, se impune să-i integrăm în mod organic și mișcările țărănești din spațiul românesc, care au contribuit la accelerarea procesului istoric din aceste zone.

Sub veșmintul formulilor stereotipe, dominante pentru o perioadă în istoriografia problemei, finalitatea răscoalelor țărănești a fost interpretată deficitar. Poziția obiectivă a țăranimii, de a nu fi purtătorul unui nou mod de producție, s-a reflectat în registrul programatic al mișcărilor, care în locul viziunii de perspectivă, a solicitat în general reintoarcerea la epoca „libertăților de aur”. Sintem de părere că rolul important al răscoalelor țărănești a constatat în a demonstra limitele societății medievale, de a-i scoate la iveală punctele slabe. Rezistența îndelungată la exploatarea a măcinat baza regimului feudal, accentuând criza sa internă.

„TRIBUNA” ȘI ANIVERSAREA ÎN 1884
A CENTENARULUI RĂSCOALEI LUI HOREA

Anul 1884 se remarcă printr-o intensitate deosebită a mișcării naționale a românilor din Transilvania împotriva politicii de deznaționalizare promovată de cercurile conducătoare maghiare. Este apoi anul aniversării centenarului revoluției lui Horea, prilej de aducere aminte a veacului de suferință îndurată de poporul român din Transilvania și în același timp de hotărâre de a-i pune capăt prin intensificarea luptei pentru libertate și unitate națională a tuturor românilor. În slujba acestui ideal își desfășoară activitatea ziarul „Tribuna” înființat în luna aprilie 1884 la Sibiu, care-și va cinsti cu prisosință numele prin apărarea cu îndăzneală și curaj a cauzei naționale a românilor din Transilvania într-o perioadă când cercurile conducătoare maghiare își intensifică politica de deznaționalizare. Prin programul său, prin articolele publicate, „Tribuna” s-a orientat de la început spre masele populare, în special spre țărănime, reușind să realizeze mult dorita apropiere dintre popor și conducerea Partidului Național Român, avind un rol important în lupta pentru realizarea idealului de libertate națională și unitate a poporului român, inaugurind epoca de înflorire a ziaristicii românești ardelenne care va milita pentru desăvârșirea unității politice și de stat a națiunii române. Solidaritatea maseilor țărânești cu lupta burgheziei române pentru drepturile naționale s-a manifestat în mod deosebit cu ocazia alegerii de delegați la Conferința națională a Partidului Național Român din iunie 1884. La Conferința națională a Partidului Național Român din 1884 sint reinnoite hotărârile Conferinței din 1881 și anume; activitate parlamentară pentru românii din Banat și Ungaria, pasivitate pentru cei din Transilvania, față de parlamentul de la Budapesta, dar, „în toate celelalte împrejurări lupta cea mai energică și mai curajoasă pentru sprijinirea și apărarea drepturilor naționale și pozitive ce se cuvin națiunii române”¹. Pentru obținerea de drepturi naționale, burghezia română continuă să facă apel la sprijinul opiniei publice pe calea memoriilor. De aceea din septembrie 1884 problema întocmirii unui nou memoriu „curat politic” a fost mereu la ordinea zilei, în conferințele partidului, în presă, în discuții publice și particulare² și care va fi reflectată în paginile „Tribunei”. Printre preocupările de seamă ale „Tribunei” se înscrie inițiativa consemnării aniversative sau comemorative a unor momente sau personalități de seamă care au marcat istoria românească, pentru a reimprospăta în memorie principalele momente ale luptei românilor pentru dreptate socială și națională. Aniversarea centenarului revoluției lui Horea a prilejuit rememorarea evenimentelor din toamna anului 1784 care au dus la ridicarea țărânimii la luptă pentru dreptate socială. „Tribuna” condamnă măsurile luate de guvernul maghiar de a opri serbarea aniversării revoluției lui Horea care „pune oamenii săi să pindească după români și să miroase nu au cumva de gând să se intrunească spre a serba, n-are încredere nici chiar în cel mai credincios aderent și îl pofteste să calce legea sa ungurească și să nu intrunească un congres bisericesc, pentru ca întrunirea să nu cadă în același timp, în care s-ar conveni ca și românii să serbeze aniversarea răscoalei lui Horea”³. Acum un veac, în 1884, erau încă vii în amintirea generației de atunci evenimentele legate de revoluția lui Horea, care, așa cum consemna „Tribuna”, erau dureroase pentru românii din Transilvania⁴. Numele lui Horea constituia simbolul redeşptării naționale a românilor.

¹ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, VII. p. 43.

² Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 15.

³ „Tribuna”, anul 1, 1884, 24c oct./5 nov. nr. 155, p. 617.

⁴ „Tribuna”, anul, 1, 24 oct./ 5 nov. 1884

În câteva numere consecutive ziarul „Tribuna” publică articole în care se rememorează evenimentele petrecute cu un veac în urmă⁵, luind atitudine împotriva articolelor publicate în ziarul „Pester Lloyd”, organul cercurilor guvernamentale din Ungaria și în „Kölozsvári Közlöny”⁶, scrise de pe poziția clasei dominante maghiare în care se denaturează cauzele și desfășurarea răscoalei lui Horea, și subliniind faptul ca aspirațiile spre dreptate socială și aspirările îndurate de țărani din partea nobilimii au fost cauza legitimă a răscoalei. În numărul său 155 din 24 oct./5 nov. 1884, „Tribuna” la rubrica „Revista revistelor” publică în întregime articolul din „Pester Lloyd” privind cauzele și desfășurarea răscoalei lui Horea. Deși scris de pe poziția clasei dominante maghiare, în articolul publicat de oficiul cercurilor guvernamentale se recunoaște faptul că „răscoala lui Horea nu-și găsește seamă decât în războaiele sclavilor”. În continuare în articol se arată că „din scinteile de nemulțumire care le-aruncat Conscripțiunea militară în mijlocul poporului român, până atunci pașnic, s-a dezvoltat un incendiu care amenință de a pune întregul ducat al Transilvaniei în flăcări și care s-a lăsat până spre Buda și Pojon”. Oficiul cercurilor guvernamentale maghiare constată că „asupririle suferite de țărani din partea nobilimii a fost cauza legitimă a răscoalei, iar îngăduința împăratului Iosif al II-lea a făcut izbucnirea răscoalei și pustiirile ei cu puțință”⁷. Ziarul peștan exprimând punctul de vedere al cercurilor guvernamentale maghiare, în articolul publicat trece cu vederea nemulțumirile care domneau în rindul românilor ca urmare a politicii de deznaționalizare promovată de cercurile conducătoare maghiare și care au dus la intensificarea mișcării naționale și sociale considerind că „amenințătoarele elemente de vrabjă și de nedreptate care au fost active la 1784, au dispărut în 1884. În Ardeal ca-n Ungaria, plugarul liber șade în averea sa liberă, nu este principe atit de temut ca să-l poată supăra. Aceleași legi le garantează românilor aceleași drepturi politice și îi însărcinează cu aceleași datorii ca pe maghiari nobili ori burgezi”. „Tribuna” a luat atitudine împotriva politicii promovate de cercurile conducătoare maghiare care căutau să ascundă nemulțumirile ce existau în rindul naționalităților împotriva politicii de deznaționalizare. „Noi sintem de altă părere — scria „Tribuna” în nr. 154 din 23 oct/4 nov. 1884 — noi sintem nemulțumiți— dar sintem nemulțumiți și că sintem, aceasta e singurul lucru important, de care atit tronul cit și maghiarii trebuie să țină seama. Voiesc ori nu cercurile guvernamentale să recunoască existența acestei nemulțumiri, ea există și crește din zi în zi și noi înșine sintem în prima linie cei competenți de a se pronunța asupra ei. În incheiere trage concluzia „Există multă nemulțumire în Ungaria pentru că este multă nedreptate”⁸. Tribuna aduce la cunoștința cititorilor săi articolul publicat de ziarul „Kölozsvári Közlöny” care exprima punctul de vedere a claselor dominante maghiare. Ziarul clujan este silit să recunoască că „revoluțiunea lui Horea s-a întimplat cu 5 ani înainte de marea revoluție franceză”, iar „Tribuna” subliniază că „o mină de oameni de viță latină au fost prin urmare cei dintii care încep lupta pentru ușurarea sorții țăranelui. conducătorii lor au fost oameni fără știință de carte. După 5 ani începe revoluția franceză”⁹. În Transilvania și Ungaria autoritățile maghiare au luat măsuri severe pentru a împiedeca aniversarea centenarului revoluției lui Horea și ca urmare a acestui fapt nu s-au putut organiza manifestările prilejuite de aniversarea revoluției. Au fost luate măsuri pentru a opri orice adunări, întruniri care ar constitui un prilej pentru comemorarea centenarului revoluției lui Horea. „Tribuna” în nr. 158 din 27 oct./8 nov. 1884 în articolul cu titlul „O spaimă din senin” informează cititorii despre activitatea societății literare române din Budapesta „Petru Maior” care ține instruirii, organizează serate literare la care ea parte micul public român din Budapesta. Astfel la 8 noiembrie era programată o astfel de ședință publică. Cercurile conducătorilor maghiari, scrie „Tribuna”, care văd pretutindeni umbrele lui Horea, Cloșca și Crișan, au fost cuprinse de spaimă, deoarece considerau că această întrunire ar constitui un prilej pentru comemorarea centenarului revoluției, iar în cercurile universitare s-a pornit o mișcare pentru a împiedeca această serbare. „Tribuna” reamintește despre marea serbare de la Putna organizată în 1871 întru amintirea memoriei lui Ștefan cel Mare. Proiectul acestei serbări naționale a fost întocmit de studenții români de la Universitatea din Viena, unde s-a alăctuit un comitet central care lucra în înțelegere cu alte comitete locale formate la Paris, Berlin, Liege, Zurich, Iași, București, Cernăuți. Serbarea de la Putna s-a transformat într-o mare manifestare națională la care au luat parte peste 4000 de români

⁵ „Tribuna”, anul I, 1884, din 23 oct/4 nov nr. 154; 24 oct/5 nov, nr. 155; 25 oct/6 nov nr. 156; 26 oct/7 nov nr. 157; 27 oct/8 nov nr. 158.

⁶ „Tribuna”, anul I, 1884 din 27 oct/8 nov nr. 158.

⁷ „Tribuna”, anul I, 1884 din 25 oct/6 nov. nr 156.

⁸ „Tribuna”, anul I 23 oct/4 nov 1884 nr. 154.

⁹ „Tribuna”. anul I, 25 oct/6 nov 1884 nr. 156.

veniți din toate provinciile locuite de români. Erau arcuri de triumf, lampioane în tricolor național, steaguri sute și sute. Români s-au închinat la mormîntul marelui voievod, au cîntat imnurile lui Vasile Alecsandri, au ținut discursurile naționale. Această serbare s-a desfășurat sub ochii poliției austriece, scrie „Tribuna”, iar măsurile luate n-au putut împiedeca desfășurarea ei. Cuprinși de spaimă, cerurile conducătoare maghiare pentru a împiedeca înflorirea în memoria poporului român a evenimentelor petrecute cu un veac în urmă au luat măsuri pentru a opri orice manifestare legată de comemorarea centenarului revoluției lui Horea. Aceste manifestări au fost organizate în România de către emigranții români din Transilvania. „Tribuna” își informează cititorii despre manifestările organizate la București, Iași, Galați, Craiova și în alte orașe prilejuite de centenarul revoluției lui Horea, precum și presiunile exercitate de cercurile monarhiei dualiste, asupra guvernului român de a opri aceste serbări. „Înțelegem dar că pe susținătorii actuali stări de lucruri din Ungaria îi supără această manifestațiune. Organele de publicitate maghiare au și manifestat această supărare și au stăruit cu tot dinadinsul ca guvernul român să oprească serbarea, scrie „Tribuna”. Însă în țară curentul antimaghiar e atît de puternic încît nici chiar domnul Brătianu n-a crezut de cuviință să oprească serbarea celebrată ca manifestațiune a acestui curent tocmai acum în ajunul alegerilor”¹⁰. Cotidianul Sibian subliniază că „Nota supărătoare a acestei serbări este de a face ca lumea să știe că români din țările supuse coroanei ungare sînt nemulțumiți cu situația lor ce li s-a creat după instaurarea regimului dualist”¹¹. Aceste serbări au fost și o manifestare îndreptată contra acestui regim de oprimare națională. De 16 ani de zile pribegesc în România tinerii cărora aici, în țara lor li se face viața insuportabilă, iar numărul lor a sporit la mai multe mii. scria „Tribuna”. Nu se știa cu toate acestea în cercuri largi că există în România o armată de emigranți politici, acum se știe aceasta pretutindenea, aceștia nu și-au părăsit țara, familii prieteni din copilărie, fiindcă le mergea prea bine și fiindcă l-i se făcuse în țara lor viața insuportabilă¹². Aniversarea în 1884 a revoluției lui Horea a readus în memoria generației de atunci evenimentele petrecute cu un veac în urmă constituind în același timp un prilej de cinstirea memoriei lui Horea devenit simbolul rededeptării naționale a românilor în lupta lor împotriva unui regim de oprimare națională. Scurgera timpului n-a așternut uitare asupra evenimentelor din toamna anului 1784 care au rămas memorabile în istoria poporului român, numele lui Horea, Cloșca și Crișan intrînd de mult în panteonul eroilor neamului identificîndu-se cu aspirațiile și lupta poporului pentru dreptate și libertate socială și națională. Horea a scris prin fapta sa „drepturile națiunii române și programa politică și socială a revoluțiilor viitoare” afirma Nicolae Bălcescu. Și într-adevăr, de atunci mereu vie pilda lui Horea a constituit un far călăuzitor și un îndemn la luptă pentru drepturile națiunii române. iar toate revoluțiile, de atunci din 1784 și pînă la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din vara anului 1944 au înscris în programele lor aspirațiile și idealurile de libertate socială și națională pentru care a luptat și s-a jertfit Horea.

Cinstind memoria înaintașilor și jertfele lor în lupta pentru dreptate socială și națională, tovarășul Nicolae Ceaușescu în Cuvîntarea rostită la Marea adunare populară din Municipiul Alba Iulia cu prilejul vizitei de lucru în județul Alba în iulie 1984 arăta: „... cu 200 de ani în urmă a avut loc marea răscoală țărănească — dar și răscoală națională — a lui Horea, Cloșca și Crișan care a demonstrat forța și hotărîrea de luptă a țărănimii împotriva stăpînirii grofilor, precum și unirea iobagilor în lupta pentru independența națională. Ei, ca și atîția alții au plătit cu viața, au fost trași pe roată, dar idealurile de dreptate socială și națională nu au putut fi niciodată înnăbușite în singe de nici un fel de roți din lume! Roata istoriei a mers întotdeauna înainte. Triumful libertății sociale și naționale s-a realizat cu jertfe mari — dar s-a realizat! Iată de ce cinstim întotdeauna pe înaintașii noștri care și-au dat chiar viața, pentru ca poporul nostru să se dezvolte, pentru formarea națiunii române”¹³.

Visarion Bealcovschi

¹⁰ „Tribuna”, nr. 157 din 26 oct./7 nov. 1884.

¹¹ „Tribuna” anul I, 157 din 26 oct./7 nov.

¹² Ibidem.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Municipiul Alba Iulia din 5 iulie 1984*, în „Scînteia” din 6 iulie 1984 p. 3.

REUNIUNE PREGĂTITOARE ÎN VEDEREA CELUI DE-AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

Între 13 și 15 mai 1984 a avut loc la Budapesta, în urma invitației lansate de acad. Domkos Kosáry, animatorul temei, o reuniune pregătitoare a raportorilor desemnați de Biroul Comitetului Internațional de Științe Istorice la tema Micile state în confruntare cu mutațiile politice, economice și culturale. Sec. XVIII—1914 din cadrul secției Cronologice a celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice care urmează să se desfășoare în vara viitoare la Stuttgart. La reuniune au participat reprezentanții Elveției, Olandei, României și Ungariei, neputînd însă răspunde invitației raportorii din Coreea de Sud, Finlanda și Italia.

În cadrul unor fructuoase ședințe de lucru, raportorii prezenți — Eva Balász, Dan Berindei, Cornelia Bodea, Hans Ulrich Jost, Tamsen — împreună cu animatorul temei și cu un grup de istorici specialiști ai epocii respective din țara gazdă au dezbătut problematica temei în cauză, raportorii prezentînd în rezumat conținutul viitoarelor lor elaborate. Discuția a contribuit neîndoiește la clarificări, evidențiindu-se principalele probleme care vor fi abordate la Stuttgart (influența poziției geografice asupra evoluției micilor state; funcțiile economice internaționale ale statelor mici; relațiile dintre micile state și marile puteri; statele mici în cadrul marilor conflicte; procesele de unificare și rolul de magnet al unor mici state; modernizarea politică; modernizarea culturală etc.) Animatorul și-a manifestat intenția de a se îngriji — eventual cu sprijinul U.N.E.S.C.O. — de a edita, înainte de Congres, un volum conținînd rapoartele temei. A fost decis ca raportorilor neparticipanți la reuniune să li se comunice de către animator conținutul dezbaterii de la Budapesta. Reuniunea s-a dovedit utilă și ea va ajuta la buna întocmire a rapoartelor și la desfășurarea echilibrată a reuniunii din cadrul congresului din august 1985.

Dan Berindei

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

Izvoarele răscoalei lui Horea, sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, seria A. *Diplomataria*, vol. I, Premisele răscoalei 1773—1784; vol. II, octombrie—decembrie 1784; seria B. *Izvoare narative*, vol. I, 1773—1785; vol. II, 1780—1860, Edit. Academiei, București, 1982—1983, 549+339+489+472 p.

În urmă cu mai bine de un deceniu a fost luată o lăudabilă inițiativă pentru elaborarea unui Corpus de izvoare privind răscoala țărănilor din Transilvania din 1784 condusă de Horia, Cloșca și Crișan sau răscoala lui Horea, cum mai este cunoscută în istoriografie, în vederea împlinirii aniversării celui de-al doilea centenar de cînd a avut loc aceasta. În acest scop a fost constituit un colectiv de specialiști din Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca dar și din alte instituții cu profil de cercetare, ca de exemplu Filiala Arhivelor Statului din Cluj-Napoca, catedra de istorie de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din acelaș oraș, — sub direcția îndrumare a acad. prof. Ștefan Pascu — a cărei activitate asiduă, efectuată în bibliotecă și arhive din țară și de peste hotare (Budapesta, Viena) a și început să-și dea roadele mult așteptate, în ultimii doi ani făcîndu-și apariția primele patru din cele 14 volume proiectate. După cum se știe acest Corpus a fost conceput în două serii și anume: seria A, intitulată *Diplomataria* cu 9 volume, de documente aflate în fondurile Tezaurariatului minier al Transilvaniei, ale Oficiului minier superior Zlatna, ale Comitatelor transilvane, ale Arhivei guberniului Transilvaniei, ale Arhivei de război austriace, ale Arhivei comisiei de anchetă prezidată de contele Jankovich care vor ilustra faza pregătitoare și desfășurarea răscoalei și seria B, intitulată *Izvoarele narative* (Fontes narrative), cu 5 volume, care vor cuprinde nu numai izvoarele narative contemporane și de mai tirziu, aflate în manuscris sau publicate între 1784—1860 ci și altfel de izvoare cum ar fi broșuri ocazionale, ziarele contemporane care au relatat despre răscoală creațiile folclorice și cele artistice (stampe, gravuri, tablouri) menite să oglindescă evenimentele revoluționare din 1784 din Transilvania ale căror ecouri, potrivit ultimilor cercetări au depășit cu mult hotarele bătrînului continent european. În cele ce urmează vom analiza conținutul celor două

volume din fiecare serie apărute pînă acum, în scopul de a semnala, a scoate în evidență și a sublinia aportul pe care aceste izvoare istorice — publicate pentru prima dată pe baze științifice — îl aduc la cunoașterea în mod aprofundat a uneia din cele mai mari răscoale țărănești din evul mediu din țara noastră. Primul volum din seria A cuprinde 329 documente privind deceniul premergător izbucnirii răscoalei (ianuarie 1773 — septembrie 1784). Ele ilustrează condițiile extreme de grele în care trăiau și-și desfășurau activitatea țărani iobagi și ai fîscului din Transilvania, pe atunci aflată sub stăpînirea Habsburgilor. Aceste documente scrise în limbile latină, germană, maghiară și română mărturisesc prin intermediul diferiților emitenți (instituții, orașeni, țărani) nu numai grelele sarcini fiscale ale țărănilor față de stat și cele datorate stăpînilor de pămînt dar și abuzurile săvîrșite de funcționarii locali. Zeci de astfel de documente reflectă atît suferințele de neimaginat îndurate de țărani de pe domeniul Zlatnei (de Sus de Mijloc și de Jos) cit și sporirea continuă a obligațiilor lor față de stat și nobilime. Alte zeci de astfel de documente reflectă sancțiunile aplicate țărănilor iobagi — mergîndu-se deseori pînă la bătaie — celor care se încumetaseră să înainteze petiții de protest autorităților pentru a dezvălui abuzurile săvîrșite de funcționarii statului. Tot atît de interesante și valoroase sînt și acele documente prin care se arată modul cum — în ultimă instanță — au reacționat țărani iobagi asupriți și supuși unor hotărîri arbitrate din partea stăpînilor de pămînt și a autorităților (de exemplu sporirea dărilor în bani, a robotei) și anume prin fuga de pe moșie, prin a se sustrage de la recrutare, prin a se răfui cu gornicii și cu juzii sătești aflați în slujba exploatare lor, prin a se constitui în cete de haiduci pentru a-și face singuri dreptate, de exemplu cei care acționau în anii 1782 în zonele Băia de Criș-Brad (doc. 83).

Documentele publicate în acest volum mai au meritul de a ne informa cu privire la condițiile în care au fost încălțate vechile drepturi ale moșilor de exemplu cel de tirg săptăminal și anual, de circiumărit și de măcelărit acordate de stat unor persoane particulare precum și la tumultul de la Cimpeni din 24 mai 1784. Această confruntare dintre țărani și arendași a reprezentat în contextul luptei țărănilor iobagi împotriva exploataării, un moment de cotitură menit să le dezvăluie calea ce o aveau de urmat pentru redobândirea libertăților și drepturilor lor încălțate în mod samavolnic de către reprezentanții clasei dominante din Transilvania. De altfel conflictul dintre țărani și autoritățile austriace avea să se continue ulterior și sub alte forme pînă la izbucnirea răscoalei din 1784. În documentele din anii premergători răscoalei aperse destul de frecvent numele lui Horea, pe atunci purtătorul de cuvînt al maselor țărănești asuprite în fața Curții din Viena; de aceea el este numit în documente și „primarius e deputatis Viennam” (doc. 91). În acest sens menționăm *Protocolul* (Protocolum) anchetei întreprinse de un consilier tezaurariat și un jude minier în legătură cu înaintarea unui memoriu colectiv împăratului, de către satele de pe domeniul Zlatnei, anchetă care pe de o parte a reconstituit itinerariul acestui memoriu iar pe de alta a confirmat temeinicia afirmațiilor din memoriu cu privire la abuzurile săvîrșite de juzii nobiliari față de țărani iobagi și fiscali (doc. 58). Aceleași documente confirmă faptul că din 1782 Horea a fost considerat printre capii agitațiilor țărănești în deceniul premergător izbucnirii răscoalei (doc. 92). Drept urmare el a fost urmărit pas cu pas de autorități încă de atunci în drumul său spre capitala Imperiului austriac, unde a înaintat noi memorii către împărat în numele țărănilor (doc. 96, 105, 163, 170, 230, 231) cit și după întoarcerea sa de la Viena, pe timpul cînd i-a pregătit pe țărani pentru răscoala cea mare (doc. 184). Tot în acest volum sînt cuprinse numeroase petiții, pe care țărani iobagi și fiscali le-au adresat autorităților și împăratului Josef al II-lea pentru a denunța exploatarea la care erau supuși, petiții semnate deseori de sute de țărani (doc. 245, 261), drept urmare a sporirii taxelor urbariale (doc. 285). În fine sînt incluse în volum și acele documente în legătură cu adeziunea țărănilor la decretul imperial privind efectuarea conscripției militare în urma căreia aceștia scăpau pe vecie de iobăgie (doc. 318—322, 328) dar și cele privind intenția de a emigra țărănilor iobagi în același scop (doc. 329). Al doilea volum cuprinde 334 documente, din perioada 14 octombrie—31 decembrie 1784, provenite din fondurile Oficiului minier superior Zlatna și al Tezaurariatului minier al

Transilvaniei. Știrile pe care le conțin se referă în special la izbucnirea, desfășurarea și sfîrșitul răscoalei. Așa de exemplu în documente este relatată adunarea de la Mesteacăn din 31 octombrie (doc. 5), uciderea celor doi șolgăbirii la Curechi (doc. 10), începutul răscoalei la Curechi în comitatul Zlatna (doc. 8), în fruntea căreia de la început s-a aflat Nicula Ursu zis Horea, numit în documente cînd „Hauptanführer” (doc. 8, 9, 102), cînd „Hauptredelsführer” (doc. 231), „rebellum ductor” (doc. 309). Se reletează apoi cum răsculații au început să atace curțile nobiliare, casele șpanilor și să distrugă bunurile materiale ale acestora. Interesant este faptul că documentele subliniază că răsculații acționau în „numele împăratului” (doc. 23). Două rapoarte mai ample aparținînd unor funcționari, și scrise la Sibiu cuprind știri privind luptele înverșunate dintre răsculați și autoritățile locale (doc. 64, 65). Alte zeci de documente relatează apoi despre măsurile luate de autorități pentru înăbușirea răscoalei, întinsă din comitatul Zarandului în comitatele vecine: Hunedoara, Alba, etc., prin trimiterea de trupe de infanterie, cavalerie (husari) și artilerie (doc. 8, 9, 10, 16, 21, 26, 30, 45, 48, 49, 52, 53, etc). Pentru aceasta comandamentul general militar al Transilvaniei n-a ezitat să trimită contra răsculaților unități din regimentul român de grăniceri din zona Hațeg (doc. 44, 54, 55, 89), amănunt mai puțin cunoscut pînă acum.

În documentele din al doilea volum se precizează că lupta dezlănțuită de țărani iobagi pentru recîștigarea libertăților lor, a fost considerată drept răscoală „Aufstand” (doc. 8, 18, 19, 31, 41, 140, 163, 273) sau răscoală țărănească „Bauernaufstand”, „Bauern-Aufruhr” (doc. 14, 22, 25, 33, 34, 47, 89, 139, 158, 311), sau rebeliune (doc. 40), sau tumult țărănesc „Rusticane tumultum” (doc. 201), sau tulburare „Unruhe” (doc. 266), după cum țărani răsculați sînt menționați cu termenii de „plebi insurgenti” (doc. 27), insurgenți (doc. 35), rebeli (doc. 48, 65), „tumultuanten” (doc. 37, 46, 61, 84, 99, 233, 258, 260, 299). Pe măsură ce sînt parcurse documentele se mai poate stabili și numărul răsculaților, de exemplu se afirmă că satele Curechi și Criscior au fost atacate de „peste 5000” răsculați (doc. 8, 17, 18, 20), că cei care au atacat orașul Abrud ar fi fost în număr de „aproape 4000” (doc. 57), iar cei care au ocupat satul Bucea erau 2000 răsculați (doc. 83). Aceste documente indică nu numărul total al răsculaților din Transilvania ci numai pe cei dintr-o anumită zonă care au acționat separat. Deosebit de interesante sînt și acele documente care permit cititorului să stabilească nu numai programul răscoalei—inexistent la începutul acesteia—dar și elaborarea acestuia pe măsură ce

lupta țăranilor lua amploare și cuprindea o arie geografică cit mai întinsă. După cum se știe acest program a fost făcut cunoscut în mod public abia la 11 noiembrie, în șase puncte, în timpul asediului Devei, în numele lui Horea prin doi trimiși de-ai săi (deputatos), ultimatum care prevedea: desființarea clasei nobilimii, exproprierea acesteia de bunurile funciare, egalitatea nobilimii cu țăranimea în fața legii din punct de vedere fiscal, repartizarea pământurilor alodiale și nobilitare celor ce le munceau adică țăranilor prin grija imperială (doc. 67, în l. latină).

Pe lângă aceste documente mai sînt multe altele care conțin ample date privind: desfășurarea răscoalei în diferite comitate ale Transilvaniei pe o perioadă mai lungă de timp (cîteva zile, o săptămînă) (doc. 99, 109), luptele locale dintre răsculați și armată (doc. 118, 119), concentrarea de trupe austriace aduse din interiorul imperiului, sosirea comisarilor imperiali în Transilvania pentru a deschide o anchetă menită să stabilească cauzele răscoalei (doc. 134). Multe alte documente relatează despre încheierea armistițiilor între răsculați și autoritățile militare, care aveau să determine în final înăbușirea răscoalei (doc. 76, 132, 138, 192, 205, 212, 217, 238, 242), rolul nefast pe care l-a avut Ioan Piuraru Molnar în încheierea armistițiilor (doc. 136). Tot atît de interesante sînt și acele documente relativ la măsurile luate de autorități pentru prinderea lui Horea și Cloșca, în speranța că lipsiți de conducătorii lor răsculații vor înceta mai ușor lupta lor (doc. 75, 78, 92, 99, 127, 131, 133, 206, 258), la măsurile luate împotriva răsculaților căzuți prizonieri, ca de exemplu darea lor în judecată pentru a fi pedepsiți (doc. 98, 209), la activitatea politico-administrativă a lui Horea în regiunile aflate sub controlul răsculaților (doc. 110) de exemplu numirea de juzi și jurați sătești, la marea popularitate de care se bucura Horea în rîndul răsculaților (doc. 110), la scrisoarea trimisă de Horea episcopului Ghedeon Nichitici (doc. 173).

Un interes deosebit prezintă documentele care conțin numele conducătorilor răsculaților. În acest sens în volum au fost incluse două liste, prima din 26 noiembrie 1784 cu peste 70 de nume, cei menționați fiind de pe domeniul Zlatnei de sus (doc. 174), a doua din 6 decembrie același an cu 144 nume, cei în cauză provenind din aceiași regiune (doc. 269). Pe baza documentelor din acest volum cititorul mai poate afla cînd a reînceput răscoala după expirarea armistițiilor (doc. 175, 200, 205, 210, 211, 219, 224), cum în acest timp a fost dezorganizată administrația locală din cauza răscoalei (de exemplu în privința aprovizionării cu alimente a populației, expedierea aurului extras din mine, care au fost pregătirile armatei pentru

cu răsculații din primele zile ale lui decembrie 1784 (doc. 241, 243, 244—245, 247, 252, 255), ce efect a avut publicarea patentei imperiale privind acordarea amnistiei generale pentru răsculați (doc. 248, 256). Important este faptul că din această perioadă, de la sfîrșitul răscoalei, s-a păstrat un raport al Tezauraria-tului minier al Transilvaniei adresat Camerei aulice în care sînt menționate unele cauze principale ale răscoalei și anume: revocarea conscripției militare, sporirea contribuției și a taxei urbariale încă din 1775 (doc. 270). De asemenea din documente rezultă măsurile luate de autorități după înfringerea răsculaților în lupta de la Mihăileni și anume obligativitatea predării armelor de foc de către răsculați, urmărirea pentru prinderea lui Horea și a altor principali conducători ai răscoalei, confiscarea bunurilor luate de răsculați de la curțile nobiliare, distrugerea caselor răsculaților, instalarea de trupe în satele din zona răscoalei (doc. 271, 275, 299, 302, 306, 324—326). În contextul acestor măsuri nu este lipsit de interes nici raportul comisarului gubernial Miha'il von Bruckenthal care la 18 decembrie 1784 propunea forurilor superioare dislocarea de trupe în zonele afectate de răscoală, anularea țănerii de țirguri săptămînale și anuale, concentrarea satelor risipite (doc. 295, 299, 320). În același scop memoriul conducerii Oficiului minier superior Zlatna adresat Camerii aulice propunea unele măsuri pentru remedierea situației țăranilor iobagi și fiscali (doc. 331), care de fapt era un program de măsuri menit nu atît să ușureze viața țăranimii din Transilvania cit mai ales să întărească regimul feudal din această provincie a Curții din Viena. Cît privește cele două volume de izvoare narative în primul au fost incluse 18 (I XVIII) relatări sub forma unor memorii, amintiri, descrieri, însemnări, povestiri cu caracter de anale redactate în limbile germană, latină și maghiară, fie de unii contemporani cu răscoala, care în acea vreme ocupau diferite funcții administrative, de exemplu funcționari guberniali, militari de profesie, clerici, etc. (I, III—XVIII), fie de unii care au trăit mai tîrziu în secolul al XIX-lea (II). Despre deosebita lor valoare se poate spune mai întîi că 2/3 din ele (II—IV, VI VIII, X, XII, XV, XVII, XVIII) vād pentru prima dată lumina tiparului într-o formă științifică, restul fiind publicate pînă acum parțial sau integral în diferite periodice sau culegeri de studii; cit privește conținutul lor de multe ori el completează în mod armonios știrile obținute din documente sau altfel de izvoare. În afară de aceasta însă ne permitem să atragem atenția asupra folosirii lor de către specialiști în sensul că trebuie ținută seama de locul pe care autorul respectiv l-a ocupat în administrația din Transilvania,

aflată sub stăpînirea Habsburgilor. Așa de exemplu, relatarea aparținînd lui Michael Conrad von Heyendorff, notar al scaunului Medias și mai tirziu consilier gubernial este redactată prin optica intereselor patriatului săsesc din Brașov (I), deoarece din lectura ei rezultă că autorul deși înțelegea starea grea a țărănimii iobage și fiscale din Transilvania și cunoștea modul cum nobilimea căuta să se folosească de munca acesteia pe pămînturile ei, totuși acesta găsește ca firească exploatarea mării mase a țărănimii de către stăpînii lor feudali. Tot așa în relatarea lui Joseph Lamasch paroh al bisericii catolice din Săcărîmb se constată că autorul ei îi consideră pe țărani răsculați drept niște „conspiratori” și dușmani ai ordinii feudale din vremea sa. Este drept că printr-o autorii acestor relatări se întîlnesc și unii care încearcă să fie cit mai obiectivi în prezentarea evenimentelor revoluționare din toamna anului 1784 din Transilvania în sensul că privesc cu o oarecare simpatie răscoala iobagilor împotriva stăpînitorilor de pămînt și chiar apreciază ca pe deplin justificate revendicările răsculaților ca de exemplu, Ignatz von Egermann (X), Johann Theodor Hermann (XVIII). Nu același lucru se poate spune despre poziția unui ofițer anonim din armata austriacă, care în descrierea sa nu vrea să recunoască drepturile legitime ale răsculaților de a redeveni oameni liberi (XII). Cum era și firese alte relatări aparținînd unor nobili sau înalți funcționari din administrația din Transilvania ca Joseph Benkő, György Retegi, L. Siess, Ferenc Gyulai, Johann Friederich Seiwert (V, VIII, IX, XI, XIII, XVI) se caracterizează prin lipsa de obiectivitate și mai ales prin ura pe care o manifestă față de țărani răsculați, care „îndrăzniseră” cu arma în mînă să lupte pentru a-și recăpăta vechile lor drepturi la o viață mai bună. O altă caracteristică a acestor izvoare narative constă în faptul că unele din ele cuprind date foarte sumare (II, III, IV, X, XII, XIV, XVI) deși știrile pe care le cuprind sînt valoroase în comparație cu altele mult mai ample redată în forme diferite, fie de autobiografie (I), fie de însemnări zilnice (IV), fie de conspect (VI) etc. Dintre acestea din urmă cel mai interesant ni se pare a fi jurnalul lui Johann Friederich Seiwert (VIII) prezentat sub forma unui jurnal neobișnuit, care conține, spre deosebire de toate izvoarele narative din acest volum, rezumatele tuturor rapoartelor sosite la Sibiu la cancelaria guvernatorului Transilvaniei, contele Samuel von Bruckenthal al cărui bibliotecar a fost. Din această cauză notele sale redată pe zile, timp de peste două luni (2 noiembrie 1784—7 ianuarie 1785) cuprind fragmente ample din actele oficiale cu privire la răscoală (rapoarte, note informa-

tive, comunicate militare, decrete, scrisori ale înalților clerici, rescripte imperiale); printre acestea este menționat și ultimatumul de la Deva în șase puncte (p. 222) existent de altfel și în alt izvor narativ (VII).

Acelaș caracter îl are și conținutul relațiilor aparținînd lui Ludovic Siess și Johann Michael Schenk (IX), în paginile căreia se întîlnește de asemenea textul integral (în limba germană) al aceluiaș ultimatum, dar și o variantă a acestuia (p. 277, 300—301) (vezi și textul maghiar al ultimatumului XI). În fine se mai poate face o observație și anume că în unele relatări din volumul de față se pot urmări mai bine pregătirile armatei austriace și ale nobilimii (XIII, XVII) pentru înăbușirea în sine a răscoalei; în altele se pot stabili fie cauzele izbucnirii răscoalei (XVIII), fie măsurile preconizate pentru îmbunătățirea situației țărănilor răsculați bineînțeles fără ca aceștia să fie eliberați din iobăgie (X).

Volumul al doilea de izvoare narative cuprinde 19 de astfel de relatări redactate, spre deosebire de primul, nu numai în limbile maghiară, germană și latină dar și în limba română aparținînd unor contemporani, în cea mai mare măsură, care în timpul răscoalei au ocupat diferite funcții în administrația Transilvaniei (I—III, V, X, XII, XIII) sau făceau parte din rîndul nobilimii, al orășenimii sau al clerului (IV, VI, VII, X). Totuși o bună parte din aceste relatări au fost scrise și la cîteva decenii de la înăbușirea răscoalei, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în timpul și după revoluția română din 1848—1849, de aceia care, în anumite împrejurări, au avut acces la documentele privind această răscoală (IX, XI).

Autorii mării majorități a acestor izvoare narative sînt de națiune maghiară și germană; alături de acestea sînt și unele care aparțin unor români: istorici ca Samuel Micu (VIII) și preoți ca de exemplu Iona Monorai, Nicolae Stoica de Hațeg, Alex. Sterca-Suluțiu (X, XIV, XIX).

În general în aceste relatări se surprind evenimentele dispuse fie cronologic, fie pe paragrafe, pe zile, săptămîni și luni, însoțite de unele amănunte privind devastările provocate de răsculați. Printre ele se distinge una cu un pronunțat caracter literar și anume aceia aparținînd Barbarei Göttfy (XIII). Ca și în cazul documentelor și în izvoarele narative se constată o discordanță între autori privind terminologia adoptată pentru aprecierea evenimentelor revoluționare din Transilvania din 1784. Unii din ei se pronunță pentru termenul de răscoală „Rebellion, Unruhen, Auführ, Aufürung, Seditio, Rebelie, Insurrection” (IV, VI, VII, IX, X, XVIII) în primul volum și I, II, VII, XI, XIV, XV, XVII, XVIII în al doilea volum). Din cînd în cînd

se mai folosește și termenul de răziniță (VI) și chiar de revoluție (IV, X, XVI, XIX) în al doilea volum). De asemenea în cazul relatărilor cuprinse în al doilea volum se constată lipsa de unitate în aprecierile făcute de autori privind caracterul răscoalei. Așa de exemplu unii manifestă ostilitate față de țărani răsculați, de exemplu G.M.G. Hermann (I) care reproduce și o amplă listă de 61 curți nobiliare devastate în timpul răscoalei, Samuel de Balia, care intitulează relatarea sa „cum au prădat românii satul...”, S. Cseke, S. V. Bajesdi, B. Göttfy, etc. (III, V, XII, XIII). În alte relatări autorii lor încearcă să fie cât mai obiectivi în prezentarea evenimentelor ca de ex. Samuel Micu, J. S. Schaser, G. Szanto, J. M. Felmer, M. Jankovitz (VII, VIII, IX, XI). În fine sînt și unii care arată o deplină înțelegere pentru cauza răsculaților, ca de exemplu A. Kurz, I. Martin, I. Monorai (X, XVI, XVII). Cea mai interesantă prin conținutul ei și mai ales prin sistematizarea materialului documentar foarte variat, prezentat sub forma unei adevărate monografii aparține lui Alex. Sterca-Suluțiu, care reușește să reconstituie cu o deosebită grijă adevărul cu privire la cauzele izbucnirii acestei răscoale precum și asupra desfășurării ei (XIX). În marea lor majoritate aceste relatări reproduc cele șase puncte ale Ultimatumului de la Deva, dar nu chiar aîdoma ci sub forma mai multor variante (VII, VIII, IX, XI din primul volum și I, II, IX, XI din al doilea); conținutul lor însă în linii generale corespunde cu cel aflat în documentele vremii. Desigur că se mai pot face și alte observații asupra conținutului acestor patru volume ale Corpusului apărute pînă acum menite să scoată în evidență și să sublinieze valoarea lor pentru cunoașterea uneia din cele mai mari și mai importante răscoale țărănești din evul mediu din țara noastră. Vom încheia cu o

remarcă ce după părerea noastră afectează caracterul unitar al Corpusului. Ne referim la faptul că specialiștii care colaborează la redactarea Corpusului au tradus la seria A numai documentele în limba maghiară (mai puțin accesibilă) și au lăsat netraduse pe cele redactate în limbile latină și germană. În schimb la seria B, toate fără excepție relatările scrise în limbile latină, germană și maghiară au fost traduse. Oare acest procedeu nu afectează caracterul unitar al Corpusului? De asemenea la fiecare volum din ambele serii materialele au fost numerotate pe fiecare volum separat. Oare n-ar fi fost mai bine ca numerotarea documentelor la volumul II să se facă în continuare mai ales că proveneau din aceleași fonduri? Același lucru credem că se putea proceda cu numerotarea izvoarelor narrative, de ex. la vol. I: I—XVIII, la vol. II: XIX—XXXVII.

În concluzie apreciem ca unul care împreună cu regretatul istoric Gh. Georgescu Buzău am publicat în urmă cu un deceniu o monografie privind răscoala țăranilor din Transilvania din 1784 condusă de Horia, Cloșca și Crișan. că volumele din acest Corpus de izvoare apărute pînă acum, vor fi de un real folos nu numai pentru specialiști dar și pentru profesori și studenți care se vor apleca asupra lor pentru a studia în cadrul unor noi lucrări, fie sub forma unor monografii, fie a unor studii și articole noi aspecte ale acestui eveniment epocal din trecutul de luptă al poporului nostru pentru libertate socială și națională, care împreună cu alte evenimente a avut un rol precumpănitor pentru trecerea de la epoca medie la cea modernă.

Constantin Șerban

DOINA NÄGLER, *Catalogul transilvanicelor, vol. II (sec. XVIII)*, Sibiu, 1982, 325 p.

În colecția *Biblioteca Muzeului Brukenthal* a apărut al doilea volum din *Catalogul transilvanicelor*. Plasindu-se pe linia vechilor și constantelor preocupări de valorificare a patrimoniului de carte românească și străină veche¹, actualul catalog cuprinde descrierea a 1140 titluri transilvanice din secolul al XVIII-lea,

existente în biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu. Constituind a doua mare etapă în cercetarea și valorificarea transilvanicelor din colecția sus-amintită², travaliul lui D. Năgler abordează de data aceasta producția de carte a secolului Luminilor. Este formată din operele cărturarilor transilvăneni redactate și tipărite în țară sau în afara granițelor ei, din lucrările meșterilor tipografi editate în diferite centre intelectuale ale Europei, și din

¹ Amintim, de exemplu, V. Jugăreanu, *Catalogul colecției de incunabule*, Sibiu MCMLXIX; C-tin Pascu, *Cartea românească veche în biblioteca Muzeului Brukenthal*, Sibiu, 1976.

² Vezi prezentarea volumului I din catalog în „Revista de istorie”, 29, 6, 1976, p. 968—

lucrările unor intelectuali străini despre Transilvania și locuitorii săi (indiferent de locul de tipărire). Reflectând nivelul bibliologiei românești și ținând seama de stadiul cercetării cărții vechi în Europa, volumul al 11-lea al transilvanicelor se bazează, ca și primul volum de altfel, pe criteriul cronologic. Debutând cu un judicios *Cuvînt înainte* (p. 7-8), actuala lucrare, care oglindește experiența autoarei în domeniul muncii cu cartea de patrimoniu, deține drept parte esențială secțiunea intitulată *Descrierea cărților* (p. 9-298). Acum sînt descrise, după principiile deja cunoscute și aplicate în volumul întâi, 1140 titluri de transilvanice, deci cu 612 titluri mai mult decît în primul volum. Numărul mare al lotului de transilvanice cercetate și publicate acum reflectă, pe de o parte, nivelul ridicat al producției de carte transilvăneană în secolul al XVIII-lea, epocă în care se înregistrează un avînt al literaturii de orientare științifică, și, pe de altă parte, sugerează bogăția și importanța colecției de carte de la biblioteca Muzeului Brukenthal. Personalitatea unei cărți vechi, în cazul de față făcînd parte din categoria transilvanicelor, este conturată în mod convingător de D. Năgler, prin urmărirea și relevarea unor elemente specifice fiecărui volum. Autoarea abordează, pe lângă *numele autorului, titlul lucrării, localitatea, tipograful, anul imprimării și formatul, bibliografia* (instrumentele de identificare), *aspectul grafic, paginația, proveniența, însemnările de proprietate, legătura, cota* (sub care poate fi solicitată lucrarea respectivă) și *oțservații* (în anumite cazuri). Cele 1140 transilvanice, incluse în actualul catalog, atrag atenția în primul rînd specialiștilor români, fiindcă aceste tipărituri reprezintă în fond parte integrantă din cultura Transilvaniei în secolul al XVIII-lea. Interesul cercetătorilor noștri se îndreaptă spre lucrări imprimate în oficiile tipografice de la Aiud, Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cluj, Mediaș, Oradea, Sibiu, Șumuleu Ciuc, Tg. Mureș, dar și spre transilvanice imprimate în centre tipografice europene. Ne gîndim, în acest sens, la: Altdorf, Amsterdam, Banská Štiavnica, Bautzen, Bratislava, Bratislava & Košice, Buda, Buda & Košice, Coburg, Dinkelsbühl-Leipzig, Dresden, Erfurt, Erlangen, Frankfurt/Oder, Gotha, Göttingen & Lemgo, Halle, www.dacomunica.ro

Helmstedt, Leyden, Meissen-Dresden, Münster, Nürnberg, Oppenheim, Raab, Trnava, Tübingen, Utrecht, Viena și Wittenberg. Volumul al 11-lea din *Catalogul transilvanicelor* beneficiază de mai multe categorii de indice, care permit cercetătorului să parcurgă rapid și eficient lucrarea. Reținem, așadar: *Indicele autorilor* (p. 307-311); *Indicele titlurilor* (p. 312-324); *Indicele localităților* (p. 325-326). Se impune, prin metoda sistematică de alcătuire, *Indicele centrelor de tipar și al tipografulor* (p. 299-306). Nu este prezent, ca la primul volum, *Indicele proprietarilor de cărți*. Lipsște, de asemenea, *materialul ilustrativ*.

Forma de redactare și, mai ales, conținutul catalogului transilvanicelor, alcătuit cu aplicație și sistem de D. Năgler, sînt din mai multe puncte de vedere folositoare cercetătorilor. Ne vom referi, în acest context, doar la un singur aspect: notițele de proprietate de pe unele exemplare din transilvanicele secolului al XVIII-lea. Într-o epocă în care circulația cărților înregistrează o netăgăduită ascensiune, și aceasta în detrimentul comunicării cu ajutorul oralității, tipăriturile, de parte de-a fi fost simple „vechituri”, au îndeplinit rolul unor mijloace prin care s-au răspîndit ideile noi ale veacului³. Transilvanicele, conservate acum la biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu, au răspîndit în mediile cărturărești prin care au circulat ideile perene ale unei culturi europene în plină epocă de înnoire spirituală. Este suficient să răsfoim catalogul D. Năgler și vom intîlni suficiente cazuri.

Iacob Mărza

³ Cf., de pildă, sugestiile de cercetare ale lui Fr. Furet, *Histoire du livre dans la société moderne: recherches, méthodes, problématique*, în „Revue roumaine d'histoire”, IX, 3, 1970. Vezi, totodată, *Livre et société dans la France du XVIII-ème siècle*. Sous la direction de François Furet, I-II, Paris, La Haye, Mouton & Co., MCMLIV; *Buch und Verlagswesen im 18. und 19. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Kommunikation im Mittel- und Osteuropa* (Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen im Mittel- und Osteuropa Band IV). Herausgegeben von Herbert G. Göpfert, Gerhard Koziellek und Reinhard Wittmann. Redaktion Heinz Ischreyt, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften Camen, 1977.

FRANÇOIS FEJTŐ, *Joseph II, Un Habsbourg révolutionnaire*, Edition corrigée et complétée, Librairie Académique Perrin, Paris, 1982, 383 p. +25 il. +1 h.

Figură reprezentativă pentru epoca Despotismului sau Absolutismului luminat¹, Iosif al II-lea a oferit imaginea suveranului neînțeleș de către contemporani, a monarhului reformelor eșuate, dar și a „Bunului Împărat”, martor neputincios al mersului înainte al istoriei. Fidel apărător și continuator al tradiției Habsburgilor, fiul Mariei Tereza de Austria și al lui Francisc de Lorena și cu precădere domnia sa, au constituit tema unei vaste istoriografii². Prin grija renumitei edituri pariziene Perrin, a văzut lumina tiparului o nouă ediție adăugită a biografiei închinată lui Iosif al II-lea de către istoricul francez de origine maghiară François Fejtő. Lucrarea nu este o istorie completă a domniei împăratului romano-german, ci se vrea o contribuție la mai buna cunoaștere a fenomenului despotismului luminat. Ea cuprinde o

pagină de istorie a monarhiei austriece, sub doi titani reformatori — Maria Tereza și Iosif al II-lea. Joseph-Benedict-August-Johann-Anton-Michael-Adam, sau Iosif al II-lea s-a născut la 13 martie 1741, în perioada desfășurării războiului pentru succesiunea la tronul Austriei³. Credem că autorul exagerează importanța acestui eveniment, pentru mersul operațiilor militare. „Nașterea lui Iosif, loialismul Ungariei și faptul că Turcia, dușmanul tradițional al Austriei și-a menținut neutralitatea, în ciuda tuturor presiunilor puterilor coalizate, a asigurat menținerea monarhiei” (p. 29). Educația aleasă primită de viitorul monarh, este urmărită în amănunt de Fejtő, pe baza literaturii memorialistice a epocii și a corespondenței diplomatice. Maria Tereza a dorit să-i însușească ura față de Prusia, „să facă din... (el — M.M.), un soldat, unul mai bun decât tatăl său..., pentru ca el să recucerească mai târziu Silezia” (p. 43—44). Dar, adept fervent al filozofiei iluministe, Josif a studiat și admirat opera reformatoare a Hohenzollernilor din Prusia, și mai ales a lui Frederic al II-lea. Nu întâmplător, în 1765 cancelarul Anton Wenzel von Kaunitz i-a reproșat apropierea excesivă de modelul prusac. Numit în 1765 coregent al Imperiului, moștenitorul tronului imperial a participat la acțiunile reformatoare ale mamei sale, și deși nu întotdeauna de acord cu ea, s-a alineat „unui utilitarism de stat, pragmatic și doctrinal, în domeniul administrativ” (p. 54). Din 1780, ascedind la funcția supremă, a încercat să ducă mai departe și chiar să depășească cadrul reformelor tereziene. Deși autorul trece în revistă principalele reforme înfăptuite între anii 1780—1790, el nu sesizează esența și semnificația Iozefinismului⁴, în ca-

¹ Vezi pe larg R.-W.Harris, *Absolutism and Enlightenment*, London, 1964; Walter Dorn, *Competition for Empire 1740—1763*, New York, 1965; Ingrid Mittenzwei, *Über das Problem des aufgeklärten Absolutismus*, in „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, XVIII Jhrg., Heft 9, 1970, p. 1162—1172; Andrei Magyari, *Unele considerații privind Absolutismul luminat*, in „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia”, XXVIII, 1983, p. 8—23; H. M. Scott, *Whatever happened to the Enlightened Despots?* in „History, The Journal of the Historical Association”, vol. 68, nr. 223, June 1983, p. 245—257.

² Adam Wandruszka, *Die Historiographie der thesianisch-josephinischen Reformzeit in Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II, Neue Aspekte in werhaltis der beiden Länder*, Wien, 1982, p. 13—27; vezi și F. X. Huber, *Geschichte Kaiser Josephs II römischen Kaisers und Königs von Ungarn*, 2 vol., Wien, 1792; C. Pagenel, *Histoire de Joseph II, empereur d'Allemagne*, Paris, 1843; Paul von Mitrofanov, *Joseph II, Seine Politische und Kulturelle Tätigkeit*, 2 vol., Wien, Leipzig, 1910; Paul Müller, *Der aufgeklärte Absolutismus in Österreich*, in „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences” (în continuare „Bulletin of I.C.H.S.”), vol. IX, Pt. 1, nr. 34, March 1937, p. 22—37; Franco Valsechi, *L'Absolutismo illuminato nel Europa. L'opera riformatrice di Maria Teresa e di Giuseppe II*, Milano, 1952; T. C. W. Blanning, *Joseph II and Enlightened Despotism*, London, 1970; Derek Beales, *The false Joseph II*, in „Historical Journal”, nr. 18, 1975, p. 467—495.

³ Vezi și studiul nostru *Războiul pentru Succesiunea la tronul Austriei (1741—1743). Implicații diplomatice și militare* (în curs de apariție).

⁴ Dumitru Almaș, *Despotismul luminat*, în „Studii și articole de istorie”, XIX, 1972, p. 47; Maurice Ashley, *A History of Europe 1648—1815*, Englewood-Cliffs, Prentice Hall Inc., 1973, p. 113—114; Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526—1918*, Berkeley, University of California Press, 1974, p. 183—187; vezi și Fritz Valjavec, *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreiches im 18 und 19 Jahrhundert*, München, Wien, 1944; F. Maas, *Der Josephinismus, Quellen zu seiner Geschichte in Österreich, 1750—1860*, 5 vol., München, Wien, 1951—1961.

drul despotismului luminat. Sintem de părere, că în mare măsură domeniul economic este neglijat. Face excepție, investigația cu privire la problema agrară. Promovind o politică mercantilistă, „Bunul Împărat” a încurajat deschiderea de manufacturi în diferite zone ale imperiului, a desființat unele monopoluri, care grevau dezvoltarea economiei, a impulsionat comerțul intern și extern. Preocuparea sa deosebită pentru situația țărănimii, necesitatea definirii statutului său politico-juridic în noile condiții de dezvoltare social-economică, a fost impusă de faptul, că cea mai numeroasă clasă socială, trebuia protejată, ea fiind „baza și cea mai mare forță în stat” (p. 144). Măsurile legislative din 1765, 1771, 1773, 1776 și 1785⁵, cu referire la provinciile imperiului, au acreditat în rindurile țărănimii, figura „Bunului Împărat”, care a sperat să-i ajute pe cei nevoiași, dar nobilimea s-a opus. Imaginea a fost transmisă Europei prin lucrarea lui de Lanjuinais.⁶ Doar riposta ferocă și violentă a autorităților imperiale, secondate de marea nobilime, în cazul mișcărilor sociale țărănești din Silezia, Croația, Boemia, Transilvania, au spulberat această iluzie. În scrisorile către fratele său Leopold, mare duce de Toscana, Iosif denumea pe țărani „mizerabili scelerati” și „canalii”. El „nu era nici de partea nobililor, nici de cea a țăranilor; el era de partea *partidului Statului*, care în concepția absolutismului luminat, cerea îmbunătățirea condiției țăranilor și reglementarea puterii nobiliare, dar care vedea înamicul în țăranul răsculat, în aceeași măsură, ca și în nobilul ostil reformelor” (subl. ns.) (p. 150). Cu toate că, conform opiniei împăratului, măsurile în favoarea țărănimii, vizau „suprimarea abuzurilor... fără lezarea intereselor marilor proprietari” (p. 154), ele au fost încălcate sau eludate pe diferite căi, tocmai de către cei, ce trebuiau să le aplice — nobilimea, în special, cea maghiară, posesoarea unor vaste privilegii. Fejtő se oprește asupra răscoalei țărănești din 1784 în Transilvania, condusă de Horea, Cloșca și Crișan⁷.

Căutînd să o explice, autorul scrie: „Nu era oare revolta țăranilor transilvăneni, care a izbucnit spre sfîrșitul lui 1784, sub conducerea lui *Pugaciov românul* Transilvăneanul Hore/ea, justificarea împăratului și condamnarea nobilimii maghiare?” (subl. ns.) (p. 296). Condiția dificilă a țăranilor și în general a populației românești din Transilvania, este surprinsă veridic cu ajutorul înmemoriilor unor funcționari ai administrației imperiale și a corespondenței între Iosif și Leopold⁸. Fejtő remarcă în mod just și accentuează „mizeria și exploatarea... iobagilor în cea mai mare parte de *naționalitate română*” (subl. ns.) (p. 296). Sint amintite vizitele lui Horea la Viena în 1780 și 1783, unde a revendicat reglementarea statutului țărănimii. Păreră autorului este că, după reîntoarcerea din ultima călătorie la Viena, Horea a fost arestat și ulterior a evadat, „a intrat în legătură cu domnul Moldovei; el a cerut chiar și ajutorul Turcilor și a organizat în 1784, cu ocazia unei conscripții o *mișcare revoluționară* printre țărani” (subl. ns.) (p. 301). Nobilimea maghiară a imputat izbucnirea răscoalei împăratului și a cerut adoptarea de măsuri de reprimare. Fejtő insistă eronat asupra componentei religioase a mișcării sociale. El arată că în zona Abrudului, răscolaii au silit populația, și anume 65 catolici, 468 calviști, 41 luterani, 548 socieni, să se convertească la religia ortodoxă. 11 persoane au refuzat și au fost masacrate! (cf. p. 301, subsol, nota 1). Fără să menționeze ultimatumul de la Deva, adresat nobilimii de către țărani răscolai, de fapt programul răscoalei, Fejtő punctează obiectivele mișcării. Horea, căruia i se atribuie rolul determinant în izbucnirea acțiunii țărănești, „... cerea nobililor transilvăneni să renunțe la funcțiile lor în favoarea funcționarilor imperiali, la privilegiile lor și să plătească impozite... cum dorea împăratul” (p. 301). Nu se pomenește nimic despre aria de răspîndire a răscoalei, poziția păturilor asuprite din cadrul celorlalte naționalități, luptele cu armata imperială. De semnalat și faptul că autorul nu folosește nici o lucrare de specialitate din

⁵ Vezi pe larg E. N. Link, *The Emancipation of the Austrian peasant 1740—1798*, New York, 1949; W. E. Wright, *Serf, Seigneur and Sovereign, Agrarian Reform in the eighteenth-century Bohemia*, Minneapolis, 1966.

⁶ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 160; vezi și Jean Denis de Lanjuinais, *Le Monarque accompli, ou Prodiges de bonté, de savoir et de sagesse qui font l'éloge de S. M. Joseph II*, Laussane, 1774.

⁷ Vezi pe larg documentata lucrare a acad. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, 2 vol., București, Edit. științifică și enciclopedică, 1979 și remarcile interesante ale prof. dr.

Ștefan Ștefănescu în 1784: *Răscoală sau Revoluție* în „Revista de istorie”, tom. 34, nr. 7, iulie 1981, p. 1359—1361; Octavian Beu, *L'empereur Joseph II et la révolte de Horia*, Sibiu, 1944; Gheorghe Bartoș, *Răscoala lui Horea*, *Bibliografie*, București, 1976; Nicolae Edroiu, *Răsunsetul european al răscoalei lui Horea*, Cluj-Napoca, 1976; Pompiliu Teodor, *Spiritul Revoluției Americane*, J. P. Brissot și *Răscoala lui Horea*, în *op. cit.*, p. 156—173.

⁸ Vezi și Herbert A. Kann, *op. cit.*, p. 200—205; Henry Marczaly, *Hungary in the eighteenth century*, Cambridge, 1910.

istoriografia românească. Considerind pe Iosif al II-lea și mai ales pe Horea, culpabili de declanșarea mișcării sociale, Fejtő declară că: „Dacă împăratul nu ar fi publicat ordonanța sa, a cărei existență — în ciuda ignoranței iobagilor și a tuturor precauțiilor luate de nobilime — a ajuns la urechile țăranilor, Hor/e/a nu ar fi ajuns niciodată la ideea de a *incita* pe tovarășii săi de *nenorocire* să ia armele” (subl. ns.) (p. 303). Interesul pentru o politică strictă de economii financiare, a dominat activitatea reformatoare a împăratului în domeniul economic. Încă în 1764, i s-a oferit prilejul de a întreprinde o reformă a curții imperiale. Astfel, el a redus personalul de serviciu și de pază, a suprimat numeroase funcții și cheltuieli inutile, iar ulterior a simplificat eticheta. Necesitatea creșterii veniturilor directe și a egalității în domeniul impunerii fiscale, a solicitat realizarea unui cadastru (1786—1789), în scopul valorificării superioare a potențialului contribuțiilor. În 1786, rezervele monetare ale monarhiei însumau 88 milioane de guldeni. Convins pe deplin de importanța consolidării statului, singurul instrument capabil să asigure bunăstarea supușilor, împăratul a profesat o concepție etatistă dusă până la extrem, și în care suveranul era primul slujitor al statului⁹. „Sistemul de guvernare al lui Iosif al II-lea reprezenta un amestec de burocratism, spirit militar, absolutism și liberalism, și în care guvernarea nu era un privilegiu, ci o necesitate” (p. 221). Deși monarhia prezenta un înalt grad de eterogenitate, el a dorit să facă din ea o mare putere în Europa. Totodată Iosif și-a manifestat atașamentul, pentru „patriotismul imperial... dragostea de imperiu, cultul fervent al intereselor *ansamblului* monarhiei” (subl. ns.) (p. 91). A făcut-o în numele menținerii unitare a tuturor provinciilor imperiului, animate deseori de tendințe centrifuge. Politica sa a fost „de a întări acest stat... ca *instrument al luptei duse de guvernul central contra particularismului aristocratic*” (p. 235). Iosif s-a visat „arhitectul” unui stat puternic, incompatibil cu privilegiile clasei feudale din provincii, supus voinței suveranului, înzestrat cu efective militare considerabile și bine antrenate, favorizat de dezvoltarea economiei, o administrație simplă și rațională, dar eficace și o creștere a populației, prin imigrare și practica toleranței religioase. Împăratul a avut un cult deosebit al *Statului* (cf. p. 232), a cărui unitate a fost o condiție esențială, pentru afirmarea *Rațiunii de Stat*. Dacă Maria Tereza și Kaunitz au centralizat la maximum administrația centrală și provincială, Iosif, continuind politica de modernizare, s-a pronunțat pentru simplificarea sa, prin împărțirea atribuțiilor între Länder-uri

în cadrul unui Directoriu, ce urma să coordoneze afacerile interne și externe ale imperiului, restrângerea prerogativelor Consiliului de Stat, crearea unui minister de finanțe, introducerea limbii germane în justiție și administrație. Viena a fost proclamată capitala unică a imperiului, împărțit în 13 guvernăminte sau cercuri, conduse de căpitani (*Kreishauptmanni*). Politica imperială de centralizare s-a bazat însă, pe „o burghezie slabă numeric, intelectual și economic” (p. 157). S-a adăugat. opoziția virulentă a cercurilor nobilimii din provincii, care treptat, dar tot mai clar au modificat dispozițiile autorității centrale. „Împăratul ordona cu entuziasm, iar funcționarii tradiționaliști dădeau ascultare opoziției” (p. 240). Rezistența cea mai puternică a provenit din partea claselor dominante din Ungaria¹⁰. Propunându-și „... să asocieze... interesele Ungariei „istorice” cu cele ale statului în ansamblu, să ridice Ungaria, să o modernizeze, să o facă prosperă...” (p. 235), Iosif al II-lea a atacat privilegiile economice și politice ale grefilor maghiari. Întrucât, *modernizarea*, sau mai bine spus *centralizarea*, semnifica implicit atingeri aduse statutului teoretic particular al Ungariei în imperiu, deposedarea de o serie de avantaje, nobilimea maghiară a fost cel mai înverșunat dușman al „reformato-ului” Iosif, pe care în cele din urmă l-a silit la sfârșitul domniei, să renunțe la unele dintre inițiativele sale. Fejtő conchide că „independența Ungariei feudale triumfa asupra eforturilor de centralizare ale împăratului” (p. 369). O politică externă, activă, trebuia susținută de o forță militară, capabilă să impună Europei punctul de vedere al Vienei. Greu afectată de războiul pentru succesiunea la tronul Austriei și cel de Șapte ani, armata habsburgică s-a refăcut prin măsurile lui Iosif. Conscriptia a fost introdusă pe întreg teritoriul imperiului. În 1786, pentru cheltuielile militare era alocată suma de 30 milioane de guldeni. Rezultatele au fost însă mediocre, îndeosebi deoarece corpul ofițerilor de geniu și parcul de artilerie nu a răspuns solicitărilor. Autorul se ocupă și

¹⁰ T. Baráth, *L'Absolutisme éclairé en Hongrie (1761—1795)*, în „Bulletin of I.C.H.S.”, vol. IX, Pt. 1, nr. 34, March 1937, p. 22—37; K. Benda, *L'Ère du Josephinisme en Hongrie*, în „Annales Historiques de la Révolution Française”, Avril-Juin 1973, p. 197—218; Philip J. Adler, *Serbs, Magyars and „Staatsinteresse” in Eighteenth-Century Austria, A Study in the History of the Habsburg Administration*, în „Austrian History Yearbook”, vol. XII—XIII, Pt. 1, 1976—1977, p. 116—147; vezi și *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, 3

⁹ Dumitru Almaș, *op. cit.*, www.dacoromanic.ro, 1971—1977.

de reforma religioasă¹¹, pe care suveranul a preconizat-o. Spre deosebire de mama sa, care a sprijinit orientarea catolicismului tradițional și în speță a Contrareformei, „Bunul împărat” influențat de galicanism și tezele lui Febronius a introdus în instituția Bisericii, un corp de funcționari ai statului, instrument docil de centralizare în mina suveranului. Din această perspectivă, poate fi interpretat edictul de toleranță religioasă (*Toleranzedikt*), din 13 septembrie 1781, care a stabilit egalitatea în drepturi a tuturor supușilor imperiului, indiferent de confesiune. Stabilind și în viața religioasă o atmosferă de simplitate, spirit de economie, Josif a recomandat suveranului pontif „...modestie și blindețe evanghelică” (p. 254). În același sens, a desființat peste 350 așezăminte religioase și o serie de ordine călugărești, precum eremiții, franciscanii, capucinii, a secularizat jumătate din numărul total al mănăstirilor, a interzis procesiunile și pelerinajele religioase, a retras autorităților eclesiastice dreptul de cenzură, a alungat pe iezuiți și a îngrădit, prin *Ratio Educationis* (1773), amestecul clerului în procesul instrucției și educației. Umilindu-se în fața împăratului, dar sperind să-l convingă să-și modifice unele idei, în 1782, papa Pius al VI-lea a vizitat Viena, însă fără succes. Fejtő trece cu multă ușurință peste aspectele vieții culturale, extrem de variate și complexe, în funcție de particularismele locale, pe care monarhul s-a străduit să le depășească, fără mult spor.

În politica externă¹², acțiunile împăratului au avut drept rezultat, după expresia lui Fejtő, „creșterea puterii prusiene și ruse” (p. 279). Partizan al colaborării cu Rusia, Josif a continuat politica de expansiune a Habsburgilor în zona Dunării de Jos, în centrul și sud-estul Europei. În 1772, la prima împărțire a Poloniei, a ocupat Galiția și a vrut să convingă Berlinul să abandoneze Silezia, în schimbul unei compensații în Țările de Jos sau Bavaria, și a unei substanțiale participări prusiene la masacrarea Poloniei. Același țel l-a urmărit și în războiul pentru succesiunea la tronul Bavariei (1778–1779), încheiat cu pacea de la Teschen, care a mărit enorm influența țaristă în centrul continentului. Zo-

nele de nord-vest ale imperiului au fost grav tulburate între 1787–1789 de mișcările revoluționare din Țările de Jos austriece¹³, care s-au repercutat și asupra relațiilor cu Franța. În Peninsula Balcanică, apropierea, nu lipsită de contradicții, între Rusia și Austria, s-a concretizat în planul „Regatului Daciei”, stat-tampon independent, organizat sub egida primeia, cu acordul celei de a doua. Pe ruinele Imperiului Otoman, urma să se formeze „Imperiul Bizantin”, condus de marele duce Constantin, fiul Ecaterinei a II-a. În schimb, Iosif al II-lea a cerut nordul Serbiei, Hotinul, Istria, Dalmația, Moreea și insulele Creta și Cipru¹⁴. Amestecat în războiul ruso-turc din 1787–1792, în care a cucerit cu multă greutate Belgradul în octombrie 1789, monarhul a revendicat întreaga Serbie, Moldova și Țara Românească (cf. p. 328), cerind istoricului maghiar Georgy Pray, să redacteze un memoriu în care să aflu argumente, chipurile istorice, ale pretențiilor sale. Studiul cauzelor eșecului reformelor iozefine, prilejuiște autorului reflexii interesante. Accentul cade mai mult pe trăsăturile de caracter ale suveranului. „Greșeala capitală a împăratului a fost că a dus frontal o politică externă ambițioasă și (a întreprins – M.M.) transformări politice „profunde” (p. 372). Urmărind „destinul tragic” al împăratului, călătoriile sale în străinătate (Germania, Italia, Franța, Rusia, Transilvania), poziția sa față de principalele evenimente politice și militare, la care a fost contemporan, motivația reală a insuccesului iozefinismului – caracterul parțial al reformelor, particularismele de ordin economic, social, cultural, religios, lingvistic, opoziția marilor nobilimi, anchilozarea aparatului administrativ și altele, rămâne în umbră. Purtind pe cetea limitelor inerente ale Despotismului luminat, Iosif al II-lea nu a urmărit crearea unei societăți de tip nou, ci perfecționarea celei feudale și adaptarea sa la noile condiții.

Lucrarea este completată cu un material ilustrativ extrem de bogat și o bibliografie selectivă care cuprinde memoriile, corespondențele, lucrări generale și speciale. Se adaugă ținuta grafică excepțională. Cultivând genul biografiei istorice, apropiată de cea romanțată, dar scrisă cu probitate și obiectivitate științifică, François Fejtő își înscrie cu cinste numele, printre colaboratorii de seamă ai colecției editurii Perrin.

Mihai Manea

¹¹ Dumitru Almaș, *op. cit.*, p. 47; Robert A. Kann, *op. cit.*, p. 187–192; Andrei Magyari, *op. cit.*, p. 22; vezi și H. Schitter, *Pius VI und Joseph II*, Wien, 1894; Eduard Winter, *Der Josephinismus, Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*, Berlin, 1962; Paul B. Bernard, *Joseph II and the Jews, The Origins of the Tolerance Patent of 1782*, in „Austrian History Yearbook”, vol. IV V, 1968–1969, p. 101–119; idem, *Jesuits and Jacobins, Enlightened Despotism in Austria*, Urbana, 1971.

¹² Robert A. Kann, *op. cit.*, p. 156–170.

¹³ Vezi și Comte de Trautmansdorf, *Fragments pour servir l'histoire des événements qui se sont passés aux Pays-Bas depuis la fin de 1787 jusqu'en 1789*, Amsterdam, 1792; H. Borel, *La politique de Joseph II aux Pays-Bas*, in „Bulletin of I.C.H.S.”, vol. IX, Pt. 1, nr. 34, March 1937, p. 43–47.

¹⁴ Pentru detalii vezi B. P. Dațiuk, *Istoria S.S.S.R.*, Moskva, 1960, p. 113 și urm.

MILAN PODRIMAVSKÝ, *Slovenská národná Strana v druhej polovici XIX. storočia* (Partidul național slovac în a doua jumătate a sec. al XIX-lea), Veda, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1983, 241 p.

Iată o monografie despre istoria complicată a unui partid politic, care a înfruntat cu abilitate încercările stăpînirii maghiare de a înnăbuși orice tendință spre libertate a popoului slovac. Nu numai cele opt veacuri de dominație străină, dar mai ales mișcarea de eliberare națională care, intrînd în a doua jumătate a secolului trecut, într-o fază decisivă, dinamizează voința popoarelor de a deveni stăpîne pe detinele lor. Se înțelege, că luptele slovacilor, ca și ale românilor din Transilvania, nu pot fi separate de evenimentele similare care aveau loc, în această perioadă, în sinul popoarelor din Europa de sud-est. De o parte, imperiul otoman, de cealaltă etrogenitate etnică a împărăției habsburgice. Spre deosebire de ritmul și avîntul mișcărilor de eliberare națională din Balcani, în viața politică a Ungariei intervine în 1867 așa-zisul Ausgleich, care ascute și mai mult, pe parcurs, contradicțiile dintre naționalitățile minoritare și dominația bicefală a imperiului. În urma acestui fapt, sporește și mai mult platforma etnică a unui imperiu, a cărui structură socială venea în conflict cu noile idealuri și postulate ale popoarelor supuse. În această privință, autorul afirmă că partidul național a fost în perioada cercetată purtătorul revendicărilor sociale din Slovacia. El reprezenta forța motrice care, pe de o parte, se împotriva măsurilor sistematice de desnaționalizare, preconizate de clasa conducătoare maghiară, iar pe de alta, depunea eforturi pentru instaurarea unor principii și valori burghezo-democratice în viața publică, fisurată încă de reziduuri feudale. E de la sine înțeles, că nu era ușor de a duce la îndeplinire astfel de sarcini, în condițiile unei stăpîniri oligarhice, care nu eruța nici un fel de măsură, menită nu numai să potolească, ci să stîrpească din germen orice mișcare cu caracter revoluționar.

Pentru a defini rolul și căile urmate de partidul național, autorul își împarte lucrarea în cinci capitole. În primul rînd, se subliniază trăsăturile caracteristice ale mișcării de eliberare, în rîndurile cărcia erau angajate elemente din mica burghezie și parțial din burghezia mijlocie, pe măsură ce interesele acesteia deveneau beneficiare de pe urma acțiunilor politice. Capitolul II, tratează despre apariția și începuturile activității partidului, între 1860—1884. Autorul situează ființarea acestui organism politic imediat după *Diploma din Octombrie 1860* și se maturizează în anii de după *Compromisul din 1867*. La ince-

put, s-a manifestat ca o simplă grupare politică și abia după 1870 capătă înfățișarea unui partid. Interesante sînt și etapele formative ale partidului național, mai ales pe linia elaborării programului politic, trasat inițial de „Memorandum” din iunie 1861, cu toate că, pînă la urmă, n-a izbutit să dea viață tuturor postulatele preluate din acest document. Începînd din 1864, Partidul Național Slovac își schimbă tactica, situîndu-se pe o poziție de rezistență față de alegerile parlamentare din Ungaria. S-a adoptat așa-zisa tactică a pasivității, cum de altfel într-o poziție asemănătoare se găseau românii și sîrbii din Ungaria.

Toemai capitolul următor (al III-lea) e închinat acestei situații, care a paralizat în bună parte eforturile spre afirmare ale partidului. Însă chemarea la pasivitate n-a găsit ecoul scontat. Evenimentele s-au desfășurat aidoma ca în cereurile partidului național din Transilvania. În urma luării acestei atitudini, vecină cu apatia, se desinează în rîndurile partidului două curente. Unii fruntași politici susțineau cu tărie ideea abținerii de la orice activitate parlamentară, deci *pasivitatea*, alții pledau pentru *activism*. Autorul critică această neparticipare la alegeri, pe motivul că partidul renunța astfel de bună voie la mijloacele parlamentare utile pentru activitatea politică. Lipsa de unitate, în ceea ce privește această formă de protest — cum s-a întimplat parțial și la românii de peste munți — n-a dat roadele așteptate, deși partidul național n-a participat la nici una din alegerile pentru parlamentul maghiar pînă la sfîncle secolului (1884, 1887, 1892, 1896). În această etapă, de care se ocupă capitolul IV (1892—94), se fac diferite încercări pentru ieșirea din starea de imobilitate politică a partidului. Unii dintre fruntașii politici pledau pentru realizarea unei coaliții mai largi, împreună cu românii ardeleni și sîrbii. În acest sens, cu cîteva zile înainte de alegerile din iunie 1892, conducerea partidului intră în legătură cu românii ardeleni. Pe la mijlocul acestui an, se ajunge la concluzia că a sosit timpul — luînd ca exemplu acțiunile românilor din mai și iunie 1892 — să se realizeze în mișcarea națională slovacă o acțiune de mari proporții. Însă, disensiunile continuă. În timp ce activiștii preconizau participarea la viața politică, la alegeri și trimiterea de deputați în parlament ceilalți, pasiviștii, susțineau că, din motive de politică internă, alianța cu sîrbii și românii nu putea constitui o forță nouă pentru ca mișcarea națională

slovacă să iasă din această criză politică. Dimpotrivă, dificultățile sporesc. În noiembrie 1894, din rindurile mișcării catolice din Ungaria, aflată în opoziție, apare un nou partid politic de nuanță clericală. La început, a trezit speranța unei colaborări, însă din motive lesne de înțeles, a fost numai o iluzie. Noul partid recrutează adepți chiar din sinul mișcării naționale slovace și, desigur, nu fără succes. Pe de altă parte, noul guvern Banffy intensifică măsurile de asuprire împotriva naționalităților. Acest fapt reactualizează necesitatea colaborării între slovaci, români și sârbi. Sub semnul unei solidarități, care, până la urmă, avea să se destrame, are loc în martie 1895 o conferință la București, apoi a doua în iulie la Novi Sad, iar în august același an, un congres la Budapesta. Cu acel prilej, s-a redactat un Program comun, pe care autorul îl comentează pe larg în lucrarea de față. Se pare că solidaritatea celor trei partide naționale (slovac, roman și sîrb) afișată cu convingere de unii fruntași politici n-a dat roadele așteptate. Și astfel, în ultimii ani din această perioadă (1898-1901) se produce o diferențiere socială (cap. V), care a înlesnit trecerea societății slovace spre alte forme și valori politice. În ultimul deceniu, apare proletariatul slovac și odată cu el mișcarea social-democrată. Crește conștiința de clasă și revendicările capătă acum un alt timbru social. Procesul de diferențiere se

adîncește în așa măsură încît programul burgheziei nu izbuteste să adumbrească diferențele dintre clasele și grupele sociale. În același timp, partidul național depune pe mai departe eforturi pentru a întări rolul burgheziei, însă fără succes. Nemaiputîndu-se sprijini pe o rețea largă de instituții cu profil și structuri diferite, partidul național slovac își pulverizează din ce în ce mai mult activitatea politică (capitolul V). Deși scrisă în spirit critic, totuși, autorul pendulează între activitatea partidului național și diferențele dificultăți ce-i stau în cale. El urmărește istoria acestui organism politic cu toate meandrele prin care a trecut, spre a traduce în viață un program de revindicare sociale. Nu izbuteste în întregime și evenimentele politice se precipită cu transformări ireversibile către începutul noului veac. Prin disocierile și comentariile faptelor istorice, efectuate cu discernămint și competență, Podrimavský ne oferă de fapt o istorie a vieții politice din Slovacia în a doua jumătate a secolului trecut. O lucrare bine scrisă și convingătoare. Stilul judicios și logic, însă prea multe neologisme. Expunerea e insoțită de două rezumate, unul în limba rusă, altul în germană. Un indice onomastic și o bogată bibliografie sporesc valoarea științifică a acestei lucrări.

Tr. Ionescu-Nișcov

CONSTANTIN BUȘE, ZORIN ZAMFIR, ALEXANDRU VIANU, GHEORGHE BĂDESCU, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. III, (1945-1982), Edit. didactică și pedagogică, București, 1983, 357 p.

Cel de-al treilea volum de *Relații internaționale în acte și documente*, continuînd în chip firesc pe cele anterioare, abordează perioada 1945-1982. Autorii și-au propus a acoperi momentele cele mai semnificative ale relațiilor internaționale din perioada dată, extrem de complexă prin diversitatea și amploarea problemelor ridicate (p. 3). Între elementele definitorii ale perioadei postbelice pe primul plan se situează formarea statelor socialiste și destrămarea sistemului colonial. „Complexitatea relațiilor internaționale, apreciază autorii, constă în alternarea perioadelor de criză cu cele de destindere, în frecvența conflictelor și războaielor locale concomitent cu reglementarea unor chestiuni litigioase pe calea tratatelor, în crearea și existența blocurilor și alianțelor militare cu mișcarea mondială pentru pace și dezarmare, cu impunătoarea mișcare a țărilor nealiniate” (p. 3).

„Situția actuală din relațiile internaționale, evidențiază autorii, impune ca o necesitate stringentă ca la baza relațiilor dintre toate statele să stea principiile respectării independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne, renunțării la folosirea forței sau la amenințarea cu forța, colaborării și cooperării reciproc avantajoase. Ori aplicarea acestor principii înseamnă democratizarea relațiilor internaționale, edificarea unei lumi mai drepte și mai bune cu participarea tuturor statelor lumii, indiferent de mărime (p. 4). Succinta dar sugestivă apreciere a relațiilor internaționale postbelice făcută de autori în cuvînt înainte este întregită de o caracterizare generală a lumii contemporane făcută de președintele Republicii Socialiste România tovarășul Nicolae Ceaușescu (p. 6-8). Do-

pentru relațiile internaționale din epoca dată, sint așezate în ordine cronologică în cadrul a 12 mari teme. Acestea, în opinia noastră reflectă cit se poate de bine caracteristicile și tendințele de bază ale raporturilor dintre state în epoca de după al doilea război mondial. Este vorba, în fapt, de următoarele teme: Reglementarea raporturilor cu statele învinse în al doilea război mondial. Problema germană; Relațiile cu Japonia; Războiul rece; Tratamente, înțelegeri, alianțe militare bi și multilaterale; Decolonizarea; Problema Indochinei; Criza din Orientul Apropiat și Mijlociu; Problema palestiniană; Organizații economice regionale; Relații interamericane; Conferința pentru securitate și cooperare în Europa; Mișcarea țărilor nealiniate; Pentru o nouă ordine economică internațională; Lupta împotriva subdezvoltării; Problema dezarmării și Mișcarea pentru pacc. Așa cum era de așteptat, dată fiind limita de început a volumului, respectiv terminarea celui de-al doilea război mondial, prima grupă tematică de documente se referă la reglementarea păcii (p. 9—42). În acest sens autorii au selectat principalele tratate încheiate cu state învinse, cele mai multe documente datînd din 1947. Acte ulterioare reflectă reglementarea cunoscută pentru problema germană și pentru relațiile cu Japonia. Ca și pentru celelalte grupe tematice din volum, tratatele și celelalte documente din această primă categorie sint precedate de o scurtă notă care arată condițiile în care au fost elaborate și obiectivele urmărite. Urmează apoi textul restrîns, cu principalele prevederi doar, fapt pe deplin justificabil datorită limitelor de spațiu.

Pentru a ilustra sensurile și ponderea războiului rece pentru relațiile internaționale postbelice, autorii s-au oprit la un șir de acorduri, tratate, declarații sau alte acte sugestive în acest sens (p. 47—80). Astfel, între altele, sint reproduse părțile esențiale din Tratatul Atlanticului de Nord, din 2 aprilie 1949, Tratatul de apărare colectivă a Asiei de Sud-est, din 8 septembrie, 1954, Carta Pacificului, Pactul de la Bagdad, din 24 februarie 1955 și Tratatul de prietenie colaborare și asistență mutuală de la Varșovia, din 14 mai 1955. Ample reflectat în volum este unul din procesele majore ale epocii contemporane: decolonizarea (p. 81—112). O serie de documente reflectă prăbușirea imperiilor coloniale olandez, francez, englez și portughez și formarea unor state independente ca Indonezia, Egipt etc. Nu lipsește desigur nici Declarația Adunării generale a O.N.U. privind acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale. Pe de altă parte acest capitol ilustrează eforturile în vederea combaterii politicii neocoloniale a foștilor stăpîni. Rezoluția Conferinței țărilor asiatice de la Delhi, din 10 aprilie 1955, Comunicatul final al Conferinței de la

Bandung, din 24 aprilie 1955, Rezoluția Conferinței afro-asiatică de la Cairo, cu privire la imperialism din 1 ianuarie 1958 sau Carta Organizației Unității Africane, din mai 1963 sint picse reprezentative în a ilustra eforturile de unire a noilor state independente. Decolonizarea nu s-a realizat în toate cazurile pe cale pașnică. Situația din Indochina ilustrează pe deplin acest fapt și relevă implicațiile grave pe care le poate avea nerespectarea drepturilor popoarelor la o viață liberă și independentă (p. 112—123). Dar dacă problema Vietnamului a fost just soluționată, chiar cu prețul unor sacrificii enorme, cea a poporului palestinian nu a găsit încă rezolvarea necesară. Criza din Orientul Apropiat și Mijlociu ce a generat unul din focarele de tensiune este sugestiv ilustrată prin citeva documente (p. 123—135). Între acestea se numără și Carta națională a Palestinei, Declarația sovieto-americană în problema Orientului Mijlociu (New York, 1 octombrie 1977) și Tratatul de pace între Republica Arabia Egipt și Statul Israel (Washington, 26 martie 1979). Chestiunile economice au o maximă pondere pentru cursul relațiilor internaționale postbelice. Elementul nou, comparativ cu situația din perioada interbelică, este crearea a numeroase organisme și alianțe regionale cu caracter economic (p. 135—167). După citeva formule experimentale, Europa Occidentală fondează Piața comună (1957), țările socialiste europene pun bazele Consiliului Economic de Ajutor Reciproc (1959) iar statele din America Centrală și Latină fondează alte asemenea asociații (Asociația latino-americană a comerțului liber sau Societatea Andină de dezvoltare). Ca și în perioada dintre cele două războaie mondiale statele americane aveau o activitate proprie în cadrul Organizației Statelor Americane (p. 167—196). Statutul acesteia a trebuit însă să fie revizuit ca urmare a modificării conjuncturii după 1945. Diverse declarații și rezoluții reflectă principalele direcții de acțiune ale acestui organism regional. Unul dintre evenimentele de maximă importanță pentru viața continentului nostru a fost fără îndoială Conferința pentru securitate și cooperare în Europa care și-a găsit locul cuvenit în economia volumului (p. 196—252). Actul final al Conferinței cit și o seamă de documente care reflectă poziția României socialiste relevă dimensiunea reală a acestui eveniment. Mișcarea țărilor nealiniate (p. 252—272) s-a vădit a fi una din forțele reale ale uniunii contemporane în direcția menținerii păcii și a democratizării relațiilor internaționale. Diverse documente reunite în paragraful special privind această chestiune ilustrează rezultatele celor cinci conferințe ale nealiniaților care au avut loc între 1962—1976. Eforturile de creare a unui noi ordini economice internaționale și de li-

chidare a subdezvoltării sînt ilustrate prin cîteva documente semnificative (p. 271-278). *Problema dezarmării* este o altă chestiune de maxim interes pentru lumea contemporană ce ocupă locul cuvenit în economia lucrării (p. 278-344). Toate rezultatele mai importante din acest domeniu vital, așa cum ele sînt consemnate în documente, sînt incluse în volumul de față. Așa de pildă, *Tratatul Antarctic (1959)*, *Tratatul pentru interzicerea experiențelor cu arme nucleare în atmosferă, spațiul extraatmosferic și sub apă (1963)*, *Tratatul cu privire la neproliferarea armelor nucleare (1968)*, *Tratatul dintre Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste și Statele Unite ale Americii cu privire la unele măsuri în domeniul limitării armamentului strategic ofensiv (1972)* sau *Apelul poporului român adresat sesiunii speciale a O.N.U. consacrată dezarmării* sînt accesibile celor interesați în paginile lucrării. Mișcarea pentru pace, ca una din forțele în continuă creștere a lumii contemporane, este reprezentată prin cîteva piese semnificative: *Manifestul Congresului Mondial al Partizanilor Păcii (aprilie 1949)*,

unele documente ale sesiunii de la Stoekholm a Consiliului Mondial al Păcii (1959) precum și *Declarația cu privire la promovarea în rîndurile tineretului a idealurilor de pace, respect reciproc și înțelegere între popoare (1965)*. Volumul de față a reușit într-adevăr a ilustra caracteristicile și tendințele majore ale relațiilor internaționale din anii 1945-1982. Selectarea pieselor reprezentative nu a fost desigur o muneă ușoară în avalanșa de documente de tot felul. Așa cum volumul se prezintă cititorilor interesați, este o oglindă realistă, convingătoare a ceea ce s-a întimplat în relațiile contemporane dintre state și o deschidere sugestivă asupra tendințelor din etapele următoare. Poziția României în toate problemele abordate este elar și pregnant ilustrată. Modul de prezentare al documentelor face din volum un util instrument de lucru, pe măsura experienței remarcabile a colecțiunii de autori. Epuizarea edițiilor volumelelor anterioare, dovadă a interesului generat de valoarea lor științifică, sugerează ca necesară o reeditare a întregii serii.

Nicolae Dascălu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istoric, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisurile nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisurile, schimbul de publicații se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.
Pretendentul Neagu „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).
Instituția agiei în Țara Românească.
Relațiile lui Francisc al II-lea Rakoczi cu Spania.
Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.
Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.
Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).
Mișcări demografice între Dobrogea și Țara Românească în perioada războiului Crimeii.
Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).
Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).
România și țările balcanice în perioada 1900—1911.
Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.
Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).
România și condițiile financiare internaționale după primul război mondial (1919—1929).
„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.
Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).
Curenți social-economice românești în perioada interbelică : doctrina economică a țărănismului.
Aspecte ale procesului de creare a Frontului național unit anti-japonez al poporului chinez.
Afirmarea Partidului Comunist Român în mișcarea comunistă și muncitorească internațională în perioada postbelică.

RM ISS0567—630

